

Universita Karlova v Praze

Filosofická fakulta

Ústav Jižní a Centrální Asie

Diplomová práce

Branislav Makúch

**Výchovné metody mongolských kočovníků
Zvyklosti ve vybraných lokalitách**

Educational Methods of Mongolian Nomads
Habitual practice in Selected Localities

Praha 2013

Vedoucí práce: PhDr. Alena Oberfalzerová Ph.D

Poděkování: Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucí své práce Aleně Oberfalzerové, za cennou inspiraci a rady při psaní práce. Také děkuji Dašmě Enhtaivan za neocenitelnou pomoc při překladech a transkribování rozhovorů. Dále bych chtěl poděkovat Jugderiinuu Lubsangdorji za rozsáhlé konsultace a zprostředkování myšlenkového obrazu světa mongolských pastevců. V neposlední řadě děkuji všem pastevcům Orhon бага, C'uluut бага a Naiman nuur бага za nevídanou vstřícnost a pohostinnost v průběhu terénních výzkumů.

Tato práce byla vytvořena za přispění Nadání Marie, Josefa a Zdenky Hlávkových a díky finanční dotaci získané Vnitrořakultním grantem FF UK.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne

.....

Branislav Makúch

Obsah:

Úvod	7
Kapitola 1: Teoretická východiska	9
1.1 Krátký přehled literárních pramenů	9
1.2 Metodologie terénního výzkumu	10
1.3 Mongolské školství	13
1.3.1 Školství staršího typu a školství období autonomie	14
1.3.2 Školství moderního typu, sovětské školství	20
1.4 Výchova jako předmět etnopedagogiky	22
Kapitola 2: Současný stav vzdělávání a výchovy	25
2.1 Mongolské školství	25
2.1.1 Příklad čtyřleté základní školy	25
2.1.2 Výuka zaměřená na učitele, či na žáka	30
2.1.3 Děti, co nemají rády školu	32
2.1.4 Kvalita výuky	35
2.1.5 Příklad jurtové školky	37
2.2 Příklady etnopedagogiky na základě terénních výzkumů	40
2.2.1 Komunita jako společný vychovatel	40
2.2.2 Příroda jako učitel, spoluhráč i předmět hry	44
2.2.3 Dětská práce, dítě a jeho dobytek	59
2.2.4 Vztah mezi dítětem a dospělým	66
2.2.5 Prostředky užívané ve výchově	72
Kapitola 3: Závěry terénního výzkumu	79
3.1 Moderní společnost v životě stepních dětí	79
3.2 Transkripce a překlad tří nosných rozhovorů	85
Závěr	112
Obrazová příloha	116
Rejstřík informantů	146
Použitá literatura	147

Úvod

Tato práce se zabývá současným stavem vzdělávání a etnopedagogickou praxí na základě zúčastněného pozorování a řízených rozhovorů s pastevci tří oblastí pohoří Hangai. Materiál byl pořízen v průběhu tří výzkumů v letech 2009, 2011 a 2012. Etnopedagogika je soubor tradičních výchovných metod, používaných daným etnikem, které úzce souvisí s prostředím, v němž etnikum žije, a také čerpá z jeho myšlenkového obrazu světa.

V této práci se pokusím zachytit současný stav etnopedagogiky v daných výzkumných oblastech skrze interpretace výroků rodilých mluvčích. Závěry, kterých bylo dosaženo na základě tohoto výzkumu, by měly sloužit k uvedení do problematiky mongolské etnopedagogiky, ale také podnítit čtenáře k zamyšlení nad smyslem etnopedagogiky jako takové. Při své metodologii jsem se nechal inspirovat knihou Aleny Oberfalzerové: *Metaphors and Nomads*.¹

Téma etnopedagogiky není sice zcela nové, ale byla mu věnována jen malá pozornost a sám tento pojem není v českém prostředí dosud jednotně užíván. Mongolská etnopedagogika nebyla bohužel mimo prostředí mongolské pedagogiky také plně zpracována. Zkoumání současného stavu tradiční výchovy je v dnešní době velice aktuální. Tradiční kočovná pastevecká kultura je dnes v přelomovém stadiu. Tento proces je důsledkem několika faktorů. Jedním z nich je téměř století nucené školní docházky v době socialistického mongolského státu, které omezovalo dětem přístup k tradiční výchově rodičů a oslabovalo vztah k dobytku a rodnému kraji. V dnešní době školní docházka není povinná, přesto většina rodičů posílá své děti do dalekých internátních škol.

Dalším důležitým faktorem je masové rozšíření moderních technologií, jež je zvláště citelné v posledních pěti letech. Televizi je možno nalézt téměř v každé jurtě a stala se již součástí života mnohých pastevců. Moderními sdělovacími prostředky je šířena nejen standardní varieta mongolského jazyka, oprostěná od bohatosti živé promluvy pastevců. Těmito kanály se šíří globální kulturní poselství, jež ovlivňuje také myšlenkový obraz světa mongolských nomádů. Kultura mongolských pastevců tedy ztrácí svou bohatost a výjimečnost, přizpůsobuje se globálním trendům. Předpokládám, že se tento proces projeví také na současném stavu například dětských her, anebo preferovaných životních hodnot různých generací.

1 Oberfalzerová (2006).

Má práce nemůže podat vyčerpávající obraz mongolské výchovy, čemuž brání rozsah práce, rozsah shromážděných materiálů, se kterým pracuji, a v neposlední řadě i mé skromné zkušenosti se zkoumaným prostředím. Přesto doufám, že svou prací alespoň částečně nastíním současný stav, ve kterém je mongolská etnopedagogika praktikována.

Oblast pohoří Hangai jsem si vybral proto, že se nachází v mezeře mezi hlavními cestovními tahy, a tak, díky své odlehlosti, nabízí dosud zachovanou tradiční mongolskou kulturu. Pohoří Hangai je také považováno za kolébku etnika Halh, které je předmětem této práce. Jako zajímavý faktor ovlivňující můj výzkum je možno považovat také turistický ruch, rozšířený v jedné z výzkumných oblastí.

Práce je rozdělena do tří kapitol: *1. Teoretická východiska*, *2. Současný stav vzdělávání a výchovy v oblastech výzkumu* a *3. Závěry terénního výzkumu*. Je opatřena úvodem, závěrem, obrazovou přílohou a rejstříkem informantů.

V 1. kapitole se zmiňuji o dosavadním zkoumání v oblasti mongolské etnopedagogiky, stručně popisuji metody práce a zabývám se definicí etnopedagogiky. V krátkosti je zmíněna také historie mongolského vzdělávání v kontextu situace pasteveckých kočovníků. Ve 2. kapitole uvádím příklady, excerpované z řízených rozhovorů, interpretuji je a doplňuji poznatky získané zúčastněným pozorováním, dostupnou literaturou a dalšími, vedlejšími rozhovory.

Tato kapitola je rozdělena na dvě části, v první z nich se věnuji tématu mongolského školství, zkušenosti pastevců se školstvím a také popisuji fenomén dětí, které si zvolily tradiční životní cestu a do školy nechodí. Druhá část obsahuje příklady rozhovorů, v nichž se pastevci zmiňovali o prostředcích mongolské etnopedagogiky, o jejich zkušenosti z dětství, ale také o prostředí, ve kterém výchova probíhá.

3. kapitola je rozdělena na dvě části. V první uvádím výroky pastevců i jejich dětí, popisující zkušenost s moderní společností a jejími výdobytky a vyvozují závěry, jež vzešly ze tří terénních výzkumů. Ve druhé části jsou plné transkripce tří nosných rozhovorů, včetně překladů do češtiny.

Všechny použité příklady jsem opatřil českým překladem, transkriboval je do latinky a tematicky je seskupil. Příklady jsem opatřil odpovídajícími komentáři. Všechny transkripce i překlady byly konsultovány s rodilými mluvčími.

1. Teoretická východiska

1.1 Krátký přehled literárních pramenů

Tématu vzdělávání a lidové pedagogiky na území dnešní Mongolské republiky nebyla dosud věnována dostatečná pozornost. Do jisté míry byla studována historie mongolského vzdělávání, soustředí se však především na dobu autonomie mongolského státu² a revoluční budování sovětského typu školství.³ B. Rinčen také dokládá v zajímavých dobových materiálech první pokusy o zřízení moderního typu školství.⁴

V 60. letech 20. století se začalo v Mongolsku rozvíjet studium mongolské etnopedagogiky. Hlavním zdrojem teoretických poznatků byl pro mongolské vědce G. N. Volkov, který v roce 1967 obhájil disertaci o čuvašské etnopedagogice.⁵ V 70. a 80. letech bylo napsáno několik zajímavých knih a článků, které se však dnes již jen těžko dohledávají.⁶ Zájem o etnopedagogiku v Mongolsku ožil v devadesátých letech 20. století. Byly vydány nové knihy a pořádány nové výzkumy.⁷

V devadesátých letech se tematicke etnopedagogiky a vzdělávání začaly věnovat také různé instituce. Battogtoh zmiňuje Institut vzdělávání (mongolsky *Bolovsrolyn Hu'reelen*)⁸, původně Institut pro zvyšování specializace učitelů (mong. *Bags' naryn mergez'il dees'lu'uuleh institut*), založený roku 1956, roku 1963 přejmenovaný na Ústav pro vědu o vzdělávání (mong. *Surgan hu'muuz'uuleh uhaany hu'reelen*) a v roce 1991 přejmenován na dnešní název. Zasluhou této instituce byla zřízena v roce 1992 Pomocná skupina pro rozvoj vzdělávání (mong. *Surgan hu'muuz'uuleh uhaany, ulamz'lal, s'inec'lel to'sliin hamtlaga*), která ve stejném

2 Tj. době osvobozeného státu v čele s hlavou mongolského buddhismu, přerozením buddhistického světce Jevzundamba Hutugtu, od roku 1911 do socialistické revoluce roku 1921. Z období autonomie zmiňuje D. Battogtoh ve své knize především Luvsanc'oihorovu knihu „*Mongol zan u'iliin oilbor*“ napsanou roku 1912. Zmiňovaná kniha byla na základě rukopisu vydána znovu v roce 1985 ve Vnitromongolském městě Ho'h-hot. Luvsanc'oihor zde mimo jiné popisuje způsoby, jakými pečovali Mongolové té doby o své děti, a zmiňuje také důležitost vzdělávání mladších dětí staršími. (Battogtoh 2011, str. 45).

3 Autory zabývající se dobou revolučního budování školství v Mongolsku a dalším obdobím socialistického školství, zmiňuje znovu Battogtoh: L. S'agarsu'ren, B. Davaasu'ren, B. Sambuu, T Mas'lai. (Battogtoh 2011, str. 28 a str. 47).

4 Rinčen (1964, str. 40-42).

5 Battogtoh (2011, str. 49).

6 Battogtoh na tomto místě zmiňuje jména C. Damdinsu'ren, D. Das'dorz', C'oi Luvsanz'av, B. Bor, P. Horloo, S'. Gaadamba, C. U'derpil, G. Erdene-Oc'ir i Z'. Luvsandorz', který v té době působil na Mongolské státní universitě a napsal na toto téma několik zajímavých článků. Pro bibliografii těchto článků viz Oberfalzerová (2009, str. 9-15).

7 V této době publikovali především autoři N. Begz, N. Havh, S' S'agdar, G. Erdene-Oc'ir, I. Coodol, D. Battogtoh, C' Z'ac'in, H. Sampildendev.

8 Pro označení mongolského textu bude dále používáno mong.

roce uspořádala naučnou konferenci pedagogů a učenců mongolských národností na téma etnopedagogiky.⁹ V této době také působily skupina Asral, zaměřená na podporu studia dědictví tradičního vzdělávání, a Společnost pro tradiční výchovu (mong. *Ardyn surgan hu'muuz'uuleh niigemleg*), zaměřená na podporu vědecké informovanosti, spolupráce, přípravu mladých vědců, pořádání teoreticko-praktických vědeckých konferencí, vydávání dokladů a podobně.

Z dalších organizací, které se v dnešní době věnují tématu mongolského školství můžeme zmínit dánskou organizaci Danida, která pracovala na zlepšení učebních podmínek na některých základních školách mongolského venkova, nebo třeba českou Charitu, která pracovala na projektu radiofonního dálkového vzdělávání. Po devadesátých letech, v dnešní době, se výzkumu vzdělávání již neuděluje tolik pozornosti jako dříve. V knihách, které vycházejí, se opakují již mnohokrát použité příklady a autoři čerpají ze stejných zdrojů.¹⁰

1.2 Metodologie terénního výzkumu

Materiál pro tuto diplomovou práci byl nasbírán v průběhu tří výzkumných cest v mongolském pohoří Hangai, které se nachází ve střední části Mongolské republiky. Je to kopcovitá, místy až vysokohorská oblast, s velkým poměrem lesů vůči stepním pastvinám. I přes všeobecný trend úbytku spodní vody i objemového průtoku řek je tato oblast na vodu bohatá. Nachází se zde povodí velikých mongolských řek, jako je Orhon, nebo Ider, které se vlévají do řeky Selengy a zásobují Bajkalské jezero vodou.

Tato oblast je považována za jednu z tradičních bašt mongolského etnika Halha, které v dnešní době tvoří drtivou většinu obyvatel Mongolska. Právě na toto etnikum se zaměřuje i daná diplomová práce. Dálniční infrastruktura se pohoří vyhýbá ze severní i jižní strany, avšak moderní asfaltové cesty se protlačují stále dále, ruku v ruce se zvýšeným zájmem turistů o tuto oblast. Centrální správní, turistické či důlní oblasti Hangaiského pohoří jsou tedy dobře dostupny motorizovanými prostředky, je však stále mnoho údolí, planin a vrcholů, které se nacházejí mimo dopravní tepny.

Takové odlehlejší oblasti se pro výzkumnou činnost hodí lépe ať už kvůli předpokladu, že si takové oblasti spíše zachovaly tradiční formy kultury, ale také proto, že místní projevují mnohem větší zájem o cizí cestovatele. Obyvatelé odlehlejších míst bývají také

9 Bohužel materiály konference nebyly vytištěny z důvodu nedostačujícího rozpočtu. (Battogtoh 2011, str. 50-51).

10 Battogtoh (2011, str. 52).

komunikativnější nežli obyvatelé turisticky oblíbených lokalit, kde je možno vycítit jakousi přesycenost kontaktu místních s cizinci. Cílové oblasti výzkumných cest jsem vybral s přihlédnutím k těmto kulturním specifikům a na doporučení pracovníků mongolistiky jsem se vydal do dvou lokalit v tomto pohoří, kde dlouhodobě probíhají výzkumy českých mongolistů. Domácí rodiny v takových oblastech chápou lépe koncept terénního výzkumu, přičemž dřívější známost s českými mongolisty zajistila autorovi této práce tolik nutnou důvěru i příjemnou atmosféru v průběhu rozhovorů.

První terénní výzkum proběhl v létě roku 2009, společně se spolužákem Ondřejem Srbou v oblasti C'uluutiin bag, Cecerleg somon, Arhangai ajmak, na severních hranicích Hangaiského pohoří v oblasti bez jakýchkoliv turistických lákadel. Výzkum se mohl uskutečnit díky dotaci Nadání Marie, Josefa a Zdenky Hlávkových, probíhal tři týdny a hlavními metodami bylo zúčastněné pozorování, fotografická dokumentace a tematicky řízené rozhovory s informanty.

Další výzkumná výprava proběhla v létě roku 2011 v oblasti Ulaan Am, Orhon 1-r бага, Bat-O'lzii somon, O'vorhangai ajmak. Toto rozsáhlé údolí, sousedící s řekou Orhon a proslavenými Orhonskými vodopády, se nachází na turistické trase, která se za poslední roky stala velice oblíbenou. Počet turistů se v této oblasti zvětšuje, především se zde pohybují skupiny turistů s rodilým průvodcem. Obyčejně se nezdržují na jednom místě delší dobu, ale projíždí na koních Orhonské údolí a navazují na horskou stezku do národního parku Naiman nuur. Místní jsou tedy na cizince zvyklí, s jejich příchodem se naskytly možnosti přivýdělnku. To však změnilo postoj k cizincům všeobecně a znesnadnilo navázání bližšího kontaktu s pastevci i následné získávání důvěry pro provedení daného výzkumného záměru.

Použité metody byly shodné s metodami prvního výzkumu, témata rozhovorů byla rozšířena, změnil se podíl mezi zúčastněným pozorováním, fotografickou dokumentací a řízenými rozhovory. Při návštěvě čtyřleté základní školy, však byly převážně zastoupeny metody zúčastněného pozorování života desítky dětí mimo vyučovací hodiny (viz. 2.1.5 Případ čtyřleté školy). Tento výzkumný záměr byl uskutečněn díky finanční dotaci získané Vnitrořádným grantem FF UK.

Třetí výzkumná oblast Přírodního parku Naiman nuur, navazuje z jedné strany na dolinu oblasti Ulaan am ze severní strany a uzavírá se na jihu horským průsmykem do Naiman nuur bag, Uyanga somon, O'vorhangai ajmak. V této oblasti žije dohromady jen několik málo rodin, jedná se o ne příliš rozlehlou náhorní plošinu s několika menšími jezery. Přístup do oblasti není možný motorizovanou cestou, pouze na koni, nebo pěšky. Většina

cizinců má tento park v itineráři, a proto je zde, především v létě, veliký turistický ruch. Situace autora této práce zde však byla velice jednoduchá především díky tomu, že byl o rok dříve na místě ohlášen paní Oberfalzerovou, mongolistkou, která v této oblasti provádí svá zkoumání.

V této a přilehlých oblastech autor strávil dva týdny, metody použité pro výzkum se nelišily, tematický rámec řízených rozhovorů se sjednotil. Avšak převahu nabylo zúčastněné pozorování v případě, kdy se autor po dva dny podílel společně s devítiletou dívkou na pastvě koz a ovcí. Dané metody byly kombinovány v průběhu všech výzkumných cest na základě jejich vhodnosti v tom či onom okamžiku a jejich informativní nosnosti pro zkoumaný jev.

Cílová skupina informantů byla široká. Jednalo se především o pastevce starší šedesáti i více let, kteří poskytli velice cenné subjektivní i objektivní srovnání dřívějších výchovných metod s těmi současnými. Dále sloužily za informanty i současní rodiče, jejichž věk se pohyboval od dvaceti po padesát let, avšak tato skupina nebyla nosná. A nakonec velmi důležitou skupinou informantů byly také děti samy, se kterými byla častěji užita metoda zúčastněného pozorování ať už při každodenních činnostech, hrách či obecné zahálce.

∴

Z nahraných rozhovorů, které dohromady činily přibližně 12 hodin, byly vybrány tři, informativně nejnosnější, i svými obsahy nejilustrativnější rozhovory, byly plně transkribovány a přeloženy do češtiny (viz. kap. 4 – Transkripce). Při transkripci nebylo možné ve všech místech zachovat přesné znění originálu, buď vzhledem k ruchům v zápise (cinkání lžiček, srkání čaje, projíždějící motorka apod.), anebo vzhledem k charakteru daného projevu (ztišení řeči, když v průběhu rozhovoru usnulo dítě jen kousek od informantky; polykání některých slabik při rychlé řeči apod.). Tyto nesrozumitelné části byly rekonstruovány za pomoci rodilých mluvčích, na základě dalších poslechnů nahraného materiálu.

Vzhledem k tomu, že tato práce není lingvisticky zaměřená, nejsou v transkripci ponechány ani fonetické odchylky, ani suprasegmentální prvky řeči, jejichž zaznamenání by bylo jistě prospěšné, avšak časově velmi náročné. Systém transkripce, použitý v této práci je systémem, který je mnoho let užíván mongolisty na Filosofické fakultě University Karlovy. Tento systém není fonetický, je zapisován v latince a odpovídá do jisté míry zápisu v cyrilici.

Místo měkkého a tvrdého znaku jsou užívány vokály, odpovídající výslovnosti hovorového jazyka. Pro rozlišení mezi páry grafémů se užívá apostrof.¹¹ Slova, která mají v češtině ustálenou podobu, jsem používal v této podobě a nevyužil jsem vědeckého přepisu.¹²

Český překlad rozhovorů je překladem volným, avšak vlastní interpretace překladu je omezena na minimum. V českém textu nebyly zachovány jisté hovorové manýry mluvčích, i když jsou přítomny v transkripci (např: *za yer ni* – přeneseně¹³ nu tak obyčejně, *odoo* – teď, *tegeed* – přen. takže, a pak, ...) a překlad byl zhuštěn za účelem co nejsrozumitelněji předat informativní složku rozhovoru. Překlady i transkripce byly konsultovány s rodilou mluvčí, rozděleny do tematických skupin a okomentovány na základě zúčastněných pozorování, odkazů na knihy, anebo informací získaných z dalších rozhovorů.

1.3 Mongolské školství

Jednou z hlavních věcí, které je třeba si uvědomit při posuzování historického vlivu na situaci vzdělanosti v oblasti Mongolska a souběžně i situaci etnopedagogiky, je fakt, že mongolská společnost patří, ať už přímo či zprostředkovaně přes své jižní sousedy, k indickému kulturnímu okruhu.¹⁴ Konkrétně je možné tento fakt vypožorovat na rozvoji buddhistické vzdělanosti v mongolských stepích, ale také na lidové literatuře, která byla často inspirována prvky indické didaktiky.

O vzdělanosti Mongolů v dávných dobách se můžeme dovědět jen něco málo z historických pramenů, které se zachovaly dodnes, patří k nim především Tajná kronika Mongolů, jež dosud slouží jako užitečný pramen pro širokou oblast mongolistického bádání. Jako další vhodná díla ke studiu mohou posloužit i cestopisné záznamy tehdejších obchodníků či misionářů a v neposlední řadě i historické spisy Rašida ad Dina. Charakter této práce ovšem neposkytuje místo zabývat se zde historií mongolského vzdělávání do takové hloubky, a proto bude v této kapitole věnována pozornost především době novější.

Charakter mongolského vzdělávání je samozřejmě určen prostředím, v němž tradičně žijí mongolští pastevci. Je to rozsáhlá a nezkrotná příroda, ve které jsou papír i psací potřeby nedostatkovým zbožím. Takové prostředí není příhodné pro vznik systematických lidových

11 Uvedu zde jen některé z grafémů, jak odpovídají cyrilici u' = у; o' = о; z' = ж; z = з; c' = ч; c = ц; s' = ш; h = х; ye, yo', y = е; yo = ё; yu, yu' = ю; ya, y = я, i = й (v diftonzích); ii = й; i, e, o' = ъ; a, o = ъ. Viz Oberfalzerová (2006, str. 15).

12 Jedná se o slova *ajmak*, *somon*, *jurta*, *nádam*, *ajrag* a *šagaj*, jež by byly transkribované jako *airag*, *sum*, *ger*, *naadam*, *airag*, *s'agai*.

13 Pro označení překladu o přeneseném významu bude dále používáno zkratky přen.

14 Rinčen (1964, str. 28).

vzdělávacích institucí, snad kromě klášterních škol. Zkušenosti a tradice lidové výchovy byly v této době udržovány a ustaveny v lidové literatuře, zvycích, hrách, jazyce a způsobu života, které zde vyplňovaly roli vzdělávacích institucí.¹⁵

1.3.1 ŠKOLSTVÍ STARŠÍHO TYPU A ŠKOLSTVÍ OBDOBÍ AUTONOMIE

Do roku 1911 bylo dnešní Mongolsko součástí čínské říše pod vládou mandžuské dynastie. Oblast označována jako Vnější Mongolsko, odpovídající dnešní Mongolské republice, byla zapojena do mandžuské byrokratické samosprávy, z čehož plyne samozřejmě nutnost vládních vzdělávacích institucí. Kromě těchto existovaly na území také klášterní školy, rozvíjející se zde už od druhé vlny rozšíření buddhismu v Mongolsku, započaté v 17. století. Za mnohá léta se systém klášterních škol mohutně vyvinul až na úroveň srovnatelnou s buddhistickým vzděláváním nejen v Tibetu, ale i v Indii a Číně.¹⁶

Kromě těchto dvou do jisté míry institucionalizovaných vzdělávacích pracovišť byly provozovány ve stepi takzvané *geriin surguuli* – domácí školy. Vyučování bylo pořádáno spontánně, nemělo žádný pevný vzdělávací program a nebylo obvykle řízeno žádnou autoritou. Mimo to zmiňuje Battogtoh ve své knize také možnost vyučení (mong. *amidral ahuid surgah*), kdy se žák vyučil práci s dřevem, kovy, šití či jiné dovednosti.¹⁷ Takové vzdělání se však svou podstatou vlastně neliší od *geriin surguuli*, student se dohodne se svým učitelem, žije u něj doma a pomáhá s domácími pracemi, stejně jako místní dítě. Navázání vztahu žáka s učitelem je potvrzeno předáním posvátného šátku *hadaq*. Z takového klasického rámce se mírně vymyká pozice, ve které se nacházel učitel, pozván do bohatého kočoviště. V rodině bohatého pastevce, vysoko postaveného úředníka či šlechtice vychovával učitel jejich děti. Měl k dispozici vlastní jurtu, byl po dobu výuky zásobován jídlem i nutnými prostředky pro výuku. Způsobem výuky a jejím obsahem se však taková *ordnii surguuli*¹⁸ prakticky nelišila od typické *geriin surguuli*. Především pro šlechtice byla výuka gramotnosti nutností.

1.3.1.1 Geriin Surguuli¹⁹ – Domácí škola

15 Battogtoh (2011, str. 110).

16 Ibid, str. 31-32.

17 Ibid, str. 34.

18 Ibid, str. 34.

19 Pojem *geriin surguuli* je již novodobý, dříve se říkalo *s'avi oroh* (přen. stát se žákem), Rinčen (1964, str. 31) používá *dan mongol bic'giin surguulitan* (přen. studenti čistě mongolského písma).

Možnost *geriin surguuli* byla v mongolských stepích široce rozšířena, i když nebyla nijak systematizována. Žák, který se chtěl naučit nějaké dovednosti, si vyhledal mezi místními pastevci člověka, jenž takovou dovednost měl, a požádal ho uctivě o výuku. Při takové žádosti nebylo obvykle třeba žádných velikých darů a častokrát stačil jediný *hadag*.²⁰ Učitelem mohl být téměř každý, kdo něco uměl, a způsob výuky závisel čistě na jeho dobré vůli. Žák se ubytoval u svého učitele a přes den zastával práci, na kterou jako dítě stačí – nosil vodu, sbíral palivo apod. Měl jen o málo nižší pozici než dítě rodiny, do které se přistěhoval. Večer, když měl učitel čas hodinu či dvě vysvětloval žákovi probíranou látku. Celková doba výuky byla dána učitelem a závisela na složitosti probírané dovednosti i na přístupu obou – učitele i žáka. Obvykle se doba pohybovala v rozmezí od jednoho měsíce do jednoho roku.

Takovým způsobem se v Mongolsku učily dovednostem také ženy. Některé se učily čtení rodného jazyka, jiné i tibetštinu. Pro své potřeby si žáci tohoto typu výuky nechávali překládat knihy, a právě u některých starších překladů se v kolofonech uvádí jako zadavatelky překladatelské práce dcery bohatých pastýřů či mladé šlechtičny.²¹ Kromě těchto překladových knih (mezi nimiž kromě čínských, tibetských a indických překladů lze nalézt také evropské překlady Voltaira, Rousseaua, Balzaca, či Dumase), měli studenti k dispozici také širokou škálu originální literatury v rodném jazyce. Do této kategorie patří především didaktické básně (mong. *surgaal*), jako například *Oyuun tu'lhuur* (přen. Klíč k moudrosti), *Caasan s'uvuu* (přen. Papírový pták), dále historické kroniky a podobná díla.²²

Počet studentů, kteří využívali tento tradiční typ výuky, sice nepřesahoval počet žáků, studujících v klášterních školách, avšak byl větší než počet studentů ve vládních přípravných školách.²³ Nejčastějším předmětem výuky byla výuka počtů (*do'rvon argyn too*), čtení rodného jazyka, případně také čtení cizího jazyka. Jako cizí jazyk se studenti učili spíše tibetštinu nežli mandžuštinu, která byla v té době úředním jazykem a byla do jisté míry uzavřená. Člověk, který se učil mandžusky, šel obvykle vykonávat úřad, či jinou službu, a proto mu jako učebnice jazyka sloužily především úřední dopisy a vyhlášky. Pro studium tibetštiny žáci používali i oblíbené sůtry, které měli mongolští pastevci často doma.²⁴

Při výuce vede první kroky učitel, naučí žáka základy písma a matematickému myšlení. Další kroky musí dělat žák, ptát se učitele na věci, kterým nerozumí, sám pochopit

20 Podle konzultací s doc. J. Lubsangdorji. Takovému zvyku se říká *s'avi oroh gedeg arga*, přen. způsob, jak se stát žákem.

21 Rinčen (1964, str. 31), a také osobní konzultace s doc. J. Lubsangdorji.

22 Ibid, str. 37.

23 Ibid, str. 31.

24 Ibid, str. 31.

danou problematiku.²⁵ Vzhledem k podmínkám, které pastevci k vyučování měli, se rozvinul velice zajímavý systém výuky gramotnosti rodného jazyka. Gramotnost se učila ve dvou stupních. Prvním stupněm byla výuka četby písma, i zde byla sama forma výuky především na zodpovědnosti učitele – někdo učil žáky znát písmena, jiný učil číst nazpaměť celá slova. Teprve druhým stupněm, po vhodném ovládnutí umění četby, se žáci pouštěli do psaní, a to zdaleka ne ve všech případech. Velice málo lidí vlastnilo štětec, či papír a dokázalo přepisovat knihy. Rinčen k tomu dodává: „Protože papír byl na venkově vzácný, zapisovali si v mongolských rodinách poznámky pomocí třtinového pera na zvláštní tabulku, a jen málokdo byl, kdo by vlastnil štětec, či inkoust.“²⁶

Většina žáků se tedy od svých učitelů nenaučila psát, i když ve čtení byli gramotní třeba i ve dvou jazycích. Potřeby mongolského pastýře umění psát totiž nevyžadovaly a tak, pokud žák toužil naučit se psát, musel vyhledat takového učitele, který sám dokázal kromě čtení i psát.

Hlavní didaktické metody v *geriin suguuli* byly tyto: *nudelz' togtooloh* (přen. ustavení si probírané látky očima i jinými smysly), *ceez'u'uleh* (přen. hlubší zapamatování, přijetí), *dahin davtah dadlagz'uulah* (přen. dojít zkušenosti opakováním), *margaz' metgelcehi* (přen. rozšířit vědění diskusí), *ergecu'ulen byasalgah, biyeiig ni daalgah* (přen. opakovaně o vědění rozjímat a přijmout je za své) a *daalgavariig gu'icetgu'uleh* (přen. vyplňovat úkoly a cvičení).

1.3.1.2 *S'as'inii suuri bolovsrol*²⁷ – Klášterní vzdělávání

Tradice vzdělávání v usedlých buddhistických kláštorech se v Mongolsku rozvíjela v takové podobě, jak je dnes známá, od 17. století. V té době byla započata takzvaná druhá vlna rozšiřování buddhismu v Mongolsku, jako důsledek sblížení mongolského vládce *Altan haana* a tibetského přerozence *Sönam Gjamccha*, kterému byl *Altan haanem* udělen titul *Dalai lama* (tj. láma-oceán). Do začátku 20. století se vyvinul složitý systém buddhistického vzdělání, implementující v sebe sofistikované poznatky tibetského léčitelství, logiky, filosofie.

Počátek životní dráhy buddhistického vzdělance se v mnoha rysech neliší od *geriin surguuli*. Dítě v pěti nebo šesti letech jde do učení k místnímu vzdělanému lámovi. Bydlí s ním v jurtě a pomáhá mu s provozem domácnosti, či se o provoz stará úplně samo.²⁸ Dítě

25 Toto je typické rozdělení metod výuky na *bags' to'vtei arga* (způsob vedení učitelem) a *s'avi to'vtai arga* (způsob vedení žákem), který je v této práci rozebrán níže, viz 2.1.2. (Battogtoh 2011, str. 19).

26 *Ho'doo gazar, cas hovor tul, hulsan u'zgeer temdeglel hiideg sambar, mongoltoi ail bu'r s'ahamd baivc', biir yantaitai hu'n tun co'on.* (Rinčen 1964, str. 31).

27 Tento termín užítá Battogtoh (2011, str. 31).

28 Děti žijící v lamských jurtách byly často pracovně využívány až do té míry, že se staraly osaměle žijícím lámům o celou domácnost na úkor vzdělání. Takový příběh podává Rinčen, B., 1958, *Slunce vychází*,

studuje po několik let tibetský jazyk, naučí se jej číst, a učí se nazpaměť náboženské texty. Po takovém vzdělání se z novice stává lamou a může nastoupit službu do kláštera, anebo pokračovat v učení na klášterních školách (mong. *dacan*). V dacanech je vzdělání systematizováno, jsou zde pořádány filosofické disputace, student je zasvěcován do buddhistické logiky a filosofie. Vysoký stupeň buddhistického vzdělání býval dosažen ve školách zvaných *damz'aa*,²⁹ kde se student dále zdokonaloval v nějakém zvláštním oboru buddhistické nauky.

Pro žáky v buddhistických školách byla mongolština pouhým jazykem potřeby – hovorovým jazykem, avšak tibetštinu uměli číst, někteří dokázali tibetsky také psát. Počet žáků studujících takovou formu vzdělání byl v Mongolsku největší, pastevci často dávali prvorozené syny do klášterů, doufaje tak v milost božstev. Většina pastevců uchovávala na posvátném místě svých jurt³⁰ buddhistické texty, chodila do kláštera a nechala si přednášet didaktické básně. Buddhistické *surgaaly* i didaktika buddhismu tak získala jistý vliv i obecně na mongolské vzdělávání.

O buddhistickém vzdělávacím systému by bylo možné napsat ne-li knihu, tak jistě samostatnou diplomovou práci. Zde, bohužel, na takový výzkum není dost prostoru a nezbyvá než doufat, že toto tak zajímavé téma jednou dojde svého zpracování.

1.3.1.3 *To'riin surguuli*³¹ – Vládní školy

Vládní školy, jak již bylo řečeno, se zaměřovaly na výchovu úředníků a písařů. Forma výuky na těchto školách nebyla nijak systematizována, školy však byly zakládány na popud mongolské samosprávy v rámci mandžuské dynastie. Školám byli vládou dodáni vyučující úředníci, výukové potřeby i přírůstek rozpočet. V takových školách se učili především synové bohatých šlechticů a úředníků, přímo s cílem nastoupit po vyučení službu.³²

Pro výuku byly používány autentické materiály konkrétních zákonů, dopisů či úředních zápisů. Byl zde samozřejmě vyučován mandžuský jazyk, často také čínština. Pouze

Praha: Melantrich. Je zde příběh o Čojmbolovi, který je již několik let na učení u zlého lamy Damirana. Ten Čojmbola za mnohá léta nedokázal naučit ničemu, má ho za sluhu a vůbec se k němu chová nepěkně.

Čojmbol nakonec na zlého lamu doplatí smrtí ve chvíli, kdy se od něj již poněkolkáté snaží utéct domů.

Dojemný příběh, který je jen částí velkolepého románu, sice nedokládá skutečnou událost, avšak nabízí v té době široce rozšířenou představu o přílišném zneužívání mladých noviců některými zlými učiteli.

29 Účast v těchto školách se nazývala *damz'aa barih*. Informace, získaná osobní konzultací s doc. Lubsangdorji. Viz také Battogtoh (2011, str. 35-36).

30 Tzv. *hoimor* – místo na severní straně zdi, tj. proti dveřím, kde byl umístěn oltář pro uctívání předků a božstev. Mezi časté objekty uctívání patřily také buddhistické sůtry.

31 Tento termín užívá Battogtoh (2011, str. 31). Rinčen (1964, str. 28) zmiňuje termín *to'riin surguulitan*. Doc. Lubsangdorji navrhuje ještě další možný termín – *ulsiin surguuli*, ve stejném významu.

32 Battogtoh (2011, str. 41).

tento typ školy důrazně vyučoval kromě umění četby také znalost psaní, jelikož pro výkon povolání bylo psaní nepostradatelné. Počet studentů *to'riin surguuli* byl nejnižší, avšak jejich styl výuky byl nejprogresivnější.³³ I když nebyla dána mongolskému jazyku při výuce zvláštní pozornost, někteří absolventi dokázali číst a psát také mongolsky.³⁴

Tyto školy v době vzniku autonomního mongolského státu přispěly významně k rychlému zavedení státního úřednického vzdělání, protože v té době byla již zavedena síť přípravných vládních škol, ale i příslušných úřadů, kde absolventi uplatňovali své vzdělání.

∴

V roce 1911 skončila svou vládu mandžuská dynastie. Provincie Vnější Mongolsko se osamostatnila a vznikl teokratický autonomní mongolský stát. Nový stát čekala dekáda velice těžké vlády, jenž se ocitla ve víru dějinných událostí mezi vadnoucím carským Ruskem, probuzenou Rudou armádou, japonskou expanzí do Mandžuska a složitou situací ve vnitřní Číně. Nová vláda i v této situaci dokázala myslet na vzdělání svých čerstvě osamostatněných poddaných.

Rinčen dokládá první pokusy o zřízení moderního typu školství v dokumentu z roku 1912, adresovaném jednomu z ministrů nové vlády – *Hand C'in Vanovi*. V dokumentu psaném *Ceven-guaiem* je zdůrazněna důležitost vzdělávání ve vlastním jazyce i cizích jazycích, ve vlastivědě, historii, stavu světa a historii cizích zemí, počtech i umění. Také je zde vyložena nutnost zakládat speciální armádní, lékařské, umělecké i praktické školy a mnoho dalších věcných postřehů, například zdůraznění rovnoprávnosti studentů.³⁵

Hand C'in Wan se nechal inspirovat tímto dokumentem a roku 1915 je vydáno doporučení pro zakládání obecných škol. Všechny děti bez rozdílu musí absolvovat pětiletou školní docházku, věkově jsou školou povinné děti od 8 do 10 let a do školy měli docházet také všichni negramotní ve věku 10 až 18 let.³⁶ Rinčen dále popisuje praktickou stránku studia v době autonomie. V hodinu hada (9:45 – 11:40) se učilo písmo a poté, když přišla doba psát, se studenti rozešli a pracovali samostatně. Rozpočet školy se skládal z vládního příspěvku a místních prostředků, učebnice byly dotovány ministerstvem osvěty. Jednou ročně měl do

33 Rinčen (1964, str. 28).

34 Ibid, str. 39.

35 Je zdůrazněna nutnost rovnoprávnosti mezi *z'insten* – šlechtici a vysoce postavení úředníci (od slova *z'ins*, drahý kámen, který nosili vysocí úředníci na čepici pro určení jejich hodnosti) a *harcus* – obyčejnými lidmi. Celý dokument je přepsán v Rinčen (1964, str. 40-42).

36 Rinčen (1964, str. 43).

školy přijít pověřený úředník a ve spolupráci s pracovníky školy prověřit probrané učivo. Poté měl ve škole vyvěsit výsledky a ocenit nejlepší studenty psacími potřebami. Na konci pátého roku studia se měli sejít úředníci nadřízených orgánů s úředníky školy i učiteli a prověřit získané znalosti žáků, kteří měli školu dokončit.³⁷

V roce 1915 byla založena první střední škola moderního, evropského typu.³⁸ Do střední školy měli být přijímáni žáci od 13 do 15 let. Studium trvalo pět let a mělo být bezodkladně nutné pro všechny, kromě synů knížat a boháčů. Byla zde vyučována mongolština a mandžušтина, včetně pravopisu, literatury a gramatiky. Jako cizí jazyky byly kromě mandžuštiny k dispozici ruština, čínština, angličtina i francouzština. Dále zde byla vyučována matematika (mong. *bodoh surguuli*), zeměpis (mong. *gazar delhiin zurag*), přírodověda (mong. *durs bodisiig s'inz'leh uhaan*), geometrie, geodesie a rýsování (mong. *hemz'ih zurah*), technologické vzdělání (mong. *ed bolovsruulah*), tělocvik (mong. *biyeiin sudal tamiriig saiz'ruulan bolovsruulah*), pozornost byla věnována i popisu života a historie Mongolska a jiných zemí.

Bohužel o tom, jak situace ve skutečnosti vypadala, jak detailně probíhala výuka a kde byly jednotlivé školy zakládány, dosud chybí specializované vědecké bádání. Možnosti skýtá důkladné studium dobových cestopisů, mongolských archivů a orální historie. Jeden z mála dokladů se naskytl ve vyprávění docenta J. Lubsangdorji, získaném do této práce osobní konzultací:

Na přelomu let 1917 a 1918 byla založena jedna škola v dnešním Arhangaiském ajmaku, Ih Tamir somon, Han O'ndor hos'uu. V dřívějších dobách tato oblast patřila administrativně do Said Vangiin Hos'uu, samosprávce této oblasti – Said Van – tuto školu založil v rodišti svých předků a nazval ji „*Tanhim*“ (sál, palác). Předeek Said Van hana získal svůj dědičný šlechtický titul za vojenskou zásluhu, vykonanou mandžuskému císaři, byl velice bohatý a měl rozsáhlou knihovnu nasbíranou po generace. Z knihovny také daroval nové autonomní republice v mongolštině tištěný Danz'ur. Školu tehdy založil z vlastních peněz a sám ji také finančně podporoval.

Do školy se vešlo asi třicet dětí a samostatně fungovala přibližně tři roky a v době terénního výzkumu v 70. letech 20. století se docentu J. Lubsangdorji dostala do ruky velice kvalitní učebnice této školy. Učebnice pocházela z doby založení školy, byla napsána v klasickém mongolském písmu,³⁹ měla formát sůtry menších rozměrů a přibližně 40 stránek.

37 Ibid, str. 45.

38 Ibid, str. 53.

39 Klasickým písmem se nazývá mongolské písmo, které bylo používáno mongolskými národnostmi

Každá stránka byla rozdělena do tří oddílů – tří vyučovacích hodin, které se toho dne měly probrat. První byla historie, vedle ní vlastivěda a poslední literatura. Každá část byla opatřena malým textem, pan docent si zcela jasně vzpomínal na texty vlastivědných hodin, ve kterých se psalo o místních horách, o tom, kde jsou jaká *ovoo*,⁴⁰ a také o mongolských řekách.

Škola tehdy přežila těžkou historickou dobu začátku 20. století a byla zapojena do systematického sovětského vzdělávání.

1.3.2 ŠKOLSTVÍ MODERNÍHO TYPU, SOVĚTSKÉ ŠKOLSTVÍ

Na začátku 20. století vířily v mongolských stepích pohnuté dějinné události. Situace se začínala uklidňovat až s vítězstvím lidové revoluce v Mongolsku, v roce 1921 a v roce 1924, kdy byla po smrti teokratického vládce Bogd-gegeena založena Mongolská lidová republika. V této době začala také postupná implementace sovětských vzdělávacích standardů a budování sítě škol evropského typu, jak je známe my.

Prvním ministrem osvěty nové MLR byl Erdenebathaan. Ten již v roce 1924 vydal směrnice pro vytvoření školského systému.⁴¹ Důraz v nově vytvořeném školském systému je kladen na výuku gramotnosti rodného jazyka a seznámení se stavem mezinárodní situace v socialistickém hledisku. Pro novou vládu bylo předním úkolem nastolit jazykovou i politickou gramotnost nejen mezi dětmi, ale i mezi dospělými. Vytváření úrovně vzdělávacího systému, srovnatelné se sovětským vzděláváním, a masové zakládání vzdělávacích institucí trvalo až do 40. let.⁴²

V této době byl vytvořen systém, který funguje v Mongolsku až dodnes. Je založen na síti internátních škol, umístěných v usedlých střediscích. Všechny děti bez rozdílu byly umístěny podle své administrativní příslušnosti do škol, často daleko od rodičů a svých rodných stepí. Děti musely absolvovat nejméně čtyři třídy, kromě letních prázdnin jim bylo dovoleno odjet za rodinou pouze třikrát do roka. Je jisté, že takové tuhé podmínky vzdělávání musely na dětech zanechat stopy, a je jen s podivem, že systém tak tvrdý k dětem

v dnešním Mongolsku před změnou jejich písemného projevu na cyrilici. Toto písmo je dosud používáno mongolským obyvatelstvem v oblasti Vnitřního Mongolska, v Číně.

40 *Ovoo* jsou posvátná místa animistického rázu, umístěná na vrcholech hor, v průsmycích či na výjimečných místech.

41 Směrnice pod názvem „*Baga nasnii ho'vguud ohidiin hu'muuz'uuleh uc'riig tovc'lon u'zuulsen bic'ig*“ (přen. Dokument v zkratce udávající důvody pro vzdělávání mladších chlapců a dívek) již dělila vzdělání na mateřskou školu (mong. *ehiin surguuli*), základní školu (mong. *baga surguuli*) – vyučující děti od 7 do 13 let, střední školu (mong. *dund surguuli*) – vyučující děti od 14 do 19 let a vyšší školu (mong. *deed surguuli*). Battogtoh (2011, str. 46).

42 Ibid, str. 46-7.

v Mongolsku i nadále funguje.

∴

Po demokratické revoluci v roce 1990 se společnost začala přizpůsobovat novým pořádkům, tržní ekonomice apod. To se odrazilo také ve školství, jednou z největších změn bylo zrušení povinné školní docházky a umožnění domácí výuky. Bylo také umožněno z rodinných důvodů přerušit na jistou dobu školní docházku, čehož dnes využívá mnoho rodin, které nutně potřebují od dětí pomoc s dobyt看. Změnil se i samotný systém výuky, byla zavedena forma *s'avi to'vtei surgalt*, kdy hlavní zodpovědnost výuky leží na žákovi, současně byly do škol implementovány některé ze způsobů mongolské etnopedagogiky. Na některých školách začaly být vyučovány tradiční způsoby pozdravů, úcty a soutěživosti v tradičních hrách, děti byly seznamovány se zvyky různých krajů.⁴³

V současném mongolském vzdělávacím systému je ještě stále mnoho co vylepšovat. Kromě zmíněné nutnosti navštěvovat internátní základní školy je také velkým problémem nedávné snížení vstupního věku pro školní docházku na šest let. Plná školní docházka je v Mongolsku rozdělena do tří stupňů: *baga surguuli* (základní škola, odpovídá našemu 1. stupni), *dund surguuli* (střední škola, odpovídá 2. stupni) a *ahlah surguuli* (vyšší škola, která odpovídá našemu středoškolskému vzdělání). V současné době se připravuje také prodloužení doby výuky až na 12 ročníků. Toto opatření je některými pedagogy kritizováno kvůli tomu, že se tím prodlouží studium na *baga surguuli*, zatímco úroveň znalostí školáků rozšířena nebude.⁴⁴

Kritice podléhá také malá kvalifikace učitelů prvních tříd a to, že pravidla pro všechny školy jsou vytvářena především z pohledu hlavního města Ulánbátaru, a potřeby venkovských dětí tak nejsou brány ve zřetel.⁴⁵ V neposlední řadě bývají zpochybňovány výhody přechodu z výuky vedené především učitelem (*bags' to'vtai*) na výuku závislou na žákovi (*s'avi to'vtai*).⁴⁶ Oslabila se tak úroveň získaných znalostí žáků, kteří nemají o výuku zájem, takoví žáci trpí nedostatkem motivace, a vzdělání se tak, podle některých, vůbec stalo nedostatečným.⁴⁷

43 Erdene-Oc'ir (1998, str. 17) zmiňuje ulánbátarskou 24. školu.

44 Viz článek v elektronickém věstníku GoGo: Z' Galbadrah, *Iim baihad alt s'ig ho'tolbor, delhiid gaihagdsan mergez'ilten bags' zaagaad c' nemergu'i* (Když to takhle bude dál nepomůže nám ani zlatý program, ani světově proslulí profesionální učitelé). <http://news.gogo.mn/r/15166>.

45 Galbadrah (elektronický zdroj).

46 Viz dále 2.1.2.

47 Battogtoh (2011, str. 20).

1.4 Výchova jako předmět etnopedagogiky

Pojem etnopedagogiky není v českém prostředí ustálen, objevuje se stále častěji, faktem však zůstává, že je vykládán různými způsoby. Je možné identifikovat tři základní používané významy tohoto pojmu, jež se od sebe navzájem velice liší.

První význam používá soudobá pedagogická praxe a dobře jej vyjadřuje Jan Průcha, který předestírá, že etnopedagogika je „...nová oblast teorie a výzkumu, u nás dosud chápána převážně na úrovni edukační praxe jakožto interkulturní / multikulturní výchova.“⁴⁸ Nebo ještě lépe je v prvním významu tento pojem definován v pedagogickém slovníku jako „pedagogická disciplína, zabývající se problémy výchovy a vzdělávání etnických menšin.“⁴⁹ V proudu této etnopedagogické praxe je znát důraz na vzdělávání minority majoritou a často je pojem chápán jako způsob integrace minorit. Takové chápání je pro tuto diplomovou práci bezpředmětné, až zavádějící, a je proto vhodné zde podotknout, že práce se od takového chápání etnopedagogiky distancuje.

Otcem druhého významu je ruský vědec Gennadij Nikandrovič Volkov, který tento termín definoval již v 60. letech minulého století ve své disertaci o etnopedagogice čuvašského národa. Volkov definuje předmět etnopedagogiky jako *národní pedagogickou tradici* a vyslovuje se, že jeden z hlavních principů takové tradice jsou představy o nutnosti jednoty.⁵⁰ Dále upozorňuje na roli přírody a slova jako velmi silných faktorů výchovy etnik.⁵¹ Úspěšně nalézá kulturní specifika v empirické zkušenosti dětí ve výchově a vzdělání, zabývá se morálně etickým i estetickým náhledem na cennosti rodiny tak, jak je reprodukuje příslušníci dané kultury.

Tato teoretická báze, jak již bylo řečeno výše (viz. 1.1), našla i v mongolské vědě své široké uplatnění.⁵² V ruské vědě se ve Volkovově definici studium etnopedagogiky široce rozšířilo a tímto způsobem bylo započato zkoumání nejen kmenových národů Sibíře, ale také jiná etnika.⁵³ Volkov se však při studiu této vědy zabývá především praktickými možnostmi

48 Průcha, J., 2004, *Interkulturní psychologie*. Praha: Portál, str. 10.

49 Průcha, Walterová, Mareš, 2001, *Pedagogický slovník*. Praha: Portál, str. 60.

50 Volkov (1999, str. 6).

51 Ibid, str. 7-8. O důležitosti přírody ve vzdělání podrobněji viz Volkov (1999, str. 67), o vlivu slova na vzdělání viz Volkov (1999, str. 72).

52 Erdene-Oc'ir (1998, str. 8) zmiňuje S'. Suhee, S'. Gaadamba, kteří rozebírali teoretickou stránku etnopedagogiky. Dále B. Bor, jenž se věnoval otázce převodu starých tradic do současné praxe. H. Darambazar a C. U'derpil, kteří se věnovali důležitosti výchovy skrze tradiční hry, a H. Sampildendev, který se zajímal o příznaky vzdělávací funkce ústní literatury.

53 Mongolskou etnopedagogikou se z tohoto pohledu zabývala například L. L. Viktorova, či N. L. Žukovskaja. (Erdene-Oc'ir 1998, str. 7).

jejího využití v současné didaktice, a tak se není čemu divit, že i jeho následovníci zdůrazňují ve svých pracích tento aspekt etnopedagogiky.

Předkládaná diplomová práce však čerpá teoretickou bázi pro studium etnopedagogiky v tom smyslu, jak je pojmán vědeckými pracovníky na FF UK, Ústavu Jižní a Centrální Asie.

⁵⁴ Východiska studia etnopedagogiky v pojmání pracovníků mongolistiky jsou v některých směrech shodné s tím, jak se s nimi setkáváme u Volkova, avšak přístup k probírané látce se liší, a tím se také samozřejmě liší výstupy výzkumu. Etnopedagogika je zde brána jako součást obšírnějšího výzkumu kulturních specifik tradičního myšlení mongolských nomádů a jejich chápání světa.

Při studiu daného etnika je třeba vzít v potaz životní prostředí, ve kterém mongolští pastevci žijí, jedním z určujících faktorů je povaha přírody, která je v evropském vnímání divoká a nehostinná. Strach z přírody a úcta k věcem okolním tvoří tedy jeden ze základních kamenů kočovnické etnopedagogiky.⁵⁵ Toto se projevuje v tradici ustálené sítě zákazů a příkazů, jež se dotýkají každého jedince. Pokud je jedinec ignoruje, dotýká se to nejen jeho samého, ale i rodiny, či dokonce celého kolektivu. Člověk je tedy svými činy odpovědný nejen za sebe, ale i za celý kolektiv.⁵⁶

Tyto zákazy a příkazy jsou předávány dalším generacím v podobě zkušeností a ověřených praktik týkajících se síly slova.⁵⁷ Takové zkušenosti jsou uloženy v široké bázi ústních literárních forem, ale lze je nalézt i v tradičním jazyce kočovníků tak, jak jsou uloženy právě v tradici mongolské etnopedagogiky. Oberfalzerová ve své knize upozorňuje na zajímavý fenomén, kdy lidé, kteří byli vzděláváni tradiční cestou,⁵⁸ se vyjadřují s větší jistotou a bohatostí řeči než lidé, kteří prošli vzdělávacími institucemi.⁵⁹

Studium etnopedagogiky, tradiční výchovy kočovnických dětí, je tedy vhodným prostředkem pro pochopení tradičních vzorců myšlení kočovníků a jejich vnímání světa kolem sebe. Skrze tradiční metody výchovy dětí budou v této práci nastíněny některé z širokého spektra těchto tradičních představ, a tím způsobem snad bude možné pochopit blíže

54 Především je tento význam etnopedagogiky akcentován v Oberfalzerová (2006). V této části podkapitoly bude následovat shrnutí výzkumných výsledků paní Oberfalzerové tak, jak je publikovala ve své knize.

55 Oberfalzerová (2006, str. 38).

56 Ibid, str. 164. Také Oberfalzerová (2006, str. 38) zmiňuje jedno z mongolských přísloví: *ih ni ic'iz' бага ni uilah* (přen. velký se stydí, když malý pláče), které vyjadřuje kolektivní zodpovědnost nejen za činy, ale také za výchovu mladých příslušníků kolektivu.

57 Víra v sílu slova je, stejně jako u jiných přírodních národů, v Mongolsku živá nejen mezi kočovníky, ale také mezi obyvatelstvem usedlých měst.

58 Viz podkapitola 2.2 a kapitola 3.

59 Oberfalzerová (2006, str. 21).

obraz světa mongolských nomádů.

2. Současný stav vzdělávání a výchovy

Druhá kapitola je výsledkem zpracování nahraných rozhovorů a zúčastněných pozorování z daných oblastí.⁶⁰ Ze všech nahrávek byly vybrány tři rozhovory jako nosné, vzhledem k jejich všestrannosti, informativnosti a dobré srozumitelnosti. Příklady sestávají ze tří částí, v prvním řádku je číslo příkladu, následuje druhý odstavec v kurzívě, jenž obsahuje transkribovaný text nahrávky, a ve třetím odstavci je volný překlad daného textu. První řádek také identifikuje mluvčího daného příkladu jménem.⁶¹ Kromě těchto tří nosných rozhovorů jsou v textu také volně použity překlady z dalších získaných nahrávek. Zde bývá mluvčí identifikován v poznámce pod čarou jménem, nebo číslem rozhovoru (v případě, že jméno mluvčího je neznámé).⁶² Příklady, v místech pro to vhodných, jsou prokládány komentáři, které k nim doplňují kontext, vysvětlují dodatečné informace, anebo upozorňují na zajímavá fakta. Každá podkapitola je také opatřena malým úvodem, který čtenáře seznamuje s kontextem jevů probíraných v dané podkapitole.

2.1 Mongolské školství

V této části jsou zmíněny úryvky z rozhovorů, ve kterých pastevci popisovali současné i bývalé mongolské školství. Kapitola začíná modelovou studií základní čtyřleté školy v Orhon бага. Díky vstřícnosti místních se autor mohl seznámit se životem dětí v současné škole v jejich volném čase.

2.1.1 PŘÍPAD ČTYŘLETÉ ZŠ

V průběhu druhé výzkumné cesty v oblasti O'vorhangai, Bat-O'lzii somon, v roce 2011 se autorovi této práce naskytla skvělá možnost po několik dní zúčastněně pozorovat život malé čtyřleté základní školy v 1-r Orhon бага, v oblasti Ulaan Am. Tato škola je oddělenou součástí velké jedenáctileté školy ve středisku Bat-O'lzii somonu, obě oddělení mají společné vedení i společné výchovné standardy.

V O'vorhangaiském ajmaku začalo zakládání škol již ve třicátých letech minulého

60 Pro podrobnější přehled o zkoumaných oblastech viz 1.2.

61 Podrobnosti o mluvčích (jejich jméno, věk, dosažený stupeň vzdělání, včetně roku a oblasti, ve kterých byl rozhovor nahrán) jsou uvedeny v konci této práce v Rejstříku informantů.

62 I tyto mluvčí jsou zařazeni do Rejstříku informantů, včetně podrobných informací.

století, jinde byly v této době zakládány kroužky gramotnosti, kde se děti i dospělí učili gramotnosti politické i jazykové. V oblasti somonu Bat-o'lzii byla škola založena v roce 1940, na místě zvaném Ar Hyatruunii Am. Tehdy to byly dvě jurty (učebna, kuchyně) a později byla za dobré studentské výsledky přidána další jurta (sloužící jako ložnice pro děti). Personál školy se skládal ze dvou učitelů a jednoho topiče.⁶³

Škola měla zprvu velké problémy s financováním, ale také s nemocemi svých žáků. Zhoršující se zdravotní stav prvních žáků byl rozšířený problém nejen v této škole.⁶⁴ První zimu děti kvůli špatným životním podmínkám ve škole onemocněly a učitelé neměli finanční prostředky na opatření léků. Podle pamětníků⁶⁵ tu zimu utekli dva žáci, ale ve sněhové bouři ztratili cestu a museli se vrátit do školy. Jejich stav se zhoršil a jedno dítě na následky nemoci zemřelo. Příběhy dětí, které ze školy utíkají, bohužel nejsou ani v dnešní době výjimečné, v této škole jsem narazil na jednoho chlapce, kterého školní život velmi deprimoval. Podle jedné z pedagožek čtyřleté ZŠ chlapec také utekl v zimě a bylo třeba ho jít hledat na koních a motorkách.

V průběhu let se škola rozvíjela, nejprve rozšiřovala počet jurt a vyučujících, později, na konci čtyřicátých let, byla vybudována první dřevěná školní budova. A v roce 1954 byla vybudována druhá dřevěná budova, která již stála v oblasti dnešní čtyřleté základní školy. V roce 1969 byla škola rozšířena na osmiletou základní školu a přesunuta do centra somonu, přičemž malá čtyřletá škola zůstala v oblasti Ulaan Am.⁶⁶ V 70. a 80. letech se začal zvyšovat počet dětí, které školu opouštěly již po čtyřech letech školní docházky, nebo se z rodinných důvodů rozhodly studovat externě.⁶⁷ V roce 1993 byla velká škola v centru somonu Bat-O'lzii rozšířena a stala se z ní jedenáctiletá škola, poskytující úplné středoškolské vzdělání.

∴

Současná budova čtyřleté školy byla postavena přibližně na konci osmdesátých let. Personál školy tvoří šest pracovníků: dvě učitelky (Oyunceceg, Cerenhand), kuchařka, uklízečka, účetní a správce teplovodního kotle. V době mého pobytu bylo ve škole přítomno osm dětí: Altangerel (14 let, chlapec), Dadandulmaa (13 let, děvče), Batc'uluu (12 let, chlapec), Azz'argal (11 let, chlapec), Cerendorz' (9 let, chlapec), C'uluunbaatar (7 let, chlapec),

63 Davaadas' (2010, str. 7).

64 O tom, jak široký byl problém, ilustruje příběh C'imid bags'e z mongolského filmu Tu'mnii neg, z roku 1962.

65 Davaadas' (2010, str. 176).

66 Ibid, str. 17.

67 Viz dále 2.1.3.

Baasandorz' (6 let, chlapec) a Gerelmaa (6 let, děvče). Další dvě pětileté děti, byly ve škole jen na jeden den a večer si je rodiče odvezli, podle paní učitelky Cerenhand tyto děti nebydlí ve škole, protože jejich jurta není daleko, a tak dojíždějí. Později se ale děti ve škole již neukázaly.

Podle paní učitelky Oyunceceg se ve škole učí 15 dětí, ostatní děti ještě nenastoupily, protože je teprve začátek školního roku a potřebují rodičům vypomoci s dobyt看em. „Před čtyřmi lety byl počet dětí v této škole mnohem větší, čítal víc jak 40 dětí,“⁶⁸ ty většinou do školy dojížděly. Velký pokles žáků Oyunceceg připisuje dobytčímu hladomoru (mong. *zud*) v roce 2009, který donutil některé pastevce odkočovat do somonního střediska.⁶⁹ Děti byly převedeny do velké jedenáctileté školy ve středisku, kde je dokázali přijmout do koleje. Školní personál v době poklesu žáků obcházel okolní jurty a ptal se na důvody hromadného převedení žáků do velké školy. „Před začátkem školního roku jsme obešly asi dvacet, třicet rodin a z rozhovorů vyšlo najevo, že [místní preferují] elektrifikovanou školu ve středisku, má totiž lepší podmínky.“⁷⁰

Vedoucím dětí je podle slov Oyunceceg nejstarší žák Altangerel. Byl převeden z velké školy v Bat-O'lzii kvůli kázeňským problémům s ostatními žáky, ale také protože umí dát děti do pořádku. Altangerel vypráví: „Když jsem přišel do téhle školy, tak jsem tu nikoho neznal, bylo mi trochu smutno, ale po pár dnech jsem se dal dohromady a hezky jsme se tu spřátelili.“⁷¹ Nedokázal porovnat, ve které škole se mu víc líbilo: „V malé škole nechybí nic, co by bylo ve velké, jíme čtyřikrát denně, škola je pěkná, učitelé jsou hodní.“⁷² Ve velké školní budově jedenáctileté školy se podle jeho slov „dětí často ztratí, nemohou najít svou třídu, chodí pozdě na hodiny.“⁷³ Velký počet dětí ve škole také považuje za rušivý, často kvůli tomu dochází ke zmatkům a například při výdeji jídla se musí spěchat. Život v malé škole se mu zato jeví klidnějším.

Altangerel měl mezi dětmi jasnou autoritu. Učitelky jej často pověřovaly vážnějšími úkoly (např. dojít s ostatními pro vodu k řece, udržovat po večerce pořádek, shánět děti na oběd), sám se také bez předchozího vyzvání staral o pořádek ve škole. Jeden z mladších

68 Mluvčí Oyunceceg: „*Odoonoos 4 z'iliin o'mno manai surguuli 40 garui surag'tai ... baisan.*“

69 Somonní středisko je administrativní a kulturní centrum menšího regionu, tzv. *sum*, nebo také starším zápisem *somon*.

70 Mluvčí Oyunceceg: „*Hic'eel hiihees o'mno hori guc'aad ail orood, yarilclaga, to'v orood ni togtoi, bas arai ho'gz'iltei gazar ... gesen.*“

71 Mluvčí Altka: „*Ene surguulid orohdoo bi negee taniz' medehgu'i, z'oohon uilz' baisan, бага setgeltei, ..., tegeed z'oohon hoyor, do'rov tavan honog bolood biyendee tas ehelsen, hoorondoo saiha naizuud bolson.*“

72 Mluvčí Altka: „*Bi ug ni ene surguuli ter c'ini surguulias dutaadhan yum baihu'i, hool o'driin do'rvon hool, saiha surguulitai, bags' nar ni saiha setgeltei...*“

73 Mluvčí Altka: „*...hu'uhed ni oldohgu'i, zarimdaa to'ordono, angiaaraa zarim hu'uhduud, ...*“

chlapců byl vznětlivý, často se nechal vyprovokovat, a tak mu Altangerel domlouval, snažil se také, aby mi chlapec přísahal, že se už nebude hněvat.

Děti zklidňoval především silou a křikem, snad jen dvakrát došlo v důsledku použití nepřiměřené síly k slzám. Jeho autorita působila především po večerce a před budíčkem, občas i odpoledne při hrách. Po večerce si děti někdy povídaly o tom, co se stalo přes den, ale pokud se začaly překřikovat, Altangerel je okřikl a sám začal vyprávět takovým způsobem, že to ostatní děti utišilo. Častokrát ale musela po večerce zasáhnout učitelka a všechny uklidnit. Měla mezi dětmi absolutní autoritu, aniž by si ji musela vynucovat křikem nebo jinak.

Ráno před budíčkem někdy vyprávěl Altangerel děsivé příběhy o tom, co se mu údajně zdálo, do vyprávění se často vkládaly i jiné děti a vznikal tak společný příběh. Příběhy často ztrácely linku a uzavíraly se bez konce. Jindy si děti povídaly před budíčkem o tom, co zažily předchozího dne, anebo si dělaly legraci z libovolných věcí, co je napadly.⁷⁴

Nejlepší part'ák Altangerela je Batc'uluu, místní chlapec, který žije s dětmi ve škole. Altangerelovi pomáhá udržovat pořádek a má mezi dětmi skoro stejnou autoritu. V jejím prosazování však působí nejistě. V této až skoro hierarchické struktuře, kde nejstarší chlapec je vedoucím (mong. *ahmad*) ostatních a podléhá autoritě libovolného staršího člověka (ať už je to cizinec, jako autor této práce, nebo kdokoliv z personálu), je názorně vidět důležitost komunitní výchovy a samozřejmost starosti komunity o své okolí.⁷⁵

∴

Děti jsou rozděleny na dvě třídy, věkově smíšené. Denní řád školy je následný: v 7:00 hodin děti vstávají, budíček si hlídají samy. Následuje základní hygiena, úklid postele a dětské ložnice. Při tom je kladen důraz především na vzorně uklizenou postel. V osm hodin se děti dostaví na snídani, která je beze změny vždy *su'utai cai*⁷⁶ a krajíc chleba posypaný cukrem. V případě, že je dostatek másla, je krajíc také natřený máslem.

V 8:30 začíná vyučování a trvá až do 12:15. Ve 12:30 následuje oběd, kdy se podávají střídavě *guriltai s'o'l*, *cuivan* a vařené maso. Můj poslední večer byly připraveny *huus'uury* a děti měly velkou radost.⁷⁷ Od 13:00 do 16:30 absolvují starší děti dvakrát týdně odpolední vyučování.

74 Např: mong. *yaana c'inii mori benzingu'i yum*, přen. a jéje, tvému koni došel benzín.

75 Viz dále podkapitulu 2.2.1.

76 *Su'utai cai* je mongolský mléčný čaj, mírně slaný.

77 *Guriltai s'o'l* je masová polévka s nudlemi, *cuivan* smažené nudle s masem, *huus'uury* smažené taštičky plněné mletým masem.

Odpoledne mají děti volnost, obvykle si hrály venku, pokud na to bylo počasí. K dispozici mají několik prolézaček: gumy, způli zahrabané do země, po kterých skákaly, dvoulístnou houpačku, kovovou hrazdu a altánek, všechny ve špatném stavu.⁷⁸ Často si děti hrály na prolézačkách, chlapci se také cvičili v souboji *bo'h*.⁷⁹ Odpoledne slouží primárně k tomu, aby se děti samy vzdělávaly a plnily domácí úkoly.

Večeře se podává okolo šesté hodiny, po večeři si děti buď dodělávají domácí úkoly nebo se baví jinak. Někdy, pokud byl slunečný den a nabila se autobaterie, dívají se žáci na televizi. Starší děti ji zapínají samy nebo jim ji zapíná někdo ze školního personálu. Nejraději mají pohádky a korejské telenovely, nedívají se však pravidelně a u televize moc dlouho nevydrží. Nedá se říct, že by někdo ze žáků přímo vyžadoval sledování televize, občas se s takovým návrhem některé dítě ozve, ale pokud se ji starší nerozhodnou zapnout, televizi se nesleduje.

∴

Čtyřletá základní škola v 1-r Orhon бага je menší, jednopodlažní domek při začátku údolí Ulaan Am.⁸⁰ Má dvě třídy, jednu ložnici pro děti, jídelnu s kuchyňkou a jeden kabinet, který se dříve používal jako ložnice pro děti, pokud jich bydlelo ve škole víc. V současné době se z kabinetu stala nová kuchyňka.⁸¹ Kuchyně se přes den zamyká, o čistotu se stará paní uklízečka. Děti si musí zametat svou ložnici samy, starší chlapci chodí pro vodu. Každé dítě musí mít vlastní lžici, hrnek a misku, ručník, mýdlo, zubní kartáček s pastou a oblečení na zimu i do tepla. V jedné ze tříd je knihovna, kam mají děti neomezený přístup, a občas si odtud berou knížky, nebo učebnice potřebné pro vyplňování domácích úkolů.⁸² Děti si však obecně moc nečtou. V zimních měsících je škola vytápěna teplovodním kotlem, který ohřívá vodu, a ta se rozvádí do radiátorů po celé školní budově. Radiátory mají objem 400 litrů a všechnu vodu bylo třeba do kotle naplnit ručně, což obstarali starší chlapci.

Ve škole se vyučuje mongolský jazyk, matematika, malování, hudební výchova, tělocvik, občanská výchova a základy společenského chování. V učebnicích mají implementovány také prostředky ústní literatury jako *zu'ir u'g*,⁸³ tradiční písně a pohádky, které používají při vyučování. Podle paní učitelky Oyunceceg je v učebním plánu také

78 Viz obrázek č. 1 a obrázek č. 2.

79 Viz obrázek č. 3.

80 Viz obrázek č. 4 a obrázek č. 5.

81 Viz obrázky č. 6-10.

82 Viz obrázek č. 11.

83 *Zu'ir u'g* jsou moudrá rčení, pořekadla.

vyučovací hodina rozvoje dětí,⁸⁴ kdy s dětmi hrají dámu, šachy a jiné stolní hry, z nasbíraných zátek od lahví si vyrábějí vlastní kamínky pro hru dáma.

V noci se má podle rozpisu při hlídání dětí střídat celý školní kolektiv, avšak většinou hlídá děti pouze učitelka Oyunceceg, která sama není z oblasti, a tak ve škole prakticky bydlí. Ostatní zaměstnanci školy žijí v okolí se svými rodinami. Oyunceceg sama však říká, že tam nebydlí vždycky a že v současné době tam je, protože její manžel kočuje s dobyt看em na vzdáleném pastvišti. Manžel však často přijížděl i s dvouletým dítětem na návštěvu.

Ve velké škole v centru somonu je pracovní pozice kolejního vychovatele (mong. *bairnii bags'*), který zodpovídá za děti v internátě, vytváří jim denní program, stará se o jejich hygienu a jinak zodpovídá za výchovu dětí mimo vyučovací dobu. Na této čtyřleté škole působí podle slov Oyunceceg jako kolejní vychovatel každý, kdo je právě přítomen ve škole, oficiálně se střídají po jednom členové celého škoniho vedení. V praxi měly děti dostatečnou volnost, především odpoledne, pokud neměly odpolední vyučování. Během oběda a večere se o řád ve škole starala kuchařka, večer přišla uklízečka, která se s dětmi ráda dívala na televizi, a občas zašly na kontrolu i učitelky. Jinak byly děti ve škole samotné.

Zde se naskýtá pohled na důsledky výchovy *s'avi to'vtei*, jak bude zmíněno dále v bodě 2.1.2. Děti mají celé odpoledne k samostudiu, které jim učitelé zadávají. Dívky a mladší děti by často nakázané práce dodržovaly, četly si knihy, psaly domácí úkoly a vypisovaly si poznámky z učebnice. Avšak hravost ostatních dětí většinou strhla i mladší a pracovitě děti, které se pak samy s učivem nudily. Děti si tak dělaly jen nezbytné úkoly na poslední chvíli po večeri, anebo je nedělaly vůbec, obvykle si nalézaly zábavu v jiných věcech nežli ve studiu.

2.1.2 VÝUKA ZAMĚŘENÁ NA UČITELE ČI NA ŽÁKA

V devadesátých letech minulého století vystoupilo Mongolsko ze satelitního postavení vůči Sovětskému svazu a nastoupilo cestu tržního hospodářství a liberálního společenského zřízení. Tyto změny se odrazily také v současném školském systému, jak již bylo zmíněno výše.⁸⁵ V dřívější době byla ve školách výuka zaměřená na učitele (mong. *bags' to'vtei*). Učitel řídil život v internátě do podrobností, měl děti na starost po celý den a připravoval pro děti každodenní program. Role učitele byla v takovém postavení řídicí a jistě náročnější než v přístupu výuky zaměřené na žáka (mong. *s'avi to'vtei*). Tento přístup výuky odlehčuje učiteli

84 Mong. *Hu'uhed ho'gz'uuleh cag*.

85 Viz podkapitola 1.3.2.

a přenáší iniciativu na žáky. Role učitele má být tedy spíše poradenská a na děti jsou kladeny větší nároky ve smyslu samostudia. Na druhou stranu přináší takový přístup žákům velkou míru svobody a samostatného rozhodování o předmětu studia.

*** Příklad č. 1, Luutai:**

„*Namaig bol ter u'eiig odoo bol zaaz' baihad bol **bags' to'vtei**, bags' ni zaadag, iim hic'eel iim surgalt yavagdaz' baisan. Odoo tegehgu'i, odoo **hu'uhed to'vtei**, o'oroo surna aa. O'oroo surna, hu'uhed ni.*“

„V mé době tehdy, to **měl hlavní slovo učitel**, určoval, jaké bude vyučování, a vůbec učil. Teď to tak není, teď **je hlavní dítě**, samo se učí, samo.“

*** Příklad č. 2, Luutai:**

„*Tegeed odoo **hu'uhed to'vtei surgalt gedeg yum ruu oc'ihoor ter onoo hu'uhedu'ud c'ini yalgaraad yalgaraad yavc'ihya, hocirogdol ih dee, ...***“

„No a když přijdou do školy, kde **aktivita výuky záleží na dítěti**, tak si děti dělají každé něco jiného a nic se pak nenaučí (doslova:⁸⁶ je to zbytečné), ... “

V příkladech učitele v penzi Luutai bagše je možno vypořádat negativní vztah k současnému stylu výuky, doslova se vyslovuje, že je taková výuka zbytečná. Tento názor na současné školy s ním mnoho pastevců sdílí: „Myslím si, že je to špatné, ... v této době jsou školy svobodné, ale tehdy za socialismu, každý dělal, jak rozhodla vláda, tehdy museli do školy chodit všichni, to si myslím, že byla dobrá věc.“⁸⁷

Je jisté, že zavedením výuky zaměřené na žáka (mong. *s'avi to'vtei*) došlo k jistému uvolnění ve studiu žáků, avšak situace se nezdá být tak kritickou, jak se někteří pastevci domnívají. „Učitelé jsou skutečně hodní, jejich práce na nás má dobrý vliv, díky nim jsou děti chytřejší, a proto je musíme poslouchat a učit se od nich, a také musíme dělat domácí úkoly,“⁸⁸ vypráví jeden z žáků čtyřleté základní školy.

Ze zúčastněného pozorování na již zmíněné čtyřleté škole vychází najevo, že děti v internátech jsou vyučovány učitelkami ve třídách vždy dopoledne, tak, jak jsme zvyklí

86 Pro označení doslovného překladu bude dále používáno zkratky dosl.

87 Rozhovor 189: „*Za yer ni bi bol muu l gez' boddog, ... ter u'eiin surguuliud yer ni c'uluutai, harin ter socialismiin u'eiin c'in bu'gdiig no'goo to'r daaz' hu'n bolgoniig surguuli surgana, tegeed harin amz'iltai sain.*“

88 Mluvčí Altka: „*Bags' u'neheer saihaan, hu'uhed uhaantai bolgoh odoo bags' nariin az'il ho'dolmor bidnu'us sain no'looz' baigaa, bidnu'us teriig oilgoc hic'eel nomondoo sain surahiig hu'sez' baina, tegeheel bidnu'us daalgavar maalgavar sain hiih yostoi, ...*“

z našich škol, na samostudium přichází čas až odpoledne a sestává především z domácích úkolů a domácí četby. Učitelky se aktivně neangažují v tom, aby si děti domácí úkoly plnily, snad jen když příliš zlobí, pošlou je do ložnice, ať si za trest sednou a dělají domácí úkoly. Děti tedy mají skutečně volný čas, který si řídí samy. Délka pobytu bohužel autorovi neumožnila posoudit vliv takové výuky na znalosti žáků. Avšak vzhledem k tomu, že kontakt s učiteli je každodenní a že učitelé mají přehled o studijních činnostech žáků, je možno usuzovat, že přinejmenším na této čtyřleté škole jsou využívány obě didaktické metody v jisté rovnováze.

2.1.3 DĚTI, CO NEMAJÍ RÁDY ŠKOLU

Další důležitou změnou, kterou představila liberální reforma školství, bylo zrušení povinné školní docházky. S nástupem komunismu byla v zájmu všeobecného rozšíření gramotnosti zavedena povinná školní docházka, která byla častokrát velmi tvrdě vymáhána. Před rokem 1990 nastupovaly děti do školy v osmi letech, přičemž bylo možné nastoupit i později, v dnešní době byla hranice nástupního věku posunuta už na 6 let, což mnoho pastevců kritizuje. Struktura školského systému dovoluje dětem opustit školu již po čtyřech letech, tj. zakončit školu tzv. základním vzděláním (mong. *baga surguuli*). Poměr pastevců, jež absolvovali pouhé čtyři roky školní docházky, potvrzuje, že mnohým taková délka studia vyhovuje.

Jinou možností pro pastevecké děti je odejít ze školy a nastoupit domácí výuku.⁸⁹ Externí domácí výuka začala být široce využívána v 70. a 80. letech minulého století⁹⁰ a zůstává mezi dětmi oblíbená dodnes. Děti tak opouštějí školu po pár letech, bez dokončeného základního vzdělání, anebo do školy nenastoupí vůbec. Podle ředitelky školy v Bat-O'lzii mají takové děti přicházet jednou za roční období (mong. *neg ulirald*) do školy na zkoušku a takovým způsobem mohou dokončit čtyřletou nebo až sedmiletou školní docházku.

91

Děti, které nechodí do školy, je možné ve stepi najít veliké množství. Někteří pastevci se rozhodují některé děti si nechat doma a jiné posílat do školy. Jak dokládá jeden z nich: „do školy chodí hlavně děvčata, chlapci především pasou stáda. ... Když je v rodině pět dětí, tak

89 Takový způsob studia se oficiálně nazývá *eksternat*, mezi pastevci je zmiňována jako *hu'uhed zavsardah*, *surguuli tasardah*, *surguuliaas garah*.

90 Davaadas' (2010, str. 19-20).

91 Tj. čtyřleté základní vzdělání (mong. *baga surguuli*), anebo sedmileté základní vzdělání druhého stupně (mong. *ahlah surguuli*).

dvě jdou do školy, tři zůstanou doma a dělají domácí práce.“⁹² Jsou různé důvody, které nutí rodiče, aby své děti do škol neposílali. Některé z nich ilustrují následující příklady.

*** Příklad č. 3, Luutai:**

„Surguuliin dotuur bair hu'elceetei bol ingeed bu'gdiig avaad hamruulaad suu tava'iz' neg bolz' baina. ... bags' odoo hu'elceetei baidag bol gerelten oc'ood zaagaad geriin bolovsrol ezems'iz' geed, ... Eceg ehd ni nom erdene c'i ingeed zaadagiya s'uu gedeg zaah arga hu'uhed surahad iim iim yumand surgahad ... gedeg ...“

„Stává se, že když už jsou internáty plné, tak děti dávají do přeplněných pokojů. ... Kdyby byl dostatek učitelů, mohli by chodit do domácností, nabídnout jim školní výuku doma, dát rodičům učební pomůcky, návod k učení, ...“

*** Příklad č. 4, Dolgorsu'ren:**

„... tegeed l surguulid neg do'rvon z'il bolood l aav eez' hoyor mani zailuulsan, **malaa mallaz' diilehgu'i bolvol** tegeed l gargasan, hamt malaa mallaz' geed...“

„... ve škole jsem byla jen čtyři roky a rodiče mne odtamtud vytáhli, **nestačili na dobytek**, a tak mě odtud vzali, abychom pásli stáda spolu...“

*** Příklad č. 5, Dolgorsu'ren:**

„Za odoo ter ar **gerihee l amidraliin hicu'u baidlaas l** surguulias zavsardag ... Mal olontoi baival, malaa hariulahval, mal daraa ni bas gargadag taltai baiz' baina, ..., odoo neg arai bu'duuleg mayagaar yavaad baidag. ... Ogt odoo bas neg surah c'advargu'i hu'uhed c' bas baidag yum s'ig bol.“

„Hlavní **důvody** plynou z **rodinné situace**. Třeba když mají hodně dobytka, potřebují ho hlídat nebo pomáhat, když se rodí mlád'ata. Nebo se dítě chová jako primitiv, také jsou takové, co se nedokážou vůbec nic naučit.“

*** Příklad č. 6, Luutai:**

„Aa surguuli tasardsan hu'uhduud c'ini odoo tegeed l yaz' hiiz' baigaad l **bucaaz' avc'ir surgac' baigaa yum**, tegeez' bags' nar zunii amraltaar oc'iz' geriin oronoor zaadag yum uu oo zaadag yum.“

„A když dítě přestane chodit do školy, tak **se ho snaží po roce vrátit do výuky** nebo

⁹² Rozhovor 189: „... emegtei golduu surguuli yavna, eregtei golduu malaa mallana, ... tavan hu'uhed baival, hoyor ni surguuli, gurban ni ger orondoo u'lgeed, ail ger bolgood, ailiin yavaa yavaadag.“

o letních prázdninách chodí učitel do domácností a něco je doučuje.“

Z daných příkladů vyplývá, že hlavním důvodem pro odchod ze školy je potřeba pomoci rodičům s dobyt看em. Pokud má rodina více dětí, často dávají pastevci mladší děti k dobytku a starší do školy, jiné ještě starší děti pak po návratu ze školy zase vypomáhají a rodina je tak schopná poskytnout dětem vzdělání a zvládnout všechny dobytek. Pokud mají však méně dětí, je situace složitější: „Mě ve škole nenechali sedět, byl jsem jedináček.“⁹³ Dolgorsu'ren později také uvádí důvod: „Naše rodina byla přece malinká.“⁹⁴

Kromě toho uvádí v příkladu č. 5 také jiné důvody, někteří z pastevců mají vyložený odpor ke škole: „To, že bych měla jít do školy, se mi úplně znelíbilo, a tak jsem tam nešla.“⁹⁵ Je nesporné, že některé děti se ve škole nic naučit nedokážou, anebo se skutečně chovají jako primitivové, jak tvrdí Dolgorsu'ren. Avšak svádět odchod ze školy na malou inteligenci, anebo špatné chování je snad příliš rychlý soud. V době, kdy mají děti nastoupit do školy, se vydávají poprvé za hranice své rodné krajiny. Na některé děti jistě působí taková drastická změna prostředí negativně, stejně tak i vyhlídka, že by měly ve škole zůstat po další léta, jen se čtyřmi krátkými prázdninami.

Děti v základní škole, kde autor prováděl zúčastněné pozorování, nesly často svou odloučenost od rodiště špatně. Některé, hlavně ty mladší, v noci plakaly, ti starší si svou frustraci občas vybíjeli špatným chováním. Takové chování však bylo jen nárazové, a nevyskytovalo se u všech dětí. Smutek dětí po rodné krajině vyvažuje přítomnost ostatních dětí. „Kamarády mám, jsou teď ve škole, ... trochu se mi po nich stýská,“⁹⁶ vypráví chlapec, který do školy nechodí. Děti si navzájem hrají, jsou spolu prakticky neustále.

Děti, které do školy již nějakou dobu nechodí, často vykazují i při svém relativně mladém věku neobyčejný zájem o život v jurtě i okolo dobytka a živě se zapojují do práce. Chlapec, který do školy prakticky vůbec nechodil,⁹⁷ měl zálibu v moderních písničkách. Ty se většinou učil z televize, avšak již po dvou posledních si písničku zapamatoval a byl schopen si ji zazpívat. Právě na takových příkladech je možné vypožorovat lepší paměťové schopnosti u dětí, které neprošly současným školním systémem.

Oberfalzerová ve své knize⁹⁸ podotýká, že úroveň tradičního metaforického vyjadřování a jeho správná interpretace klesá se zvyšujícím se stupněm gramotnosti

93 Mluvčí C'uluunbandi: „*Bid nariin surguulias zu'gtaalasan, ailiin ganc bolohoor.*“

94 Mluvčí Dolgorsu'ren: „*Bi c'ini bas neg ih co'ohon angiltai.*“

95 Mluvčí Dulamsu'ren: „*Surguuli yavhaasaa durgu'iceh tegeed suugaagu'i.*“

96 Rozhovor 28: „*Naizuud baidag, odoo surguulid yavsan, ... naizuudaa sanaz' baina.*“

97 Bohužel chlapcovo jméno jsem si nezapamatoval, a tak je identifikován pod číslem 28.

98 Oberfalzerová (2006, str. 21).

u mluvčích. Pastevci, v západním pojmání chápáni jako negramotní, se tedy vyjadřují s větší bohatostí a lehčeji než ti gramotní. Dále doplňuje, že zvyšující se počet negramotných dětí vede k oživení tradičních způsobů života.

Posledním důvodem, který často nutí děti nechodit do školy, jsou kapacitní možnosti školních internátů. Místa jsou omezená a mnoho dětí tak žije u příbuzných v centru somonu: „Když chodím do školy, tak bydlíme se starším bratrem u dědečka.“⁹⁹ Někdy řeší rodiny situaci tím, že se její část přesune do střediska, do blízkosti školy a je podporována v životě rodinou, která zůstala ve stepi.

Těžkosti života dětí popisuje jeden z pastevců následovně: „Dětem, které odjedou od nás z Ulaan Am do školy, se studuje těžko. Stýská se jim po domově, když bydlí ve středisku u někoho v rodině, nebo v internátě, nikde to nemůže být jako u nich doma. Postrádají rodičovskou lásku a starostlivost.“¹⁰⁰

2.1.4 KVALITA VÝUKY

Z různých výpovědí pastevců vyplývá, že většina si vzdělání váží a že je pro budoucí generace nutností. Současná výuka se však kritice vyhnout nedokáže. Zůstává pravdou, že technické vybavení škol často skomírá pod nedostatečným financováním od státu. Příkladně ve čtyřleté škole v Orhon бага se děti učí v lavicích, ve kterých se učili již jejich rodiče, okna budovy jsou nedostatečně zateplena na to, jak tuhé mongolské zimy jsou, a teplovodní kotel je již zastaralý. Učebnice, které děti v této škole používají, jsou ve špatném stavu a některé z nich již víc jak deset let staré. Jak trefně poznamenává jeden z pastevců: „Kvalita výuky dnes závisí jen na penězích.“¹⁰¹

* Příklad č. 7, Luutai:

„...bags' bol o'oriigoo az'iliig u'nelu'ulhiin tuld o'rgood o'rgood dees' dees' ni taviad taviad... gurav surz' baigaa hu'uhed do'rov bal taviaad, ... hu'uhed odoo surgaagu'i surgasan boloh geed ingeed hudlaa yuu yagaad bolovsroliin u'ne gerc'ilgee olgood, ingeed ingeed yavc'laa.“

„...učitelé dávají dětem často lepší známky, a takhle si **zlepšují svá hodnocení**, ...

99 Mluvčí Sarnai: „Surguulid baihdaa o'voogiindoo baidag, ahtai.“

100Rozhovor 189: „Odoo ene hu'uhduud zarim ni Ulaan Amnaas irz' surguulid suuz' baigaa, ed nar surhad hizu'u, ger ornoo sanana. Aild baihlaad yag o'oriigoor oron s'ig baiz' c'adahgu'i, ene dotuur bair baina. Halamz', eh ecgiin halmz'aas gu'icgeh yum.“

101Mluvčí Luuz': „Surgaltiin c'anariig odoo... ted nar mo'ngod hereg avah l yum baihgui yuu.“

a takovým způsobem získávají děti podvodně své závěrečné vysvědčení, ať se učily anebo ne.“

*** Příklad č. 8, Damdinz'av:**

„... *surguuli soyol baigaa boloh ter, ene ter багаасаа ороһ деереес с'ини одоо*
hu'uhdiin hu'umuuz'il bas ter c'anaraaraa zarim taldaar baival dees'len, aa zarimdaa bolvol
одоо теgeed bas neg tiim niitlegduu oc'ih deerees tegeed hu'uhdiin hu'umuuz'il bas
dogoldoltoi muu taaruuhan tal baigaa.“

„... teď už jsou všude kolem samé školy, dítě tam je odmalička. A to je na jednu stranu dobré, ale na druhou stranu se tak všichni vychovávají úplně stejným způsobem, příliš všeobecně, a jelikož je na všechny žáky ve třídě jeden učitel, **má výchova jisté mezery.**“

Zvyšování sebehodnocení učitelů na úkor skutečných znalostí žáků je, jak potvrzují rodilí mluvčí, velice rozšířená praktika. Odměny k platu učitelů jsou závislé právě na prospěchu, a proto je v jejich zájmu měnit žákům známky. Je nepopiratelné, že takové chování podlamuje kvalitu výuky. S tím však souvisí nebývale nízké nároky pro výkon učitelského povolání. Obě učitelky na čtyřleté škole v Orhon бага absolvovaly 12 let standardní školní docházky a dva roky na učitelském kursu v ajmačním centru. Již s takovým vzděláním jim byla svěřena výuka prvních čtyř let základní školy.

V příkladě číslo 8 vidí pan Damdinz'av výuku jako příliš uniformní a jednolitou. Oproti starému typu výuky, který starý pán ještě pamatuje, kdy v takzvané domácí škole¹⁰² měl pod sebou jeden učitel jednoho žáka, má dnešní výuka skutečně jisté mezery. Děti již ve velmi mladém věku šesti let přichází do somonního střediska a jsou vychovávány cizími učiteli. To, co je tito lidé naučí, si s sebou děti ponesou již po celý život a výtky proti masovosti výuky se na tomto místě zdá být opodstatněná.

O tom, co děti učí ve školách, se vyslovuje i další pastevec: „Učiteli dávají peníze, aby vychovával a učil děti, ty jsou pak v teplém internátě, dávají jim jídlo a nic tam nedělají, jsou pak líné.“¹⁰³ Avšak později přiznává, že přeci jen „v internátě se děti naučí po sobě uklízet, získají od učitelů i nějaké vědomosti, ... dokážou si trochu pozašívát svoje věci...“¹⁰⁴

Od dob socialismu byla škola chápána pastevcem jako nutnost vyžadovaná státem.

¹⁰² Viz 1.3.1.1.

¹⁰³ Rozhovor 189: „[Bags'id] calingiig ni o'good hu'uhed hu'umuuz'uuleed yum zaaz' o'good, bais'in saviin dulaan baidag, hool undaa o'g geed yavhad yum hiihgu'i zalhuu baina.“

¹⁰⁴ Rozhovor 189: „... dotuur bairand suugaad o'orsdiihoo hog cever ugaaz' surna, yum ceverlez' surna, bags' ed nariinhees hic'eel nomoo tatna, ..., бага зереgeer o'oroo yumaa oic'ino, zasaz' surna.“

V současné době se zaváděním liberálnějších zákonů si začínají pastevci uvědomovat, že volba, zda je třeba navštěvovat školu, anebo ne, neleží ani na státě ani na rodičích, ale na samotném dítěti. „Člověk se sám rozhodne. Když jde do školy, učí se písmu a vědomostem, když se mu studovat nechce, nebude umět psát, je to vlastní rozhodnutí. Ale rodiče vždycky chtějí, aby dítě šlo studovat.“¹⁰⁵ Stát i dnes preferuje gramotnost obyvatelstva, avšak nevyžaduje ji silou a rodiče v poslední době čím dál častěji dávají dětem volnost si vybrat – dětství v internátě s ostatními spolužáky nebo dětství doma, v tradičním prostředí rodného kraje.

2.1.5 PŘÍPAD JURTOVÉ ŠKOLKY

Mezi pastevci není služba mateřské školy široce využívána. V somonním středisku je k dispozici jedna budova školky, která má kapacitu pro přibližně dvacet dětí, do školky se chodí na dva až tři roky (od tří, nebo čtyř let do šesti). Místa do této školky rozděluje úřad na žádost rodičů, avšak „aby se tam dítě dostalo, je třeba tohleto (*gesto peněz*) ... víte přeci, co to znamená zadní vrátka?“¹⁰⁶

Kromě této školky jezdí v létě k pastevcům také jurtová školka, někteří mluvčí se o ní vyslovují následovně:

* Příklad č. 9, Luutai:

„*Odoo manaihan ger cecerleg geed zun odoo hot ailiin dund oc'ood ene sumiin to'v mergez'iliin hu'muus oc'ood ... do'ngot neg hu'uhduud neg daraat neg egneegeer zogsoc'ihz' yum uu, za neg... suugaad neg odoo hooloo ideheer ni idec'ihz' yum uu odoo neg cagiin huviariin daguu tegeed yuu yahav.*“

„Tak u nás máme tady jednu jurtovou školku, to přijdou specialisté ze somonního střediska, ... nu a teď tam pošlou děti do řady, a pak si je usadí a **naučí je maximálně, jak se mají najíst, takhle podle časového rozvrhu.**“

* Příklad č. 10, Dolgorsu'ren:

„*A ter ni yah ve, a tegeed l oir zuuriin bas neg zuraas muraashan zaagaad l, tegeed*

¹⁰⁵ Rozhovor 28, mluví rodiče chlapce: „*Hu'n ni o'oroo s'iidne, zu'geer surguuli suugaad yavaad bic'il nom suraad garna, o'orsdoo tegeed l surguuli surahgu'i bolvol bic'ih c'adahgu'i tiim o'orsdoo tohirol baigaa. Gehdee eceg eh ni hu'uhdee zaaval surahiig gez' baina.*“

¹⁰⁶ Tento mluvčí není identifikován, je to výrok náhodného návštěvníka jurty v průběhu nahrávání s jiným mluvčím: „... *tegeed oruulahiin to'loo ingez' s'uu dee ... ariin haalga gedeg u'giig oilgono uu?*“

odoo cecerlegiin anhnii medegdehu'uniig l medegdu'ul c'ini hamgalttai. ... Tegeed ter ene cin' bas neg anhnii medehgdehu'untei bolgoh gez' neg arvan do'rvon honog zaadag. Ter cecerlegeer.“

„Funguje přibližně tak, že se tam snaží děti **naučit dělat nějaké čárky** tužkou, ... vychovávají dítě na úroveň státních školek. Hlavně je učí základní vzdělání po dobu čtrnácti dní.“

*** Příklad č. 11, Dolgorsu'ren:**

*„Cecerleg hamgiin as'igtai, cecerleg bol zo'v. Yer ni cecerlegeer yavsan hu'uهد bol arai l o'or, surguulid orohdoo hamaagu'i bas **zu'gs'uursen** baidag yum.*“

„Školka je úplně nejlepší, je to správné. Dítě, které prošlo školkou je při nástupu do školy úplně jiné než dítě, které nastupuje z domova. Ty děti jsou **zručnější, schopnější**.“

Jurtová školka přichází do stepi jen na krátkou dobu v létě. Jak vyplývá z příkladů, pastevci nepovažují úroveň znalostí, které děti v této školce nabudou, za příliš vysokou, pan učitel Luutai se doslova vyslovuje, že se děti naučí, jak mají správně jíst a pracovat podle rozvrhu. Dolgorsu'ren v rozhovoru zmiňovala zase první seznámení s tím, jak ovládat tužku nebo pero.

Zajímavý je výraz *zu'gs'uursen*, který se vyskytuje v příkladu číslo 11. Kořen slova, *zu'g*, znamená doslova směr.¹⁰⁷ Toto slovo by tedy bylo možné přeložit jako nasměrovat, uvést na správný směr, obvykle se slovo překládá jako přivyknout.¹⁰⁸ Když paní Dolgorsu'ren zmiňuje správnost výchovy ve školce, nezapomíná dodat, že je správná díky tomu, že připravuje děti pro další vzdělávání ve škole. Děti, které prošly školkou, mají ve škole velkou výhodu právě v tom, že jsou již „správně“ nasměrovány. Takové děti již rozumějí časovému rozvrhu a rychleji se dokáží zorientovat v pracích, které školní výuka vyžaduje. Avšak čas je školce věnován pouze na úkor času, který by dítě mohlo strávit na pastvě, v přírodě s dobyt看 a učit se tak jiné důležité vědomosti – umění pastevectví. Je nesporné, že školka je pro dítě, které se chce věnovat výlučně studiu, výhodná právě v tom, že je „nasměruje“ tím správným směrem. Avšak zůstává otázkou, jaký směr je pro pastevce správnější, vědomosti nabyté v dětství nikdy nic nenahradí.

¹⁰⁷ BAMRS (díl 2., str. 243) překládá *zu'g* jako strana, světová strana; směr.

¹⁰⁸ BAMRS (díl 2., str. 244) překládá *zu'gs'reh* o koni jako zvykat si na osedlanou jízdu, v obecném významu jako stát se přivyklým, zvykat si.

2.2 Příklady etnopedagogiky na základě terénních výzkumů

V této podkapitole jsou seřazeny do několika skupin výroky pastevců, týkající se tradiční etnopedagogiky Mongolů a různých jevů, souvisejících s tradiční výchovou. Příklady byly rozděleny do tematických skupin, podle jejich výskytu ve třech nosných rozhovorech. Skupiny byly následně seřazeny tak, aby čtenáře seznamovaly s aspekty pastevecké výchovy od těch tradičnějších po moderní, jako jsou televize, anebo moderní hračky.

Tato práce si neklade za cíl představit všechny druhy lidové pedagogiky v plné šíři. Seznamuje čtenáře pouze s těmi prvky, se kterými jsem se setkal při výzkumech. Proto si i tematické dělení příkladů nenárokuje samotné rozdělení mongolské etnopedagogiky ve všech jejích aspektech. Takové dělení skvěle zpracoval Lubsangdorji ve svém článku z roku 1971, kde zmiňuje druhy etnopedagogiky dochované do tehdejší doby, které jsou uplatnitelné i pro současnou pasteveckou výchovu: 1. mongolská lidová literatura, 2. nepsané lidové mravní zákony, zachovávané a předávané od dávných dob, 3. rodný mongolský jazyk, 4. hry a prostředky zábavy, 5. zkušenost domácí výchovy a 6. psaná díla.¹⁰⁹

2.2.1 KOMUNITA JAKO SPOLEČNÝ VYCHOVATEL

Pro mongolské pastevce, žijící se svými stády vprostřed divoké přírody, nezbyvá nic jiného než se spolehnout v těžkých životních situacích na sebe, svou rodinu a své blízké okolí. Mongolové kočují obvykle čtyřikrát do roka po generacemi zděděných kočovištích, žijí ve větších i menších rodinách, kdy manželka se většinou stěhuje do rodiny muže. Tato čtyři kočoviště i přilehlé pastviny, tvoří svět, známý pasteveckým dětem a lidé, vyskytující se na pastvinách, horských průsmycích nebo na návštěvě v jurtě, tvoří jeho širokou komunitu.

Vzdálenosti různých rodin od sebe se v průběhu roku liší. Na letním kočovišti si stavějí pastevci jurty blíže, jindy mohou být od sebe rodiny vzdálené i třicet kilometrů. Hustota osídlení se v různých částech Mongolska liší především v závislosti na přírodních podmínkách, avšak vždy platí, že lidé, kteří žijí ve stejné oblasti, ve stejné rodné krajině, o sobě vědí, starají se o sebe navzájem a v případě potřeby si pomáhají.

Ve své knize Oberfalzerová podotýká, že člověk je svými činy odpovědný nejen za

109 1. *Mongoliin ardyn aman zohiol*, 2. *Tu'men on dagan z'uramlasaar dadsan bic'mel bus huul' ardiin zan zans'liin zuils*, 3. *To'rolh mongol hel*, 4. *Togloom naadgain zu'is*, 5. *Geriin surguuliin ih turs'laga*, 6. *Bic'mel zohiol bu'teeluud*. Z'. Luvsandorz': *Mongol ardyn surgan hu'muuz'uuleh zu'in o'v ulamz'lal*. (Dědictví mongolské tradiční výchovy.) In: *Surgan hu'muuz'uulegc'*. 1971, № 2. Citováno v Erdene-Oc'ir (1979, str. 8).

sebe, ale i za celou komunitu.¹¹⁰ Odkrývá široké spektrum tradičních zákazů a příkazů, kterými se člověk musí řídit, aby mohl žít ve štěstí on sám, ale i lidé, kteří žijí kolem něho. Individuální člověk je tedy mongolskými pastevci chápán jako živá součást nejen rodiny, ale i blízké společnosti.

Myšlenku, nakolik je důležité zůstat v pospolitosti a pomáhat si, je možno nalézt již v Tajné kronice Mongolů:¹¹¹ „Pak napomenula ještě Krásná Alan svých pět synů těmito slovy: «Vy, všech mých pět synů, jste zrozeni z mého těla. Zůstanete-li jako právě těch pět šípů každý sám pro sebe, přelomí vás kdokoli lehce jako ony jednotlivé šípy. Zůstanete-li však jako onen svazek šípů svorně pospolu, což by vám pak mohl někdo ublížit?» Po nějakém čase pak matka Krásná Alan zemřela.“

V literatuře se můžeme dočíst, že každý, ať už známý či neznámý člověk, nese zodpovědnost za výchovu dítěte.¹¹² Rodilí mluvčí dokládají, že „sourozenci, rodiče, vůbec všichni v rodině jsou učitelé domácí výchovy,“¹¹³ ale také, že „učitelů je mnoho – vychovávat musí i staří lidé rodného kraje.“¹¹⁴ Do dnešní doby platí takový náhled na výchovu. „Tyhle děti, to jsou děti zetě,“¹¹⁵ vypráví stařenka, která se stará o vnoučata, ale děti jí na oplátku pomáhají s hospodářstvím.

Jak již bylo zmíněno výše, často jsou mladší děti vychovávány těmi staršími.¹¹⁶ Na otázku, co mu rodiče vštěpují, chlapec odpověděl, že „nesmí nechat mladší sourozence, aby se přibližovali k ohni.“¹¹⁷ Taková věková hierarchie mongolské společnosti je jasně viditelná i v řečovém usu, kdy vykání platí pro starší věkem bez výjimky, byť by byl věkový rozdíl jen rok. Zato platí, že vztah vrstevníků je mezi sebou velice vřelý.

Podle některých pastevců se však v dnešní době vztah dětí ke komunitě, a také ke starším lidem komunity, zhoršuje. „Děti dřív měly před starými lidmi respekt, ale dnes jsou nepořádné, do školy si chodí, jak chtějí ...“¹¹⁸ Ze zúčastněných pozorování vyplývá, že míra poslouchání starších sourozenců i úcty ke starým lidem je různá a závisí především na

110 Oberfalzerová (2006, str. 166).

111 Tajná kronika Mongolů je jedno z prvních mongolských literárních děl, datované do 13. století. Popisuje legendární původ Mongolů, dětství a život Čingischánův a život prvních chánů mongolské dynastie Yuan. Zde použit citát českého překladu: Poucha (2011, str. 9, §22).

112 Battogtoh (2011, str. 104).

113 Na základě konzultací s doc. J. Lubsangdorji: „... *aav eez'iin surgan hu'muuz'uuleg ah duu, co'mooroo bags', aav eez' bol bags.*“

114 Na základě konzultací s doc. J. Lubsangdorji: „*Bags' nar olon baina – ter nutgiin ahmad hu'muus surgah yostoi.*“

115 Mluvčí Dulamsuren: „*Manai ene hu'uhduud hu'rgenii hu'uhduud.*“

116 Viz. 2.1.1. Tento jev výchovy zmiňuje také Battogtoh (2011, str. 52-53).

117 Zápis mimo nahrávku: „*Du'ugee galruu oirtuulz' bolohgu'i.*“

118 Mluvčí Sorsorbaram: „*[hu'uhediig] deer u'ed nastai hu'n ayadag, odoo zambraagu'i, surguulia duraaraa hiiideg ...*“

prostředí, ve kterém děti vyrůstají. Avšak láska starších sourozenců k mladším a láska dědečků i babiček k nejmladší generaci očividně přetrvává.

*** Příklad č. 12, Damdinz'av:**

„*Hu'muuz'il bolvol odoo yah ve, ug ni gehdee s'ig tegeed ter ene odoo ene amidarz' baigaa niigmee l barimz'aah l yum daa hu'muuz'il c'ini, deer u'yed bolvol z'iz'ighen hu'uhed bol surguuli suuhgu'i, baivc' yahav, odoo eceg aav eez'teigee cug baina o'or arvan, horin nas hu'rtlee, tegeed ceregt yavah baisan yum.*“

„Výchova podle mého souvisí se **společenským životem**, děti byly dřív až do dvaceti let s rodiči, do školy tehdy vůbec nechodily, a pak, když chlapci bylo dvacet, šel do armády.“

*** Příklad č. 13, Luutai:**

„... *hamt olonoo, olon ni hu'muuz'iz' baigaa.*“

„... **celá společnost** vychovává dítě.“

*** Příklad č. 14, Luutai:**

„... *z'is'eel yum bol bi tend oc'ood zuramnii nu'hend us cutgaad, zuram alaad hyataad baiz'ee yum daa, tegh yum bol nadaas ahmad hen c' baisan hu'n ireed namaig' moritai hu'rc'ihed hoyortoi cu'lbuureer oroolgood, zoodood gesen u'g tiimee, tegeed as'ig c' aas'laad yavna, tegeed eez' aav ni yo'roosoo o'moorohgu'i, o'moorohgu'i.*“

„... třeba když támhle půjdu a budu lít vodu syslovi do nory, tak **kdokoliv starší**, kdo jde okolo, přijde a rovnou z koně mě zmlátí bičem a je jedno, jestli je to cizí člověk. A **rodiče, těm to nevadí.**“

*** Příklad č. 15, Luutai:**

„*Tegvel bolohgu'i bol hoyor, gurav tegeed aas'laad zagnuulaad zasahgu'i, tegeed buruu yumaa dahiad u'ldez' baihan bolc'ihood medne, tiim l baisan. Za hamtiin hu'muuz'il yum daa.*“

„Když se dítě dvakrát třikrát takhle okřikne, tak si to pak uvědomí, že to nesmí dělat, a ví. To je **společná výchova.**“

*** Příklad č. 16, Luutai:**

„Tegeheer nasan hu'rsen ter tom hu'muus gedeg bol **niiteeree l hu'uhduudee hu'muuz'ilz'** baisan ... Hu'n co'ohon. Ter odoo **hu'n hu'muuz'uuleh gez' baigaad sain.**“

„Takže dospělí lidé **vychovávali děti společně.** ... Lidí je tu málo a je dobře, **že se všichni starají o všechny.**“

*** Příklad č. 17, Damdinz'av:**

„Tegeed ter o'soz' **baigaa gazar, orc'in toiron,** olon hu'uhedtei ailiinh bol neg angi, ... Neg bol yum uu hoyor hu'uhedtei ail o'svol neg angi, ... du'uteigee ahtaigaa, ene oluulaa bolvol neg angi, hum'uuz'iliin yum.“

„**Prostředí, ve kterém dítě vyrůstá, ho nutně ovlivňuje.** Když má rodina třeba deset dětí, tak je to úplně jiné než když má dvě děti a podobně. Když je jedináček nebo má mladší, starší sourozence, když je dětí hodně, je to taky jiná výchova.“

V mongolském jazyce se výchova řekne *hu'muuz'il*. Podle doc. Lubsangdorji je původ tohoto slova odvoditelný od slova člověk (v současné mongolštině *hu'n*, v klasickém písmu jako *kümün*). Slovo výchova je tedy možné znázornit jako *kümün-ji-l*, kde *-ji* je sufixem o významu stávat se a *-l* nominativním sufixem. V takové etymologii je mongolské *hu'muuz'il* možno chápat jako stávání se člověkem.¹¹⁹

Tento názor zastává také Erdene-Oc'ir, význam slova *hu'muuz'il* vykládá tradiční didaktickou poučkou *hu'neer hu'n hiih*, tedy doslova dělat člověka člověkem.¹²⁰ Na tomto místě je třeba podotknout, že slovo *hu'n* může mít v mongolském jazyce širokou škálu významů. Může znamenat člověk, lidé, cizí člověk, cizí (obecně), osobnost, někdo, kdokoliv, ale v některých významech také nikdo (např. mong. *end hu'n baihgu'i*, zde nikdo není).¹²¹ Slovo *hu'n* tedy může nabývat také významu čistě abstraktního, jak je tomu také v případě *hu'neer hu'n hiih*, jež je přeneseně možno chápat jako dát člověčenství, anebo mong. *z'inhene hu'n bolgoh*, zapříčinit, aby se stal opravdovým člověkem.¹²² V příkladě č. 16 se naskýtá podobný výraz o stejném významu, *hu'n hu'muuz'uuleh*.

Battogtoh tuto tradiční poučku komentuje tak, že prostředkem dosažení výchovy je společnost, která svými jedinci působí na dítě a vytváří tak z něj správně, společensky vychovaného člověka.¹²³ Dítě je tedy chápáno jako syrová hmota, ze které je třeba vytvarovat

¹¹⁹ Poznatky získané díky konzultaci s doc. J. Lubsangdorji.

¹²⁰ Erdene-Oc'ir (1998, str. 20).

¹²¹ BAMRS (díl 4., str. 186) uvádí významy: 1.) человек, люди; 2.) кто-то, кто-нибудь, кто-либо, никто.

Lessing (1960, str. 501) nabízí tyto: Man, person, people; another man, another person; personality.

¹²² Na základě konzultací s doc. J. Lubsangdorji.

¹²³ Battogtoh (2011, str. 106).

dospělého. Podobně význam mládež, mladík, mong. *zaluu*, spojuje Erdene Oc'ir se slovem *zalah* (které v jednom ze svých významů znamená napřimit, srovnat, co je vychýlené) opatřeným sufixem *-uu(gu)*, označujícím dlouhodobou činnost.¹²⁴

Přeměna dítěte, skrze mladíka, ve skutečného člověka je tedy dosažena v mongolském pojmání silou z vnějšku, působením společnosti, komunity, tj. lidí z nejbližšího okolí. Erdene-Oc'ir však nezapomíná dodat, že tento přerod musí být doprovázen i vlastní činností dítěte.¹²⁵ Dítě si totiž díky tomu, že je kdokoliv může okřiknout, svou chybu rychleji uvědomí, jak říká příklad č. 15.

V příkladě č. 14 osvětluje mluvčí Luutai, jak může vypadat samotná situace napomenutí staršími. Při konzultaci autorovi nabídl doc. Lubsangdorji velice podobný příběh: „Když mi bylo něco přes deset let, tak jsme s chlapci ulovili holuba, opekli jsme ho a chtěli ho sníst, taková dětská zábava. Uviděl nás náhodou nějaký člověk a hned všechny děti vypráskal bičem. Necháte toho, zahod'te to! Kdo to kdy viděl jíst holuby! Takový princip je platný i dnes.“¹²⁶

I neznámý člověk může dítěti vynadat nebo ho fyzicky ztrestat. Jak říká Luutai, rodiče proti tomu nic nenamítají. Ne, že by si necenili svých dětí, ale proto, že to je správná výchova. Zde je vidět vliv komunity, který má na všechny děti bez rozdílu. V očích Mongolů každý, ať už cizí nebo místní člověk, má zájem na správné výchově dětí. Na dětech všem záleží stejně, a proto je nikdo nebude trestat příliš tvrdě.

2.2.2 PŘÍRODA JAKO UČITEL, SPOLUHRÁČ I PŘEDMĚT HRY

V životě mongolských pastevců hraje příroda důležitou roli. Kočují čtyřikrát do roka podle ročních období a jejich přírodních podmínek. V létě na pastviny do širokých údolí, kde vítr rozfouká dobytek obtěžující komáry. V zimě se rodiny usazují na jižních svazích horských hřbetů, aby byly jurty vystaveny sluníčku co nejdéle a aby byly kryté od mrazivých severních větrů.

„Specifičnost mongolské lidové etnopedagogiky je uložena především ve vědomostech, skrze které své budoucí generace vychovávají pastevci, žijící roztroušeně na daleké pusté stepi pod «Věčně modrým nebem» v situaci, kdy příroda a potřeby společnosti se

124 Erdene-Oc'ir (1998, str. 20).

125 Ibid, str. 20.

126 Na základě konzultací s doc. J. Lubsangdorji: „*Arvaad nastai baihad banditai, tagtai alaad s'araad, ideh sanaatai, hu'uhdiin az'il baina. Neg hu'n dairaldaad hu'uhduudiig s'uud tas'uuraad. Boli, haya, hen ingez' iddeg. Ene princip bol odoo c' heveerei.*“

navzájem podpírají, ale také vylučují.“¹²⁷ Shrnuje Erdene-Oc'ir důležitost přírody pro studium mongolské etnopedagogiky.

Příroda je dětem jedním z prvních učitelů, jenž učí každého bez výjimky v každou denní i noční hodinu. Podle rodilých mluvčích mají mít děti úctu k otci i matce, stejně jako k učiteli, a tedy i přírodě. Život v přírodě však, kromě strachu, úcty a prvních životních lekcí, přináší i radost a zábavu. Kromě toho, že je v mnoha případech v pozici vychovatele, sama je i prostředkem výchovy, příroda může být i hračkou, hracími potřebami i spoluhráčem.

Ze zúčastněných pozorování vyplývá, že současné děti, vyrůstající ve stepi, dokážou pojmenovat přírodu kolem svých kočovišť. Znají hory, řeky, vědí, kam která cesta vede. Děti vyprávěly, na kterých místech jsou *ovoo*,¹²⁸ ty ale nedokázaly pojmenovat jménem. I pětileté vědí, kdy se bude kočovat a jakou cestou se vyjíždí. Jedno z dětí se těšilo, jak při kočování pojedou nákladákem.

Pastevecké děti jsou tedy s přírodou ve spojení a vyznají se v ní. Do lesa chodí většinou s dospělými, sbírat lesní plody. Podle některých mluvčích si tam nechodí hrát, protože se lesa bojí. Ve vodě si děti hrají jen v malých potůčcích, k větší řece nesmí, protože tam hrozí nebezpečí. „Při hře ve vodě se děti potápí, plavou.“¹²⁹ Při výzkumu jsem pozoroval, jak skáčou po kamenech, zkoumají, co je pod vodou, obecně se mokra nebojí.

Spjatost s přírodou je založena na tradiční nezávislosti pastevců na vnějších zdrojích, kdy si z přírody, ze svých stád, která jsou také součástí přírody, berou všechny věci nezbytné k životu. „Když jsem byl malý, tak jsme nepoužívali nic zvnějška, oblékali jsme si děly,¹³⁰ ušité z kůže vlastního dobytka, zvnějška jsme brali jen mouku a čaj.“¹³¹

V současné době je však závislost pastevců na vnějším světě větší nežli v dobách, o kterých vypráví staří mluvčí. Důvodem může být příchod moderního oblečení, obuvi, techniky. Avšak i v těchto oblastech si pastevci žijící ve stepi udržují jistou míru autonomie, kupříkladu pro elektrifikaci osvětlení nebo televizoru používají světelné baterie. Jiný důvod pro snižování míry autonomie nabízejí sami mluvčí: „V dřívějších dobách jsme se o přírodu

127 „*Mongol ardyn SHZ-iin onclog sinz' ni en tergu'unet «Mo'nh ho'h tengriin dorhi» uudam heer tal nutagt tarhan suuz' baigal niigmiin gac'aaltai tulan temcseer irsen malc'in nu'udalc'in ardyn bolovsruulsan hoic' u'yee surgan hu'muuz'uuleh medleg uhaan yum.*“ Z'. Luvsandorz': *Mongol ardyn surgan hu'muuz'uuleh zu'in o'v ulamz'lal.* (Dědictví mongolské tradiční výchovy.) In: *Surgan hu'muuz'uulegc'*. 1971, № 2., citováno v Erdene-Oc'ir (1979, str. 8).

128 Stručný popis *ovoo* viz poznámka č. 35.

129 Rozhovor 140: „*[hu'uhed] s'umbaz' togloz', usand selez'.*“

130 Dél, mong. *deel*, je tradiční mongolský kabátec, jenž je pro zimní měsíce podšit kožešinou. Zapíná se několika poutky u límce, pod pažďí a na boku. Pro život ve stepi je osvědčeným oděvem a právě proto je dodnes mezi pastevci v oblibě.

131 Mluvčí Luvsansamdan: „*Minii bagad gadnaas yum heregledehgu'i, o'orsdnoo malaasaa aris hiilgeed deeliigee o'msoz' baina, gadnaas guril cai hoyor l avna.*“

starali díky našim zvykům. Tehdy byla příroda velice krásná, lidé libovolně nekáceli stromy, neznečišťovali okolí ... dnes se příroda znečišťuje, třeba řeka Orhon teď teče rezavým proudem.“¹³²

I další pastevci souhlasí, že „příroda je tu čistá, ale zhoršuje se, voda se špiní, lesy ničí škůdci, ničí oříšky v šiškách i lesní plody. Jednou za pět let tu proletí letadlo a ubíjí škůdce jedem, ale to stejně nemá smysl. Vůbec to nepomáhá.“¹³³ Špatné zacházení s přírodou došlo až do takové míry, že tradiční obětiště *ovoo*, která slouží pro uctívání duchů a božstev přírody, bývají zavalena odpadky. Pro starší mluvčí to je smutný pohled, avšak situace se prý v některých oblastech lepší.¹³⁴

Mongolové si tedy svou spjatost s přírodou uvědomují, od dětství v přírodě vyrůstají a na přírodě jim záleží. Vědomí, že moderní odpady se v přírodě rozkládají mnohem déle než organické látky, na které dosud byli zvyklí, se snad mezi pastevci rozšíří dostatečně rychle, aby ještě svou panensky čistou přírodu dokázali udržet zdravou.

* Příklad č. 18, Luutai:

„End baigaa c'ini **amidrahiin tuld** to'ot tend oc'iz' uulaas mod avc'irdag, gal tu'lnе, **ene c'ini ho'dolmor** biz dee, malaa mallana, dandaa ho'dolmor, usaa endees avc'irna, o'noo krant neehgu'i, ...“

„Zato tady **pro přežití** bereš z hor dřevo, aby sis rozdělal oheň, **to je pohyb**, paseš stáda, neustále se hýbeš a pracuješ, odtud třeba přineseš vodu, tady nemáme kohoutky, ...“

* Příklad č. 19, Luutai:

„Mongold iim bainga biyen ho'dolmortei ac'aaltai **oyun uhaan dandaa ni az'ilna**. ... Ter hu'n manaih c'ini bol ail hotooroo ni ail us avaad neg ni yavaad irvel,, ... yum bodnuud dandaa uhaan bodoz' baiz'... yum bu'rt, **bodohgu'i ho'dol az'il neg c' baihgu'i**, tiimee.“

„V Mongolsku se stále hýbeš, musíš něco dělat, **mysl člověku stále pracuje**. ... tady si celá rodina bere vodu v jednom vědru, ... a to je ve všech věcech, **není ani jednoho pohybu bez přemýšlení**.“

V daných příkladech předkládá mluvčí Luutai obraz toho, nakolik pastevci a tedy

132 Mluvčí Luvsansamdan: „Baigal deer u'ed yos zans'il, baigal ih saihan hariulz' yavsan, deer u'ed baigal ih saihan baisan, mod duraaraa ustgahgu'i, bohirduulahgu'i ... odoo u'ed baigal bohirtos' baina, Orhon mo'ron odoo ulaanaar ursgaz' baigaa.“

133 Rozhovor 189: „... baigal cever gehdee muudag, usiig ni hordood, mod horhoi iddegdeed, samar z'ims s'ilz' baina, 5 z'ild neg udaa hordon ustgaz' ongocoor, yamar c' u'ureg baihgu'i, bu'ren ustgaz' c'adahgu'i.“

134 Mluvčí Luvsansamdan poskytl tuto informaci mimo nahrávku.

i jejich děti žijí v těsném sepětí s přírodou. Centrem jejich života je jurta, kruhová dřevěná konstrukce potažená plstí a celtovinou poskytuje pastevcům jedinečný a také jediný úkryt před nepřízní přírody. K jurtě se nosí dřevo, voda, přihání se menší skot i mláďata a právě tyto práce obstarávají především děti.

Jak Luutai poznamenává, život v přírodě vyžaduje neustálou pozornost a práci nejen svalů, ale také rozvíjení mysli. Hlavním je ve stepi pohyb. Staré pořekadlo „nad sedícího mudrce je lepší hlupák v pohybu,“¹³⁵ zde platí bez výjimky. „To je přeci takový život, kdy si pastevce vystačí s obyčejným selským rozumem, ne?“¹³⁶ Shrnuje problematiku jeden z pastevců a právě tento selský rozum (mong. *har uhaan*), jinak také obyčejný rozum, se děti učí životem v přírodě, na pastvinách s dobyt看, v lese při sbírání dřeva, u řeky nabírajíce vodu. Rozmary přírody, které mohou děti potkat na pastvině, je donutí jednat rychle a odpovědně. Vždyť mají na starost mnohdy alespoň stohlavé stádo, o které se musí postarat, aby nepadlo za obět' šelmám, anebo nehodám. Děti i mládež jsou tedy v porovnání s poměry například v Evropě mnohem odolnější a otužilejší.¹³⁷

*** Příklad č. 20, Luutai:**

„*Za mongoliin togloomiin yo'roosoo yuu geheer... mongol s'u'ud c'ini haana l sugaad l ene gazar suuz' baihad, c'i bid hoyor dairaldlaa gehed togloomtoi.*“

„No mongolské hry, ty jsou takové, **at' jsi, kde si, sedneš si a hraješ si.**“

*** Příklad č. 21, Luutai:**

„*Ter baigaliin belen yumaar togiono, ...*“

„Hraje se s věcmi již **hotovými** (připravenými) **v přírodě** ...“

Ke hrám využívají děti věci, které kolem sebe v přírodě najdou, představivost nezná hranic. Kamínky, dřívka, nerosty, ve všem je živý potenciál, čekající jen na probuzení v očích dětí.¹³⁸ Dlouhé přípravy nejsou pro žádnou hru nutné, když není v okolí nic, co by děti zaujalo, mohou si hrát s prsty.¹³⁹ Z rozhovorů vyplývá radost ze vzpomínek na hry v přírodě, i z toho, že si takto děti stále hrají: „Ve vodě jsme plavali a hráli si tam hlavně v létě... tenhle

¹³⁵ „*Suusan cecnees yavsar teneg deer*“ Pořekadlo vzato z Oberfalzerová (2006, str. 99).

¹³⁶ Rozhovor 18: „...*ene c'ini zu'geer neg har uhaanii malc'inii l yer ni tiim amidral zu'g baihu'i yuu?*“

¹³⁷ Viz obrázky č. 12-14. Jednoho podzimního dne nečekaně napadl sníh a mládež i děti si v hustém sněžení hráli se sněhem. Starší chlapci pouštěli ze svahu plochá kola, mladší děti si stavěly sněhuláka, neboli „zimního starce“ (mong. *o'vliin o'vgon*).

¹³⁸ Viz obrázky číslo 22-26. Na výstavě tradičních hraček, vyrobených dětmi ze škol hlavního města, je možné nalézt mnoho krásných nerostů, které děti našly při výletech.

¹³⁹ Viz hry s rukama níže na str. 56.

synáček si taky hraje ve vodě. Když ho vidím, mám radost.“¹⁴⁰

Při dotazování na hry drtivá většina mluvčích začíná vzpomínat na hry v přírodě, na dobytek,¹⁴¹ řeku. „V létě si děti hrají u řeky, chodí s mláďaty a jiné hry nejsou, někdy si hrají s míčem. Chlapci jezdí na koni a dívky zůstávají doma.“¹⁴² Přesto, že se daný mluvčí vyslovuje o tom, že dívky zůstávají doma, není to pravidlem. I dívky se starají o hospodářství vně jurty, chodí s dobytkem na pastvu, pro dřevo či pro vodu, hrají si společně s chlapci. Zůstává však pravdou, že muži jsou chápáni jako páni rodiny především mimo jurtu a doma mají často hlavní slovo ženy.

Ze zúčastněných pozorování vyplývá, že si děti skutečně hrají se vším, co jim přijde pod ruku, v jurtě s nádobím či dřívky na podpal, mimo jurtu s pneumatikami, přírodními věcmi nebo střípky z rozbitého nádobí.¹⁴³ Do země si kreslí obrázky nebo hrací pole, po kterém jezdí pomyslné autíčko z jednoho místa na druhé. Dále budou následovat příklady tradičních her pramenících z přírody.

*** Příklad č. 22, Dolgorsu'ren:**

„*Bid nariin u'ed c'uluun togloom l ih toglodog baisan. Tegeed l yer ni **ail ger bolz' baigaa, mal mallaz' baigaa, tegez' baigaad geen l ih toglodog baisan.***“

„V našich dobách si hodně hrály děti s kameny. **Hráli jsme si na domácnost, že paseme dobytek**, takhle jsme si hráli.“

*** Příklad č. 23, Dolgorsu'ren:**

„... *ger bariad l, tegeed ger **dotroo ni odoo manaih, tanaih,** ... tegeed toglodog baisan, ail ger oroh, za bas ni **c'uluugaar odoo bas mal hiiz' toglo.***“

„Postavili jsme si jurtu, ... a hráli jsme si – **tohle je moje, tohle je tvoje domácnost**, chodili jsme na návštěvy. **S kameny jsme si taky hráli na různý dobytek.**“

*** Příklad č. 24, Damdinz'av:**

„... *ger gehed avdariig engeed iim do'rvo'lz'in c'uluugaar engeed tavic'ihdag hu'uhed toglohod baina, tiim **to'soololtei l** baisan yum.*“

„... a teď v té jurtě nábytek byl třeba hranatý kámen, který byl jako skříň. Taková věc

140 V rozhovoru s Damdinz'avem autora informovala jeho dcera: „*Usand seleed l, orood l zun dan gol deer toglodog... ene hu'ugee togloson s'u'u dee. Teree haraad bayasgaz.*“

141 Je zajímavé, že při zmiňování her často pastevci začínají mluvit o dobytku a koních, viz dále 2.2.3.

142 Mluvčí Barnyam: „*Zun bolhood gol toglo, hurga is'igeer o'or togloom baihu'i bo'mbogoog toglo, tegeed morio unaad eregtei ni, ohin bolohoor gertee l baidag.*“

143 Viz obrázky č. 19 a č. 20. Pneumatika jako pěkná prolézačka a dřívka jako střela i cíl.

to byla, vytvářeli jsme si hry v představivosti.“

*** Příklad č. 25, Dolgorsu'ren:**

„...*c'uluugaar ho'orhon goliin cagaan magaan ho'orhon c'uluunuudiig cini tu'ugeed honi yamaa bolgoz' toglogdog, ..., hu'ren malaa bol tegeed yuugaar ni zu's zu'seer ni yalgaad l...*“

„...když jsme třeba **našli u řeky bílé kameny**, našli jsme ovce. Když jsme potřebovali nějaký hnědý dobytek, našli jsme si hnědý kámen. Rozlišovali jsme je hlavně barvou,...

*** Příklad č. 26, Dolgorsu'ren:**

„*Ho'orhon c'uluun togloom o'ordson, tiim hu'uhdiin togloomuud zo'ndoo baidag l baisan.*“

„Bylo mnoho takových **osobitých** (jasně položených) **hřišť**.“

*** Příklad č. 27, Dolgorsu'ren:**

„...*ho'orhon c'uluun togloomnuud baisan odoo o'rood yacsan odoo bu'r s'igdeed orcson.*“

„...existovala všelijaká pěkná hřiště, kde si děti hrály. Ale už žádná nejsou, **zem je pohltila**.“

Kameny byly, a v některých oblastech jsou dodnes, jedním z nejoblíbenějších herních prostředků, jsou všude a je s nimi možno hrát nekonečné množství her. Všichni starší mluvčí si bez rozdílu okamžitě vzpomněli, že z kamenů se staví jurta a hraje se na rodinu.¹⁴⁴ Hra spočívá v hledání kamínků, kousků *argalu*¹⁴⁵ a úlomků porcelánového nádobí těch nejvhodnějších tvarů a hezkých barev. Jak dokládá příklad č. 25, bílé kamínky mohou zastupovat ovečky, hnědé kamínky zase hnědý skot. Záleží však také na tvaru, kamínek může připomínat býčí rohy, velbloudí hrby, úvaziště koní, nádobí a vůbec cokoliv, co si dítě dokáže ze života ve stepi vybavit.¹⁴⁶ Ve světě hry existují pro děti různá kočoviště, pastviny i horské průsmyky.

Nejlepší kamínky děti hledají u řek a potůčků, na svazích hor a kopců. „Barev kamení je nespočetně. Jsou rudé, zelené, žluté, šedé, modré, hnědé, bílé kamínky a můžou být

¹⁴⁴ Mong. *c'uluugaar ger o'ordson, ger barih; c'uluu ger, horoo; bagiin togloom* a podobně.

¹⁴⁵ *Argal* jsou zaschlé hovězí výtrusy, používané především pro podpal.

¹⁴⁶ Viz obrázky č. 27 a č. 28. Dívka Altansarnai našla v kamíncích mnoho zajímavých věcí, ale i *burhana* – božstvo.

různobarevné i jedné barvy. Kamínky jsou také jemné, hrubé, příjemné i nepříjemné, ostré, tupé, ale i hladké a takové příjemně milé. Na vrcholcích vysokých hor kamínky, i když jsou vyhlazené od větru, zůstávají nepříjemné. Zato kamínky v ssuti nic nevyhlazuje a proto jsou tvrdé, ostré, ale také nepříjemné.¹⁴⁷ Vypráví spisovatel Tu'dev ve své vzpomínkové knize z dětství.

Děti si z kulatých kamínků postaví okrouhlý půdorys jurty a poté si ji ostatními kamínky vybaví.¹⁴⁸ Čtverhrané kamínky slouží jako truhlice, stoly, postele a jiné čtverhrané věci, jinými kamínky se dělá nádoby, koně a dobytek, pes, ohrada pro dobytek. Starší děti jsou rodiče, mladší se stávají jejich dětmi, když je dětí víc, rozdělí se do rodin.¹⁴⁹ Děti si pak hrají na činnosti pastevecké rodiny, od vstávání, zatápění, vaření čaje, dojení dobytka, uvědomují si, kdy je třeba jít na pastvinu, jezdí si navzájem na návštěvu a osvojují si, jak se chovat při návštěvě. Když se zabalí kamínek do obalu od bonbónu, udělá se slavnostní jídlo¹⁵⁰ a děti začnou slavit lunární nový rok se všemi věcmi pečlivě připravenými tak, jak se to podle zvyků sluší a patří. Hra na lunární nový rok je podle mluvčích jedna z nejkrásnějších her s kameny.

Laskavý čtenář jistě dovolí zmínit úryvek z Tu'devovy knihy, který skvěle ilustruje hru dětí s kamínky. Hlavní hrdina, malý chlapec, poprvé na radu matky zabloudí k řece, kde si ostatní děti hrají, sám však žádnou hračku najít nedokáže, a tak mu jeden chlapec, dobrý známý s pihatým nosíkem, poradí:

- „Podívej, hned vedle tvé nohy leží jeden kůň. Krásný bílý koník!“ řekl. A když jsem se pořádně podíval, skutečně jsem našel bílý kámen, přesně ve tvaru koně.
- „Opravdu, to je ale krásný kůň!“ říkaly děti s nadšením
- „Vyměň toho koně za našeho velblouda,“ nabízelo jedno z dětí a ukazovalo mi modrý kamínek s dvěma výstupky jako velbloudími hrby.
- „Ten tvůj velbloud je teda pěkně vypelichaný,“ řekl zas jiný klučina.
- „A proč prosímtě?“ Divil se ten druhý.
- „Proč by proč, protože je modrý. Když velbloud pelichá, tak mu pak prosvítá takováhle bledě modrá kůže,“ opáčil klučina. A takhle mě všichni přesvědčovali. Byl jsem poprvé

147 „C'uluunii o'ngo ni toolz' bars'gu'i olon. Ulaan, nogoan, s'ar, bor, ho'h, hu'ren, cagaan c'uluunuud dangaar buyuu holildon ors'ino. C'uluu bas zo'olon, hatuu, haluun, hu'iten, irtei, irgu'i, mo'lc'oor bas bu'leehen eyeldeg baina. O'ndor uuliin oroi dahi c'uluu mo'n salhinii ursgald elegden zo'olorson bolovc' hu'iten baina. Harin asgiin c'uluu yuund c' elegdeegu'i uc'ir hatuu hurec bas hu'ten baidag.“ L. Tu'dev: *Horvootoi tanilcsan tu'uh*. (Příběhy poznávání světa.) Tuto knihu se mi bohužel nepodařilo nalézt jinak než v několika úryvcích na internetu. Zde opublikovaný text je vzat z internetové stránky „7-r angiihand L. Tu'dev „Horvootoi tanilcsan tu'uh“ zohioloos“ (Z díla pro 7. třídy „Příběhy poznávání světa“ L. Tu'deva) na blogu <http://byamba12.blogmn.net/50735/-7-r-angiihand-l.tudev-%22horvootoi-tanilcsan-tuuh%22-zohioloos-.html>.

148 Viz obrázek č. 43.

149 Badamhatan (1987, str. 369).

150 Mong. *tavagtai idee*, informace získaná od mluvčího Barnyama mimo nahrávku.

u řeky, hrát si s kamínky, a hned jsem našel bílého koně s docela malinkou černou tečkou. Nadšen takovým nálezem, brodil jsem se v řece, až dokud nebylo třeba na oběd odehnat ovce do ohrady. Šel jsem domů a nesl si podolek délu plný kamení. Lidé, co mě po cestě potkali, kroutili hlavou:

- „Že ten tvůj podolek nepraskne!“
- „Skutečně si toho nastrádal, chlapec!“ takhle a podobně mi povídali, a když mě uviděla maminka, zasmála se:
- „To si tedy nastrádal, tak co, na řece je hodně hraček, ne?“
- „Náramně moc! Maminko, až podojíme ovce, já bych šel zase k řece,“ prosil jsem.¹⁵¹

Když si hrají s kamínky, „dělají děti to, co otec a matka, hrají si jejich napodobováním.“¹⁵² Zjišťují tak, co to obnáší být dospělým, cvičí se ve zručnostech pasteveckého života. Starší děti si zkoušejí povinnosti v domácnosti a učí ty mladší z pozice jejich herních rodičů či starších sourozenců. Učí se také tomu, na které straně od jurty bývá dobytek, že ovce s kozami musí být na severu, velbloudi na jihu a že na jižní straně svítí víc slunce. Vůbec se tak děti hravým a příjemným způsobem seznamují se všemi pasteveckými zvyky.¹⁵³

Taková kamenná hřiště zůstávají na svých místech a děti se do nich často vracejí, když si chtějí znovu hrát. Některé z hřišť zůstávají na jednom místě po generace,¹⁵⁴ dokud je nespolkne země, jak zmiňuje příklad č. 27. Tato dětská hřiště má totiž každý v úctě a i náhodný pocestný, pokud na taková hřiště narazí, obejde je, aby někomu neponičil domek.¹⁵⁵ „Můžeš si hrát na jurtu, můžeš si hrát na dům,“¹⁵⁶ vysvětluje jeden z pastevců rozdíl mezi kulatým půdorysem na kamenném hřišti, který symbolizuje jurtu, a čtvercovým

151 „- Naad ho'liin c'ini haz'uud neg mori baiz' baina. Saihan cagaan mori! Gev. Az'iglaival yag moritai adilhan helberte cagaan c'uluu olov.

- Neeren yaasan ho'orhon mori ve? Gez' hu'uhduud s'ooorloo.

- C'i ene morio manai temeegeer solic'ih gez' o'or neg hu'uhed hoyor bo'h s'ig serveger yumtai ho'oh c'uluu u'zuulev.

- C'ini temee noos ni zumarc'ihsan yum baina gez' o'or neg z'aal hellee.

- Yaagaad gez' no'gooh ni gaihlaa.

- Yah ve dee. Ho'oh o'ngotei baina. Temeenii noos zumarc'ihaaraa iim c'ilden ho'oh aris gardag s'u'u dee gez' ted margav. Ene bu'hen nadad u'nems'igdllee. Bi goliin c'uluun dotroos anh udaa byachan har tolbotoi cagaan mori olov. U'undee urams'in u'diin honi hotoltol gol doktor tenev. Hormoi du'uren c'uluun edlellei bucaad irz' yavahad hu'muus dairaldaad tolgoi segserc':

- Deeliin hormoi yaaz' tesne.

- Mo'n ih olztoi er ee! Geh met yaricgaav. Eez' namaig haraad ineemseglez:

- Za ter s'u'u. Gol deer togloom ih baigaa biz? Gev.

- Zo'ndoo baina. Eez' ee bi honi saasnii daraa gol ruu yaviya gez' guilaa.“

L. Tu'dev: *Horvootoi tanilcsan tu'uh*. (Příběhy poznávání světa.) Text z internetové stránky „7-r angiinhand L. Tu'dev „Horvootoi tanilcsan tu'uh“ zohioloos“ (Z díla pro 7. třídy „Příběhy poznávání světa“ L. Tu'deva) na blogu <http://byamba12.blogmn.net/50735/-7-r-angiinhand-l.tudev-%22horvootoi-taniltssan-tuuh%22-zohioloos-.html>.

152 Mluvčí Baryam: „Yag l eez' aavaa yuu hiideg s'dee, hu'uhed eez' aavaa haraad tegz' duuriaz' toglogod.“

153 Badamhatan (1987, str. 370).

154 Oberfalzerová (2008, str. 26).

155 Badamhatan (1987, str. 369).

156 Rozhovor 106: „Geree geed togloz' bolno, bais'in geed togloz' bolno.“

půdorysem, který symbolizuje usedlý dům. Bohužel se v průběhu výzkumu autorovi nepodařilo ve zkoumaných oblastech nalézt žádná hřiště s kruhovým půdorysem, pouze čtvercové budovy.¹⁵⁷ Mnozí starší mluvčí také tvrdí, že v dnešní době se děti již s kameny nehrají.

Mohlo by se tedy zdát, že hry s kameny jsou již docela na ústupu. Naději nám ale dávají devítiletá Sarnai, která „staví jurty a uvnitř přijímá návštěvy,“¹⁵⁸ čtrnáctiletý Altka, „[hrajeme si] na dobytek, stavíme ohrady i jurty. Čtvercové domy obkládáme cihlami z lahví od alkoholu“¹⁵⁹ a mnohé další děti, které si dosud s kameny hrají.¹⁶⁰ Důvody, proč tato hra vymírá v hustěji obydlených střediscích, kde tráví děti školní život, udává znovu Sarnai: „Ve střediscích je málo kamenů, ani tam nejsou žádné pěkně tvarované kameny, a proto si tam nehrajeme.“¹⁶¹

Při výzkumech jsem narazil také na děti, které si kvůli nedostatku kamenů stavěly domeček z mokré hlíny, a kameny jim sloužily pouze pro zastupování trochu mála ovcí a krav. Pan Damdinz'av se v jednom z rozhovorů k tomu vyjádřil následovně: „Na březích řek také stavějí mongolské jurty i z hlíny, takhle spojí písek mokrou hlínou tam, kde je voda na okraji řeky. Pak postaví tu kulatou jurtu a takhle si otevírají dveře, nu a tak si hrají.“¹⁶²

Kromě této velice rozšířené a výjimečné hry mohou kameny získávat díky své předurčenosti k hrám také metaforický význam. Některá z těchto kamenných hřišť slouží jako rituální místo pro bezdětné ženy. Chodí si tam hrát s jinými dětmi, a tak motivují svoje štěstí, aby jim přineslo dítě. Cizí dítě, se kterým si žena hraje jako s vlastním, zde tedy symbolizuje vlastní, ještě nepočaté. Existují také tzv. dětská *ovoo* (mong. *hu'uhdiin ovoo*), na která chodí mladí manželé, když si přejí dítě. Na *ovoo* uloží obětiny a v jeho blízkosti si postaví z kamení jurtu nebo dům. Na pomyslné severní straně jurty postaví *hoimor*, kde se uloží peníze. Některé z kamenů poté symbolizují děti, jiné kočárek a podobně.¹⁶³

Mezi pastevci také existuje zvyk, chodit v době svatby do stepního „obřadního paláce“ (mong. *hurimiin ordon*). Stejně jako ve městě je opravdový obřadní palác, na některých místech ve stepi jsou místa, kde mladí novomanželé postaví z kamenů vysoký komín,

157 Hřiště s čtvercovými budovami viz obrázky č. 29-34.

158 Mluvčí Sarnai: „... *ger bariad dotor zaaz baidag*.“

159 Mluvčí Altka: „... *tavan hos'uu mal, has'aa ger mer bais'ing c' baridag, gaduur ni toosgotoi arhinii s'ileer*.“

Zde je tvrdý odkaz na to, že děti se nebojí použít pro hru jakoukoliv z věcí, které jsou v přírodě k nalezení, snad kromě volně ležících kostí, jež jsou pro všechny pastevce děsivým tabu.

160 Obrázky č. 35-39.

161 Mluvčí Sarnai: „*To'v c'uluu ih baihu'i, goyo helbertei c'uluu baihu'i bolohoor togloodogu'i*.“

162 Mluvčí Damdinz'av: „*Odoo tegeed neg iim goliin ereg deer s'avar s'avaraar ene mongol ger bariz' baigaad iim iimerhu'u yum barina, odoo ene els engez' s'avraar, noirtoi s'avar baina, ene goliin zahiin ustai, teru'ugeer engez' iim bolgood ger geed, engeed bu'r u'ud ingeed ongoilgood, tegz' togiono*.“

163 Na základě konzultací s PhDr. Alenou Oberfalzerovou, PhD. Viz obrázky č. 44-52.

symbolizující tradiční slavnostní pokrm z mléčných výrobků, mong. *tavagtai idee*. Poté poprosí duchy přírody, aby jim dopřáli šťastnou svatbu i následující život. Pro pastevce je návštěva takového „obřadního paláce“ dostatečná, aby byla svatba mezi místními uznána za oficiální, a není při tom ani třeba jít do města na úřad, do oficiálního obřadního paláce.¹⁶⁴

Za zmínění stojí některé další hry, na které autor při svých výzkumech narazil. Hra na počítání kamenů (mong. *c'uluu zaaz' togloh*) se hraje s malými kamínky, na tvaru ani barvě při této hře nezáleží. Počet hráčů a počet kamínek je libovolný, důležité však je, aby měl každý hráč stejný počet kamínek jako ostatní, nikdo nesmí mít na začátku hry víc, anebo méně. Pro názornost zde bude popsána hra o dvou hráčích, kdy každý má pět kamínek. Dohromady je tedy ve hře deset kamínek. Hráči si do sevřené pěsti schovají libovolný počet ze svých pěti kamínek, přiloží ruce k sobě a hádají, kolik kamínek se v obou pěstech dohromady skrývá. Po oznámení obou tipů pěst rozevrou a ukážou si, kolik kamínek v rukách měli. Pokud jeden z hráčů uhodl správně, kamínky si bere, pokud nikdo neuhodl, hraje se další kolo. První hádá číslo prostě ten, kterého číslo napadne, již řečené číslo se v daném kole nesmí tipovat znovu. Hra končí ve chvíli, kdy jeden z hráčů sebere všechny kamínky ostatním.

„Vy jste ale hloupí, takhle se přece s kameny nehraje. Kámen, to není hračka, ale zbraň. Hraje se tak, že kamenem vystřeleným z praku pobízíme zajíce, aby skákali. A tak jsme z kamenů udělali zbraň. Kameny jsme stříleli do ovcí i krav a začali jsme je posílat i do svišťů a myší.“¹⁶⁵ Odkrývá Tu'dev pro svého hlavního hrdinu odvěkou pravdu. I v průběhu tohoto výzkumu jsem se setkal s prakem,¹⁶⁶ ale také s hrami cviku, při kterých starší děti hází kameny z dálky na prázdné lahve nalezené ve stepi. S dalšími zajímavými hrami s kameny mě seznámila v průběhu pastvy menšího skotu dívka Altansarnai. Tyto hry jsou popsány níže v zápise zúčastněného pozorování.¹⁶⁷

* Příklad č. 28, Dolgorsu'ren:

„S'agai bol yer ni **ih belegtei sain, ho'orhon...** S'agaigaar toglodog bol yer ni hamgiin

164 Na základě konzultací s doc. Jugderiin Lubsangdorji. Viz obrázky č. 53-56.

165 „Ta nar balc'ir baina. C'uluugaar c'ini ingez' toglodoggu'i yum. C'uluu c'ini togloom bis' zevseg. C'uluugaar du'uguurdez' tuulai harailgaz' toglodog yum. Bid tegeed c'uluugaar zevseg hiih bolov. Bid c'uluugaar honi, u'her ru'u s'ideh bolov. Zuram, hulgana ruu ilgeeh bolloo.“ L. Tu'dev: Horvootoi tanilcsan tu'uh. (Příběhy poznávání světa.) Text z internetové stránky „7-r angiihand L. Tu'dev „Horvootoi tanilcsan tu'uh“ zohioloos“ (Z díla pro 7. třídy „Příběhy poznávání světa“ L. Tu'deva) na blogu <http://byamba12.blogmn.net/50735/-7-r-angiihand-l.tudev-%22horvootoi-taniltssan-tuuh%22-zohioloos-.html>.

166 V rozhovoru 106 je prak nazýván jako *c'avh*, zatímco v daném úryvku je označován jako *du'uguur*. Viz obrázky č. 16 a č. 17.

167 Viz Autentický přepis deníku terénního výzkumu na str. 58.

sonirholtoi togloom baidag baisan.“

„Šagai, to je hra, **kteřá přináší štěstí**, je to ta nejzajímavější hra.“

*** Příklad č. 29, Damdinz'av:**

„... *neg mori gez' odoo neg iim mod, iimerhu'u modiig engeed unaad, tegeed yavna.*“

„... my jsme měli koně a to bylo jen takovéhle dřevo a **na tom dřevě jsme takhle jezdili.**“

*** Příklad č. 30, Dolgorsu'ren:**

„*Toglovol odoo ulamz'ilac' baisan, deer u'eiin hu'uhdiin togloom ug ni tooz' toglolgu'i l odoo tiim togloogoor hu'uhduud ...*“

„Je to škoda, byla to tradice, ale děti jsou dnes takové, **že si starých her nevšímají**, nejsou pro ně tak důležité...“

Poslední ze zmíněných příkladů, číslo 30, ilustruje mezi staršími pastevci obecně rozšířený smutek nad úpadkem starých her. Někteří pastevci zmiňují dokonce, že doba starých her „skončila, odešla odhozena“¹⁶⁸ současnými dětmi. Dnešní děti si podle nich starým způsobem nehrají, protože jsou nové, moderní hračky, které jsou od těch starých naprosto odlišné.¹⁶⁹ Tento úpadek je mezi dětmi pozorovatelný. Přestože moderních hraček není stále mnoho, děti je preferují a hrají si s nimi raději, jsou dostupné okamžitě a svým vzhledem jsou mnohem zajímavější, protože se odlišují od toho, co znají ve stepi a v jurtě kolem sebe. I některé děti si tento úpadek uvědomují, chlapec Altka ví, že je hodně zajímavých her, avšak přiznává, že pro děti dnes nejsou zajímavé a neumí je hrát. Podle jeho slov je mu to i trochu líto.¹⁷⁰

Některé z tradičních her jsou však živé dodnes. Nejrozšířenější a nejoblíbenější hrou jsou kostky *šagaj*.¹⁷¹ Kostky mají čtyři rozličné strany, každá symbolizuje různý druh dobytka – ovci, kozu, koně a velblouda. Je zajímavé, že tato hra je skutečně oblíbená masově ve všech vrstvách společnosti, ať už na venkově či v hlavním městě. Venkovské děti mívají až 200 *šagajek* a rády si s nimi hrají hlavně v zimě. Chlapec na otázku, s čím si rád hraje, bez váhání odpovídá, že hraje závod koní se *šagajkami*,¹⁷² s kameny si nikdy nehrál, zato často hrál

168 Rozhovor 140: „...*dusscsan, hayagdaal o'ngorson...*“

169 Mluvčí Barnyam tuto informaci poskytl mimo záznam.

170 Tato informace od mluvčího Altky byla získána také mimo záznam.

171 *Šagaj*, v přepisu *s'agai*, jsou kotníkové kůstky malého skotu, jako jsou ovce, méně často také kozy.

172 Hra *mori uralduulah* se hraje tak, že se několik *šagajek* postaví do řady, jako dráha závodu. Hra je pro dva hráče. Každý si na jednu stranu dráhy závodu dá svou *šagajku*, jako svého závodního koně. Hází se pak

s rodiči karty a házení *šagajek* do vzduchu.¹⁷³ Se *šagajkami* si podle něj hraje hlavně v zimě, protože „když se hraje v létě, přivolá se hromobití.“¹⁷⁴

Další z her, na které vzpomínají starší mluvčí, jsou „cvrnkání *šagajek*, pestrá želva, chytání *šagajek* ze vzduchu, střelení *šagajek* – tohle všechno se hraje dodnes.“¹⁷⁵ Her s kostkami *šagaj* je skutečně nepřeborné množství. Mnoho z nich znají jen v některých krajích, jiné jsou zapomenuté, ale jiné jsou neustále živé a naplňují Mongoly radostí ze hry.¹⁷⁶ Jak zmiňuje Dolgorsu'ren v příkladu číslo 28, přináší hra se *šagajkami* štěstí. Je to proto, že tyto kostky byly, a někým dosud jsou, využívány pro věštění budoucnosti.

Mongolské lesy jsou neporovnatelné s těmi evropskými. V některých oblastech jsou lesy rozsáhlejší, jinde se rozléhají především na severních stranách horských svahů. Avšak jejich divokost je natolik nepoznamenaná lidskou rukou, až místy působí kouzelným, mystickým dojmem. Lesy jsou pro pastevce, krom *argalu*, jedním z hlavních zdrojů topiva, ale také zdrojem lesních plodů, vykuřovadel a chutných cedrových zrnků. Pro děti je dřevo také vítaným zdrojem hracích prostředků.

„Se dřevem jsme si hráli, teď když máš takovéhle dřevo, tak se s tím dají stavět všelijaké budovy, ohrady pro dobytek a podobné věci.“¹⁷⁷ Současná generace si ze dřeva dělá meče, luk a šípy, zato dřívější generace vzpomíná, že ze dřeva „byly hlavolamy, ty už teď skoro nejsou.“¹⁷⁸ Soulád v hrách se dřevem se mezi starší a mladší generací nachází v tvorbě dobytčího povozu.¹⁷⁹ Obě generace také „jezdí na dřevu jako na koni a malují si do země různé věci,“¹⁸⁰ což se potvrdilo také zúčastněným pozorováním. Dívka Altansarnai vypráví, „ze dřeva dělám takovou věc jako stan.“¹⁸¹ Altansarnai získává dřevo z lesa, když chodí pro topivo. Je zajímavé, že devítileté děvče při sbírání dřeva očividně ztrácelo v lese orientaci. Vysvětlení může být takové, že dítěti, které vyrůstá v otevřeném prostředí širokých horských strání a stepí, činí problémy natolik uzavřené prostředí jako je hluboký panenský les bez pěšinek. Dřevo je tedy mezi dětmi stále ještě oblíbeným herním prostředkem, i když některé

dvěma až čtyřmi *šagajkami*. Za každou *šagajku*, která spadne stranou koně navrch, si může hráč svého závodního koně posunout o jednu *šagajku* dráhy závodu dál.

173 Hra *s'agai s'u'urne* je pro jednoho i více hráčů. Hráč vysype své *šagajky* na zem. Vyhazuje jednu z nich do vzduchu. Ve chvíli, kdy *šagajka* letí, musí posbírat co nejvíc těch ostatních ze země a ještě chytit i tu, kterou vyhodil do vzduchu.

174 Rozhovor 28: „... *zun s'agai togloz' bolohgu'i, tengeriin duu hars'*.“

175 Rozhovor 140: „... *s'agai nyaslaz', melhii, mori, s'u'urne, harvana – odoo c' gesen togloho*.“

176 Badamhatan (1987, str. 365 – 368) popisuje několik těchto nejoblíbenějších her se *šagajkami*.

177 Mluvčí Damdinz'av: „*Modoor togloho, odoo iimerhu'u mod baihad, tegeed barilga bais'in hiiz' baina has'aa bariz' baigaa, maliin has'aa, engeed bariz' baigaa, tegeed togloho*.“

178 Rozhovor 106: „... *onison togloom baisan, odoo barag baihu'i*.“

179 Mluvčí Barnyam: „... *modoor u'her tereg hiine*.“ A také Rozhovor 28: „*modoor u'her tereg togloodog*.“

180 Rozhovor 140: „... *mori geed l mod unaz' baisan, gazar yum zuraad l ...*“

181 Mluvčí Sarnai: „... *modoor maihan s'ig yum hiigeed baidag*.“

hry, ke kterým jej využívají, se mohou měnit.

„Jinak řečeno, v procesu hraní tradičních her získávají [děti] představu o práci pastevců, jejich zvycích a tradičních zákonech i přírodě kolem sebe, rozvíjí a obohacují si slovní zásobu i své myšlení.“¹⁸² Tradičních mongolských her je jako kapek vody v oceánu a pro vyjmenování všech není v této práci dostatek místa. Přesto však na konci tohoto oddílu ve zkratce zmíním alespoň ty nejzajímavější, se kterými jsem se v průběhu výzkumu setkal.

Kluci „se bijí, závodí, hrají na *mangase*, na ledovou husu, na plácání antilop, přetlačují se, hrají karty, dámu, je hrozně moc her. ... Třeba s prsty se hraje *dembe*, hraje se *huruudah*, ... holky si hrají na houpačkách, kreslí si obrázky, taky se perou, hrají si s míčem, se švihadlem, skákají po pneumatikách a taky si rády hrají na *mangase*.“¹⁸³ Popisuje Altka různorodost současných her.

„V dřívějších dobách hračky moc nebyly, my jsme hráli na zahánění jelena, to je podobné jako dáma, ale to moc lidí nehráli a teď už to vůbec není, některé hry jsou ztracené. Šagajky jsou ještě živé, pak se střílí z luku, do cíle z kožek. ... Se šagajkami jsme hráli na ledě, stříleli jsme je, tomu se říkalo střílet ledové šagajky. ... Šachy, ty se hrajou stále stejně, jen postavičky jsou dnes trochu jiné, věž byl povoz, dáma to byl lev, střelec vypadal jako člověk, kůň jako kůň a všechno to bylo udělané ze dřeva.“¹⁸⁴

Ze současných hraček autor narazil také na kopací kuličku (mong. *teveg*), mezi dětmi v Čechách snad známou jako „hakisák“,¹⁸⁵ dále sánky (mong. *c'arga*), se kterými se děti hrají tak, že se na nich vozí, anebo si jimi v zimě pomáhají při nošení dřeva, vody a podobných věcí. Podle mluvčích by si takové sánky hlavně měly děti udělat samy.¹⁸⁶

Dívka Altansarnai hrála hru na napodobování věcí světa (mong. *aadam bolonk*).¹⁸⁷ Hraje se tak, že za heslem *aadam bolonk* se řekne nějaká věc světa, která se musí vlastním tělem napodobit. Ve hře je ale chyták, pokud se heslo zkomolí, nebo nedořekne a druhý hráč řečenou věc stejně napodobí, musí být potrestán. Obvyklý trest pro takovéto hry se různí,

182 „O'oroor helbel ardiin togloomoor togloh yavcdaa hu'n ardiinhaa ahui amidral zan zans'il, yos surtahuun, baigali orc'nii tuhai oilgoltiig olz' avc' hel yariya oyun setgelgeeggee bayaz'uulan ho'gz'uuldeg baiz'ee.“ (Battogtoh 2011, str. 102).

183 Mluvčí Altka: „[eregtei] barildana, uraldana, mangas bol togloho, mo'son galuu bolno, adaa alagdas'ne, bairaa bulaalc togloho, ho'zordono, daamdana, neleed olon togloom baina ... Gariin togloom bol dembe, huruudah, ... emegtei togloom gedeg c'in duuz'in daaz'in, zurag zurah, bas barildana, bo'mbog, dees togloh, duguin deerees u'sreh, mangas boloh togloh durtai.“

184 Mluvčí Luuz: „Deer u'ed togloomuud baihu'i bolson, manai ene gedeg buga tavih, daamtai to'stei, ter ih togloodog hu'n odoo baihu'i bolson, zarim ni alga bolson. S'agai ni z'aahan sergiilez' baina, num sum, sur harvana ... s'agai mo'son deer s'agai harvana, mo'snii s'agai harvah gedeg yum ... s'atar iz'il togloz' baigaa yumnuud o'or tereg ni tereg, pers – arslan, noyon hu'ntei helbertei mori moriooroo, deer u'ed modoor zordson.“

185 Viz obrázky č. 18 a č. 19.

186 Viz obrázek č. 15.

187 Dívka název hry takto sama zapsala autorovi do poznámkového sešítu. Název je nepřeložitelný.

jestli se trestají chlapci navzájem, anebo jestli trestá dívka chlapce. Chlapci se trestají tak, že přiloží k obličejí dlaň, aby bříska prstů ležela na čele. Prostředníček pak druhou rukou natáhnou co nejdál, a když jej pustí, prst uhodí břískem trestaného velkou silou do čela. Dívky trestají chlapce tak, že je štípají, anebo jim vykroutí bradavky na hrudi. Chlapci trestají dívky stejně, jako se trestají mezi sebou. Jak se trestají dívky navzájem, se autorovi nepodařilo zjistit. Heslo může říct kterékoliv dítě a to pak trestá ty, co se spletly.

Ve hře se napodobuje celým tělem: Měsíc, prohnutím těla a natáhnutím rukou tak, že je vytvořen obraz „tureckého měsíce“. Kámen, kdy se musí všichni zastavit jako při českém hesle štronzo. Míč, kdy si dítě dřepne a hlavu dá mezi nohy. Úzký a vysoký strom (mong. *s'ongiin mod*), kdy se natáhnou ruce do výšky, spojí se a dítě se na špičkách natahuje co nejvýše. Dále se děti stávají ovci (staň se ovci, mong. *honi bol*), koněm, musí kroutit ušima (mong. *c'ih mus'lag*). Rámec předmětů je neomezený, věci se mohou opakovat, mohou to být konkrétní osoby i lidé jistých vlastností (např. staň se hlupákem, mong. *teneg bol*) a mohou získávat ironický až směšný podtext.

Mluvcím Altkou již výše zmíněné hry s rukama a prsty jsou také velice rozšířené. Některé děti se baví tím, že prsty obou rukou vytvářejí složité obrazce a poté si o nich povídají příběhy. Mezi obrazce patří Schůze tisíce koní (mong. *Myangan aduunii horoo*), Krokodýl (mong. *Matar*), Rituální svíčka (mong. *Zul*), kterou děti sfoukávají, anebo Uhodni, který je prostředníček (mong. *Dund huruu oloh*).

Prstová přebíjená (mong. *huruudah*) je hra, kdy se dva i více hráčů mezi sebou přebíjí na styl české hry Kámen, nůžky, papír. Ukazují se jednotlivé prsty, přičemž palec má větší sílu než ukazováček, ukazováček než prostředníček a tak dále až po malíček, který má větší sílu než palec. Děti si ukazují rytmicky prsty, pokud jsou od sebe ukázané prsty příliš daleko (např. jeden hráč ukazuje prostředníček a druhý malíček), nemají na sebe vliv a hraje se další kolo. Prsty musí být v posloupnosti, např. jeden z hráčů ukazuje malíček a druhý prsteníček – kolo tedy vyhrává druhý hráč.

Na podobném principu, jako výše zmíněná hra na počítání kamenů¹⁸⁸ je založena i hra *dembe*. Dva hráči si navzájem ukazují určitý počet prstů pravé ruky, avšak předtím je třeba si oznámit předpokládaný počet prstů obou rukou, které si hráči společně ukáží. Ten, kdo počet uhodl, si započítává body v levé ruce, a když jich nasbírá pět, zvolá „Nasycen!“ (mong. „*Cacaa!*“). Ten, kdo prohrál, musí vypít všechen *ajrag*¹⁸⁹ z objemné několikalitrové nádoby. Důležitou součástí hry jsou rytmické improvizované verše, kterými si hráči oznamují

188 Viz hra mong. *c'uluu zaaz' togloh* str. 52.

189 *Ajrag* je mongolský, mírně alkoholický nápoj z kvašeného kobyliho mléka.

tipovaný počet prstů a komentují průběh hry.

V dnešní době je tato hra na ústupu. Lidé ji znají z doslechu, ale málokdo dokáže hrát prsty správně a vysvětlit základy této hry. Improvizovaná slova a jejich melodii dokáže někdo napodobit jen výjimečně. I lidé, kteří *dembe* znali a hráli v dětství, si bez spoluhráče na melodii vzpomenout nedokázali. Ve zkoumané oblasti autor narazil pouze na tři hráče, kteří o sobě tvrdili, že *dembe* znají a umí hrát, ale pouze jednou se poštěstilo narazit na dva hráče, kteří byli ochotni autorovi přímo hru ukázat. Podle mluvčích je v daných oblastech hra *dembe* neoblíbená kvůli tomu, že mají ve stádech méně koby, v porovnání s jižními kraji, kde se prý hra vyskytuje častěji. Jedna z babiček, narozena v 50. letech, vypráví, že ještě za generace jejího otce se *dembe* hrálo početně, od její generace však hraní začalo upadávat.

Poslední zajímavou hrou, na kterou bohužel autor nenarazil v praxi, ale pouze ve vyprávění starších, je Hod bílým dřevem (mong. *Cagaan mod hayah*). Podle Badamhatanah sahají kořeny této hry do dávné historie, kdy pastevcí, když hojně umíral dobytek, věřili, že pokud dobytek vystraší a bude do západu slunce v pohybu, nebude pak mít smrt šanci chytout svou další oběť. Dobytek tedy všelijak strašili, aby zůstal v pohybu, poté házeli přes jurtu nohy mrtvého dobytka a také bílé dřevo. V 19. století rituál ztratil své magické konotace a stal se sportovní hrou měření sil chlapců. V 20. století byla hra již široce rozšířena mezi mladšími dětmi obou pohlaví.¹⁹⁰

Hra spočívá v tom, že se hodí doběla vyschlý kus dřeva do tmy, může se hrát při západu slunce, nebo v nastupující tmě, ne však v úplné tmě. Pak se dřevo hledá a kdo ho najde, utíká s ním a ostatní ho chytají. Je to kontaktní hra a může se hrát v kteroukoliv roční dobu. Hru hrají děti školního věku v jakémkoliv počtu. Vzhledem k tomu, že je tato hra kontaktní, má také konotace prvního blízkého tělesného kontaktu starších dětí a lehké sexuální konotace. Tuto hru popisovala paní narozená v padesátých letech, její dcera hru již nezná. Je zajímavé, že Badamhatanova kniha z osmdesátých let popisuje tuto hru jako široce rozšířenou mezi pastevcí i obyvateli středisek. Dnešním dětem ani jméno této hry nic neříká, zatímco jejich rodiče hru většinou znají, ale málokdo ji v dětství hrál. Je tedy možné se domnívat, že o ni již na konci osmdesátých let prudce klesal zájem až do chvíle, kdy je v dnešní době hra prakticky vymřelá.

2.2.3 DĚTSKÁ PRÁCE, DÍTĚ A JEHO DOBYTEK, KONĚ

¹⁹⁰ Badamhatan (1987, str. 372-373).

Pro mongolské děti, vyrůstající ve stepi je práce s dobyt看 hlavní činností dne. Kolem dobytka se točí život nejen pasteveckých dětí, ale i dospělých pastevců. Stejně, jako by dobytek byl bez pastevce nechráněn před nemocemi a šelmami, byl by pastevce bez dobytka odsouzen k smrti. Tato část bude uvedena zápisem zúčastněného pozorování jednoho dětského dne. Podle zápisu je možno si dobře představit, co dítě obvykle přes den dělá, ale také v jakých případech si dítě najde čas pro hru. Den předtím, než jsem k rodině dorazil, viděli pastevci dva vlky už docela blízko jurty, obvykle prý takto blízko nechodí, a tak se je vydali s puškami hledat. I když žádného nezastřelili, doufali, že je střelbou odehnali. Protože hrozil útok vlků, záleželo pastevcům na tom, abychom s ovci byli toho dne co nejvíce.

Autentický přepis deníku terénního výzkumu: Ráno jsem šel se Sarnai pást ovce. Dali jsme si čaj a brzy jsme vyrazili. Šli jsme do kopce, ale ani jsme nedošli k ovci, posadili jsme se a povídali si. Sarnai začala kreslit do hlíny úplně spontánně. Nakreslila ptáčka a koňskou hlavu, chtěla, abych hádal, co to je. Táta na nás zavolal: „Běžte výš a tam sed'te.“ Ona jen: „Za“¹⁹¹ a šli jsme výš, až jsme viděli kozy i ovce. Tam jsme se posadili nad stádo a naší jedinou prací bylo pohánět je blíž k domu, dál od lesa. Chvíli jsme seděli a povídali si, chvíli zas chodili za ovci a se slovy „Do'c'!“ a „C'aa“ je poháněli a mávali jsme při tom rukama nebo házeli kamením. Blíž k obědu, když už jsme byli nad domem, posadili jsme se na skvělou skálu, kterou mají děti jako hřiště.¹⁹² Je odtud vidět široko daleko na kozy a taky jurtu je vidět. A místo je to skvělé – rovné na příkrém svahu, skála s trochou půdy a trávy. Stavěli jsme si tam kamínky jako bohy a modlili se k nim – vlastně jsme si stavěli oltářiky.¹⁹³ Vybírali jsme na to zvlášť hezké a zajímavé kamínky a hledali v nich tvary. Tvary byly většinou spojeny s přírodními útvary. Medvěd, stan, strom, velbloudí hrby, býčí rohy, srdíčka ale taky geometrické tvary – trojúhelník, kulatý kámen.

Když si ovce sedly na svahu nad domem, šli jsme na oběd. Ale Sarnai ani nejedla a běžela pomáhat dojít jaky.¹⁹⁴ Pak se nakonec najedla, seděli jsme a kreslili si do mého zápisníku. Ovce nám ušly daleko, a tak pro ně musel otec na koni, šli jsme je zase pást, ale jen na chvíli. Nevím proč, ale i rodiče sami říkali, že má Sarnai dnes volný den, neboli „amrah o'dor“, že jinak mívá víc práce. Šli jsme zase domů a já chvíli seděl a probíral svou rýži – stejně v ní brouci zůstali.

Pak se Sarnai převlékla a byla z ní úplná kočka, už po třetí jsme šli s ovci, ale tentokrát jsem to inicioval já a setkal se to se souhlasem. Šla v sukničce a střevíčkách do hory ke kozám, romantika! Zase jsme je posouvali pomalu k domu a hráli hru s kamínky – kamínek se odrážel od ruky a počítalo se, kolik odrazů člověk udělá, dohromady jsme hráli do 50. Sčítali jsme si, kolik kdo v každém kole udělal, a střídali jsme se, když kamínek spadl na zem. Hráli jsme taky házenou, házeli jsme kámen do nebe a měli jsme ho chytit. S kameny jsme hráli ještě takovou hru, že jsme házeli kámen na dravého ptáka. Byli jsme na kopci tak vysoko, že pták létal pod námi, docela blízko. Sarnai říkala, že to nevádí, že na něj házíme. Že se stejně spolčuje s vlky. Byly to hry jen na cvičení, žádné závody kdo vyhraje, myslím si to proto, že po prohře nenásledoval trest.

V podvečer zajela Sarnai na koni k ovci, protože jsme se zapovídali a ovce odešly daleko. Táta jí vynadal, že má takovou sukni a boty a divil se, co to má znamenat, ale ona byla zticha a styděla se něco říct. Poslechla a převlékla se, pak jsme hráli karty. Zahráli jsme jednu hru a táta říkal, jděte za ovci, ale ona jako by neslyšela. Já si došel pro boty a ona rozdala ještě jednu

191 Mongolské slovo za je zástupným slovem souhlasu, v mnoha případech přeložitelné jako ano, dobře, tak apod.

192 Viz obrázek č. 35.

193 Viz obrázek č. 37.

194 Viz obrázek č. 40. Odvádí telátka ještě nenadojených krav a uvazuje je k ohradě. Telátka nadojených krav vypouští, aby se napily, a telátka krav, které se teprve budou dojít, vypouští, aby se matka uvolnila a dala mléko.

hru. Tu jsme dohráli, a kdybych jí sám neřekl, že jdeme, asi by ještě nešla. Ale táta byl docela v klidu, nevadilo mu to. Dali nám uzdu, ať do ní nasbíráme dřevo, tak jsme nabrali malé větvičky a zahráli si ještě karty na vrcholku kopce, kam na nás nebylo vidět. Sarnai občas vykukla, jak jdou ovce: „Super, jdou k domu,“ tak jsme ještě hráli, a pak šli domů s ovce. Později se trochu popásly už jen nad domem.

K večeru nám chybělo jedno jehně. Vlk ho vzal. Když Sarnai došla jaky, táta si ze mne udělal velikou legraci, jestli jsme ve stepi spali a že si ji musím vzít za ženu, ale jí nic neřekl. A také ona, i když to asi věděla, že se ztratilo jehně, tvářila se, jako by se nic nestalo. 26. 5. 2012.

Na otázku, od jakého věku se děti začínají starat o dobytek, odpovídali pastevci různě, obecně se rozmezí jejich odpovědí pohybovalo ve věku od 5 do 8 let. I sedmileté děti je již možné vidět na pastvě menšího dobytka blízko jurty nebo na koni. Pětileté děti mají volný pohyb po okolí jurty, když se nachomýtnou u nějaké pastevecké práce, pozorují a napodobují, avšak obyčejně jim práce s dobytkem ještě svěřována není. Hodně závisí samozřejmě na tom, zda se o dobytek již stará některé ze starších dětí a také na tom, nakolik se dítě o práci zajímá. „O domácnost se děti začínají starat plnohodnotně až od šestnácti let.“¹⁹⁵

Pastevecké děti se zajímají o stáda, o to, kde jsou ovce, koně, co dělají. „Dívky dělají domácí práce, třeba dojí krávy, připravují mléčné výrobky, šijí, chodí na návštěvy a pomáhají s něčím třeba sousedkám, a chlapci dělají venkovní práce, chodí za dobytkem, krotí koně, závodí, chodí pro dřevo, takové těžší práce.“¹⁹⁶ Vypráví o práci, rozdělené genderově, jeden z pastevců. Devítiletá Sarnai říká: „Pasu ovce, čistím jurtu, jezdím na koni, dojím kozy, nejraději jezdím na koni, jurtu uklízím, chodím pro dřevo, pak ho lámu a nosím do jurty.“¹⁹⁷ Práce dětí je tedy univerzální a i když starší pastevci ji rozdělují na dívčí a chlapeckou, toto vymezení není příliš přísné.

Je zajímavé, že děti i dospělí, když jsou dotazováni na hry s dobytkem, začnou vyprávět o práci s dobytkem. Někteří zmiňují pouze práci, ale například Altka se zmiňoval, že děti si hrají hlavně, když jsou na pastvě. „Děti si sedají na jehňata a kůzlata, jezdí na nich a pohánějí je se slovy *c'u! C'u!*“¹⁹⁸ Další zajímavou zábavou dětí, co se týče dobytka, zmínil Barnyam, děti „se přetahují s dvouletými býčky, taky s koňmi, a tak posilují.“¹⁹⁹ Dále ale dodává, že „pastevci nemají rádi, když se hraje s dobytkem, nesmí se tak hrát, je to zlé.“²⁰⁰

Takové ježdění na malém dobytku i přetahování se s ním se mongolsky vyjádří slovy

195 Mluvčí Ganbold: „Hu'uhed arvan zurgaan nas az' ahui hiiz' baina.“

196 Mluvčí Luvsansamdan: „Emegtei hu'n bol geriin dotoh az'il hiideg z'is'ee u'neegee saana, cagaan ideediig borluulna, yum oyono, aild oc'ino, hu'ntei ailiin geriin yumiig hiigeed baina, eregtei hu'n gaduur mallaz' yavna mori malaa surgana, mori uralduulna, mod tu'uz' avna, hu'ndet az'ilna.“

197 Mluvčí Sarnai: „... Honio hariulana, geree ceverlene, morio unana, yamaagaa saana, mori unah ih durtai, ger ceverlene, modon yavna, mod ni ho'zine, oruulna.“

198 *C'u* je mongolský povel pro koně, podobný českému *hyjé!* Mluvčí Damdinz'av: „Is'ig hurga deer ni mordoz' avaad c'u c'u geed ... toglono.“

199 Mluvčí Barnyam: „... hoyor nastai u'hriig noolno, aduugee noolno bas, tegzcihz" biye c'angarna.“

200 Mluvčí Barnyam: „... malc'in ulsuud maltaigaa toglood durgu'i, mal bitgii noolno, mal noolol muu.“

maliig nooloh, přeneseně přeloženo jako škádlit dobytek. Doc. Lubsangdorji upřesňuje význam tohoto výrazu slovesy *nocoldoh*, *oroldoh*, která mají obě význam fyzického zasahování do nějakého objektu nebo nějaké osoby. Při slově *nooloh* vytane pastevcům v mysli obraz malých dětí, které se z legrace perou, válejí se po sobě a přetahují se – mong. *hu'uhed nooloh*, anebo také obraz dětí, které škádlí prarodiče tím, že po nich lezou, strkají jim prsty do uší, do nosu, překáží jim v pití čaje – mong. *emee o'voogoo nooloh*. Prarodičům většinou takové chování nevadí, ale jsou i tací, kteří se proti němu ohradí silným slovem a dítě pak ztrácí odvahu.

Z tohoto prvního významu škádlení prarodiče nebo vzájemného přetahování malých dětí vychází také druhý význam, *maliig nooloh*, použitý ve výše zmíněných příkladech. Děti dobytka kroutí ušima, tahají ho za ocas, lezou na něj jako na koně a podobně jej škádlí. Takové chování je mezi pastevci do jisté míry tolerováno, ale dobytek se tím unaví a příliš zneklidní, a tak to pastevci neradi vidí, i když to neodmyslitelně patří k životu dětí na pastvinách.

Výraz *maliig nooloh* má ale také přenesený význam vyrůstat uprostřed dobytka. Jak již bylo zmíněno, dobytek je dítěti největším učitelem života ve stepi a je pro pastevce životně důležitý. Mezi rodilými mluvčími panuje představa, že pastevci vyrůstají v prostředí dobytka stejně, jako tráva vyrůstá v půdě. Právě životem v bezprostřední blízkosti dobytka získávají pastevci nenahraditelná životní moudra a zkušenosti, které vytvářejí mezi obyvatelstvem stepí a usedlými Mongoly měst širokou propast.

Pastevci se v této situaci vymezují idiomem mong. *bi mal noolz' o'sson hu'n*, doslova jsem člověk, vychovaný škádlením dobytka. Tento idiom vyjadřuje právě představu, že pastevce vyrostl mezi dobytkem, který jej také vychovává. Podobně idiom mong. *ter o'voogoo noolz' baigaad medleg sursan*, doslova naučil jsem se moudra tím, že jsem škádlil dědečka. Tento idiom nejlépe ilustruje třetí přenesený význam slova *nooloh*. Vyjadřuje moudra, která získal tím, že žil od mala, od dob, kdy se škádlil, se starším onoho rodu.²⁰¹

* Příklad č. 31, Dolgorsu'ren:

„*Aav eez'dee tuslan, mal bas, bi eez' o'roosoo neg iimeesee l mal mallasan s'u'diya.*“

„Pomáhala jsem s dobytkem, já už jsem **od takhle malého věku** (ukazuje na pětiletého chlapce) **pomáhala matce pást dobytek!**“

²⁰¹ Příklady získány díky konzultaci s doc. Lubsangdorji.

*** Příklad č. 32, Damdinz'av:**

„Tegeed **mal hariulan z'iz'igneese**, malaa tiim. Oir zuur engeed malaa mallana, tiim baisan. Is'ig hurga odoo **baga mal oirhon engeed hariulana**, tiim.“

„A k tomu **jsme od mala pásli dobytek**. Kůzlata, jehňata, hlavně ten **malý dobytek**, protože ten **nechodí daleko od jurty**.“

*** Příklad č. 33, Damdinz'av:**

„...gurav, do'rov nasnaasaa, tegeed l tavan nasnaas maliin az'iliin ene iim yumaa engeed **ayantai oilgood**, hu'neer zaalgagu'i o'oroo l engeed l setgeed, bodood hu'nii ho'gz'il c'ini tiim l yum daa. Orc'indoo zahiragdsan, o'oriigoo ter mal yaz' mallaz' baina, tegeed o'nooh **yavciin dund yag o'oroo**, neg ih hu'neer ter zaalgaz' inge teg enegehgu'i geed l engeed l harc' baigaad, oilgood avah yum l daa.“

„...od tří, od čtyř, nu od pěti let se začíná pracovat s dobytkem, ale dítě to samo **pochopí v průběhu**, ani mu nikdo neříká, co má dělat. Rychle si zvykne, **během procesu se samo připojí** a začne. Podívá se a pochopí. Systém si dítě samo najde, nikdo mu neříká, tohle dělej takhle, přeci to pochopí.“

*** Příklad č. 34, Dolgorsu'ren:**

„Tegeed olon mal hai... mal belc'eereer mal idees'lu'uleed, mal hariulah ih sain, dursgaltai baisan. Yer ni **olon maltai yaah l ih sain**.“

„Pást dobytek, starat se o dobytek – to jsou nejcennější vzpomínky. **Mít hodně dobytka je náramně krásné**.“

Jak vyplývá z daných příkladů, děti se věnují dobytku a pomáhají s hospodářstvím od mala, Damdinz'av zmiňuje v příkladě č. 33, že děti se učí práci s dobytkem vlastním instinktem, napodobováním, nikdo je do práce netlačí, a tak pochopí dítě práci samo.²⁰² Získává tak mnohem bližší vztah k dobytku, totiž vztah, který si vytvoří a získá samo, je hodnotnější než takový, který by byl naordinovaný od rodičů. Když jsme se šli podívat se Sarnai na rodinný dobytek začala hned vyprávět, který je její.

Dobytěk dostávají i malé děti darem od svých rodičů, tím je k práci s ním motivují. Sarnai měla dvě dospělé krávy jaka, které již rodily mlád'ata, a tak s hrdostí ukazovala, která telátka jsou její vlastní. Podobně vlastnila také několik koz a ovcí. Mezi všemi si dokázala

²⁰² Viz níže 2.2.5.

svůj dobytek skvěle rozeznat. Pastevecké děti mají k dobytku očividně kladný vztah.

*** Příklad č. 35, Dolgorsu'ren:**

„Tegeed l z'aahan zu'g orood c'adal suugaad l ireheer ni tegeed l bas surguuli yavuulahgu'i bol bolohgu'i bolc'loo **tegeed z'aahan ho'ndiiru'ulc'iheed** baigaa yum.“

„Když už jsou děti zručnější a silnější, tak je rodiče musí dát do školy a **děti se pak od dobytka odloučí** (dosl. ztratí k němu vztah).“

*** Příklad č. 36, Luutai:**

„Ter hu'uhed geree l bodno, o'or yuu bodoh ve? Tegene l dee. **Eez' aavaa, za o'oriinhoo undag moriig bodno, hariuldag honioo bodno, tiimee.**“

„Takové dítě má v hlavě jen domov, o čem by ještě přemýšlelo? **Myslí na rodiče, na svého koně, na kterém jezdilo, na stádo, které pásávalo.**“

*** Příklad č. 37, Dolgorsu'ren:**

„Mal to'lloh u'yed bol odoo ter oir zuur aav eez'id ni tustana. ... hu'uhduud ni arai ni havard neg mal to'lz' baih u'yed **to'ldiin amralt hu'uhduud c'ini amralt o'gdog** baina. Yag ter u'yeer ni bas ho'doo hu'uhduud aav eez'dee ni tustaad l, mal huugaa mallad l, ... yer ni tegeed dan maldaar ni hoyordohgu'i aav eez' ni hiic'ee gevel **hu'uhduud malaasaa ho'ndiirah** sinz'tei.“

„Když se rodí dobytek, tak děti různě pomáhají. Ve škole jsou **speciální prázdniny v době, když se rodí dobytek**, tak děti, co mají rodiče ve stepi, jdou domů. Ale snaha není od dětí velká, když je rodiče nenutí, **tak se děti od dobytka odtáhnou**. Proto se snaží rodiče je do toho zapojit.“

*** Příklad č. 38, Damdinz'av:**

„... ho'doo orood irehdee engehte baigaa bolvol ulirald, **zunii cagt bolvol ene maliinhaa az'iliig** ene aav eez'dee tustana, maliin az'il hiine, tiim. Deer u'yed bol surguuli baigaagu'i, zu'geer dan maliin az'iltai l ene aav eez'teigee neg gertee l baidag. Tiim baisan hu'uhed.“

„... **když je léto** a mají prázdniny, tak **jdou děti domů do stepi. Tam pracují s dobyttem** a pomáhají rodičům. Když školy nebyly, děti byly doma s rodiči a stále jim pomáhaly.“

*** Příklad č. 39, Dolgorsu'ren:**

„Hu'uhduud surgana l daa, zaaz' o'gz'ee surgana. **Ho'doonii hu'uhduud bol sain saaz' c'adahgu'i mal medehgu'i c' gez' baihgu'i dee**, to'v gazar hu'uhduud bol bas malaas ho'ndii l baihdaa. Sain medehgu'i.“

„Děti, které vyrostly při dobytku a byly ve stepi, tak se naučily, ale děti, které bydlí třeba v somonu a nejsou s dobytkem, tak se to nenaučí a nevědí nic.“

Vniknutím škol do života pasteveckých dětí se jejich kontakt s dobytkem omezil jenom na troje až čtvery prázdniny v roce. „Máme prázdniny v březnu, na nový rok a pak na *cagaan sar*, to se rodí dobytek.“²⁰³ Dětem se často po domově stýská, což není nic výjimečného vzhledem k nízkému věku, ve kterém jsou nuceny nastoupit do školy. Sarnai kupříkladu opustila rodný kraj poprvé v životě až ve chvíli, když byla odvedena do školy.

Mnoho pastevců má za to, že pobyt v usedlých centrech dětí od dobytka vzdaluje a nedovolí jim získat si takovou zručnost v práci, jakou s ním mají děti, které do školy nechodí. Podle příkladu č. 36, pastevci odvádějí do školy děti, jakmile se naučí nejzákladnější znalosti o životě ve stepi. „A když je třeba je odeslat do školy, tak je pošleme, některé jdou, jiné děti nejdou, teď se musí do školy alespoň na krátko poslat všechny děti.“²⁰⁴ Vypráví jeden z pastevců.

„Děti se o dobytek začínají starat od sedmi nebo osmi let, no ale teď jak chodí do školy, tak už je pastevci nedávají k dobytku, jen v létě, když mají trochu prázdnin.“²⁰⁵ Na tomto příkladě dokládá Luvsansamdan, jakému jsou pastevci vystaveni dilematu. Buď dítě pošlou do školy již v šesti letech, a tedy jej neseznámí plně s prací pastevce, anebo je do školy nepošlou. Mluví je v tomto ohledu velmi pesimistický: „Děti, co chodily do školy tak to s dobytkem vůbec neumějí, kdyby byly stále s dobytkem, bylo by dobře. No ale teď, když jsou stále ve škole a chodí k dobytku jen na jeden dva měsíce, tak to moc dobré není. Ale co, ať si chodí, jenže to není dobré. Nejsou z nich pak pastevci, spěje to ke konci.“²⁰⁶

*** Příklad č. 40, Dolgorsu'ren:**

203 Mluví Sarnai: „... gurban sariin amralt, s'ine z'iliin amralt, cagaan sariin amralt, ter u'yed mal to'lloh.“

204 Mluví Luvsansamdan: „Tegeed surguulid orohdoo ni surguulid yavuulna, zarim neg ni yavna, zarim neg ni yavahgu'i, odoo bu'h hu'uhdiig l z'aahnaas l surguulid orz' baina.“

205 Mluví Luvsansamdan: „Hu'uhed 7-8 nasnaas mal orno, gehdee surguulid yavc'ihdag, malruu oruulh bolison, zun neg z'aahan amarna.“

206 Mluví Luvsansamdan: „Surguuliar yavsan hu'uhduud maliaasaa ih muu, baingiin mal deer baiz' baisan sain, tegeed surguuli suuz' baigaad l neg ganc hoyor sar mal deer irne, neged sain bis' gehdee yah ve, yavhan yavna, sain bis', malc'in bis', bolc'ihloo yoro'nhiidee.“

„Bi c' odoo morind l ih durtai hu'n baigaa. Mori unaz' baisan, morin del deegu'ur l ih davhidag baisan. Hurdanii mori unan. **Ter l ih dursgaltai ih goyo sanagdaz' baisan.**“

„Já zbožňuji koně, cválat se závodním koněm, nad jeho hřívou. **To jsou nejšťastnější okamžiky života, být s koněm.**“

*** Příklad č. 41, Damdinz'av:**

„Tegeed багаасаа мори унаа, **tiim do'rvon nastai, tavan nastaigaas.** Deer y'ued zurgaan nastai, tavan nastai hu'uhed ene hurdanii mori, hurdan mori unana. ... Odoo c'ini yalgaagu'i l dee mori bolvol unana.“

„**Od čtyř, nebo od pěti let** jsme se naučili jezdit na koni a od pěti, šesti let už se na koních závodí. Tohle je dnes úplně stejné.“

*** Příklad č. 42, Dolgorsu'ren:**

„Bi c'ini zurgaan nastaigaasaa l ehez' mori unaz' baisan. Eez' aavaasaa nuugdaad heer oc'ood l iim o'ndor c' hadand dooroos tom c'uluun deerees moridood l tegeed yavuulc'ihdag baisan, hulgaigaar. **Tegeed mori unaz' sursan.**“

„Když mi bylo šest let, tak jsem se naučila jezdit na koni. Od rodičů jsem potajmu chodila a brala koně, ale byla jsem tehdy ještě tak malá, že jsem si musela najít nějaký kámen, ze kterého bych na koně nasedla. **Takhle jsem se naučila jezdit na koni.**“

Pro mongolské pastevce jsou koně nejvhodnějším dopravním prostředkem. V současné době jejich místo do jisté míry ovládly motocykly a džípy, pro přepravu větších břemen nahradily dobytčí povozy nákladní auta. Avšak právě pro děti je kůň nejlepším přepravním prostředkem, protože na motocyklu dokážou jezdit jen starší děti a na koni jezdí již od pěti, šesti let. „Já se naučil na koni až v osmi letech, to už jsem byl ale na to velký.“²⁰⁷ Vypráví pastevec, že osm let je na učení jízdy na koni přeci jen již starší věk.

Je také zajímavé podotknout, že chlapci, kteří nechodili do školy, zmiňovali v průběhu zúčastněného pozorování věk koní mongolskými kulturně specifickými výrazy a ne číslovkami. Tento fakt by stál v dalších výzkumech za bližší pozornost a porovnání, nakolik takové vyjadřování souvisí s úrovní školní docházky daného mluvčího. Podobnou kulturní specifikou jsou jména koní, kdy většina z těchto chlapců na otázku, jaké má jejich kůň jméno, odpovídala kulturně specifickým popisem koňské barvy.²⁰⁸

207 Rozhovor 106: „Bi naiman nas mari unaz' sursan... tom bolood sursan.“

208 Viz obrázek č. 41. Dva z chlapců, kteří přestali chodit do školy, představují svého koně.

Mladší děti závodí na rychlých koních v době největších pasteveckých svátků *nádamu*. Jak dokládá příklad č. 41, na koních se závodí již od šesti nebo sedmi let. Altka vyprávěl, že je z rodiny nejmladší a nejlepší jezdec, a proto na koních závodil od sedmi let každý rok. Nyní mu je již 14 let a doktor mu prý doporučoval, aby na koni již nezávodil, že mu to nedělá dobře. On přesto doufá, že si bude moci alespoň naposledy v životě ještě zazávodit, protože na závod svátku *nádam* jsou připouštěni pouze žokeji do 15 let.

Z postoje malého Altky k závodění, ze vzpomínek uvedených v příkladech výše, ale také ze zúčastněných pozorování, vyplývá nesporná oblíbenost koní u mongolských dětí. Koně jsou mezi ostatními domácími zvířaty na prvním místě a láska k nim přetrvává do dospělého věku mezi pasteveckými dětmi, ale také mezi dětmi vyrůstajícími v usedlých centrech. To dokazuje také fakt, že i přes velké množství moderních motorizovaných prostředků není ve stepi kůň žádnou vzácností.

2.2.4 VZTAH MEZI DÍTĚTEM A DOSPĚLÝM

Je široké množství zvyků a pravidel, které určují, jaký má být vztah mezi dospělými a dětmi. Tento vztah je dán především nutností zachování komunity, jak je popsáno výše.²⁰⁹ Další jsou kupříkladu zvyky správného pozdravu, související se vztahem dětí k dospělým. Hodnoty, které dospělí uznávají jako správné, ovlivňují výchovu dětí a je zajímavé sledovat, nakolik tyto hodnoty dospělí v dětech nacházejí a nakolik je již považují za ztracené. Erdene-Oc'ir ve své knize tvrdí, že v usedlých centrech ještě znají zvyky pozdravení a vyjádření úcty starším, avšak upadají v zapomnění zvyky, spojené se způsobem života ve stepi.²¹⁰

* Příklad č. 43, Luutai:

„*Ah zah hu'n gadnaas orc' ireed l manaid, hu'uhduud garaad yavc' baina.*“

„Třeba když přijde někdo do jurty, tak dítě musí jít ven.“

* Příklad č. 44, Luutai:

„... *eez' aav tomc'uud hoorondoo yumaa yarina. Bidnuud yarih orolcohgu'i.*“

„... neposlouchat rozhovor dospělých, ani se nesmí míchat do hovoru dospělých.“

²⁰⁹ Viz 2.2.1.

²¹⁰ Zvyky jako způsob lovu, počítání let, měsíců a dní, stavění, bourání a nakládání jurty, kočování apod. (Erdene-Oc'ir 1998, str. 16).

*** Příklad č. 45, Luutai:**

„*Hervee gert suuh bolvol hu'nii am s'agnaad: **Gar c'i!** geed o'gno.*“

„Třeba když přijde dovnitř a sedne si, tak mu vynadají: **Běž ven!**“

*** Příklad č. 46, Dolgorsu'ren:**

„*Tiim maliin belc'eer deerh duulah gazar oldohgu'i **heer l duulz' yavlaa** s'uu dee.*“

„Ale na pastvinách jsem neměla možnost kde zpívat. A tak jsem **chodila a zpívala jsem na pustých místech.**“

U mongolských pastevců je možné pozorovat velikou lásku a úctu k dětem, která pramení jednak z úcty k lidskému životu v slabě osídlené stepi, jednak z tradiční představy o mladších dětech, které jsou vnímány v raných letech jako božské bytosti. Brzy se ale děti musí začít začleňovat do velmi složitého společenského systému, který platí mezi mongolskými pastevci. Jedním ze zákonů je nutná úcta ke starším, která se odráží také v chování dětí v přítomnosti návštěv. Je neslušné, aby děti vstupovaly do rozhovorů starších ani aby takové rozhovory poslouchaly, a je pro ně dokonce vhodnější, aby z jurty odešly.

V průběhu výzkumných cest vyplynulo, že dítě bývá veselé, má radost z návštěvy, když je tázáno odpoví, i když stydlivě a brzy se vrací ke své práci. Stejně zmiňuje chování dětí ve své knize také Erdene-Oc'ir a upozorňuje, že vyloučení dětí z rozhovoru starších není projevem přísnosti vůči dětem, ale právě nutná úcta k rodičům a starším.²¹¹ V příkladě č. 46 vypráví Dolgorsu'ren, jak chodila zpívat do pustých míst, aby ji nikdo neslyšel. Podle rodilých mluvčích je to projevem stydlivosti, která je chápána do jisté míry jako správná vlastnost. Dítě by také správně nemělo zpívat v přítomnosti dospělého, pokud k tomu není vyzváno.

*** Příklad č. 47, Luutai:**

„*Za tegeed hamgiin ih bayarlah yuu geel gehed **eceg ehees l sain s'aliin u'g sonsoh** to'or tendeh nastai hu'nees: Tanai hu'uhed manai aduug o'gloo do'huulz' o'gson s'uu dee. Tend deer baisan ni naas' ni daraa l do'huuleed o'gc'ihson, oo sain hu'uhedee, geed engez' helvel tun ih saiha.*“

„Nu, a jestli něco takového nejkrásnějšího, tak to je, **když mě matka a otec pochválili**, třeba když starý pan soused přišel a řekl: To vaše dítě mi pomohlo ráno přihnát koně, támhle seshora až k jurtě mi je přihnál, hodného syna máte – tohle když jsem slyšel, tak

²¹¹ Erdene-Oc'ir (1998, str. 22).

to bylo náramně pěkné.“

*** Příklad č. 48, Luutai:**

„*A ene nadad tus bollo, tegeed terniig medsnee yag ter oc'iz' ezend ni heldeg tegeed: C'i nad ih tus bolloo hu'n, ter aduu do'huuleed o'gdog c'ini baihgu'i l dee, geh s'il.*“

„Ale když ti takto někdo poděkuje, že ty jsi mu opravdu hodně pomohl, že jsi přihnal to stádo.“

*** Příklad č. 49, Dolgorsu'ren:**

„*Manai aav l o'gloo bu'r geriinhen z'avriig arilgaz' baigaa geed l, morin huur toglodog.*“

„Můj otec každé ráno hrál na *morin chuur*, aby zahnal chlad a nepříjemnosti.“

Slovo je v momentu vyřčení chápáno jako samostatná entita a podle svého náboje a své síly může ublížit člověku, ale i celému společenství. Oberfalzerová se ve své knize zabývá tradičními prokletími a požehnáními, na kterých je síla slova nejpatrnější, ale také jeho jinými aspekty.²¹² V daných příkladech je síla slova viditelná v důležitosti tradičního poděkování, které zmínil mluvčí Luutai jako jednu z nejhezčích vzpomínek z dětství. Mongolové tradičně věří, že se nesmí plýtvat slovy, právě kvůli jejich síle. Nesmí se tedy ani plýtvat poděkováním, jinak samo ztrácí svou hodnotu.

Tuto sílu je možno ilustrovat také na příkladě č. 49, kdy silou zvuku hudebního nástroje se vyhání z jurty ranní chlad tak, jak se jím vyhání zlí duchové. Je nesporné, že síla zvuku, a tedy mluveného slova, jehož jediná podoba je právě ve zvukovém přednesu, působí také příznivě na psychický stav člověka. Mezi tzv. přírodními národy není víra v sílu slova ničím výjimečným, a stejně je tak i u mongolských pastevců. Tato víra do velké míry ovlivňuje jejich život a formy chování, také je jednou z hlavních věcí, která formuje jejich obraz světa. Je zajímavé, že do jisté míry tato víra přežívá i mezi obyvateli měst, kde většina tradičních představ bývá zapomenuta.

*** Příklad č. 50, Dolgorsu'ren:**

„*Manai yer ni odoo mongol hu'muus cin' odoo yer ni **zan c'anaraar** bol odoo yer ni manai aav eez' bol ih **u'nen s'udrag**, mundaḡ uls baisan,...*“

²¹² Oberfalzerová (2006, str. 29-38).

„Všeobecně jsou Mongolové, jako i moje rodiče, velmi **pravdymilovní, čestní, skvělí** lidé, ...“

*** Příklad č. 51, Dolgorsu'ren:**

„*Neg gert amidarz' baigaa hu'muusuud yer ni odoo hoorondoo tegeed ali bolhoor l evtei nairtai baiz'ilz' u'r hu'uhdiin sain saihaan u'zez' baigaa s'u'u dee.*“

„Když žijí lidé společně v jedné domácnosti, tak je důležité, aby byli sami **v pokoji, harmonii a souladu**.. ... tehdy to je nejlepší výchova.“

*** Příklad č. 52, Damdinz'av:**

„*U'g mu'g helehgu'i tegvel duraaraa ni ter baiguuli z'aahan tiim tanhai mayagtai bolno.*“

„Když dítě nechají samo sobě a nic mu nebudou vyjasňovat, tak dítě **vyroste lajdácké, neukázněné**.“

*** Příklad č. 53, Dolgorsu'ren:**

„*Hoyorhon salz' sarnisan bol odoo, ene deer salz' sarnisan hu'uhduud bol amidiin hagacal barag u'zez' baigaa yum s'ig. Yer ni tegeed l buruu hu'muuz'il orc' baigaa su'u dee.*“

„Když se rodiče rozvedou, tak dítě zažije něco jako **smrt zaživa**, a to je nejhorší vliv na dítě, to je ta nejhorší výchova.“

Hodnoty, které jsou pastevci vnímány jako kladné, ovlivňují podobu tradiční výchovy. Tyto hodnoty jsou, podle Battogtoha, vymezeny určitými kategoriemi a slouží dětem tak, aby dokázaly rozlišit mezi zlými a dobrými lidmi.²¹³ Tato schopnost je pastevci chápána jako základní pro správnou výchovu dětí, avšak mezi kategoriemi nerozlišují. Většina z nich, pokud byla dotázána na kategorie, které Battogtoh ve své knize zmiňuje,²¹⁴ namítala, že porovnávání lidí podle daných kategorií je relativní. Totiž, že i v dobrých lidech je možno nalézt něco zlého i ve zlých něco dobrého a že nikdo není plně dobrý nebo plně zlý.

V daných příkladech jsou zmiňovány hodnoty jako pravdomluvnost a čestnost, nejdůležitější pro život rodiny je klid a harmonie. Nutnost klidu v různých životních situacích je i v praktickém mongolském životě viditelná, projevuje se především chováním, které může

²¹³ Battogtoh (2011, str. 53).

²¹⁴ Battogtoh (2011, str. 53) zmiňuje mong. *erdem* – umění, znalosti; mong. *c'imeg* – ozdoby; mong. *s'inz'* – znaky.

na první pohled působit lhostejně. Mnoho pastevců vidělo současný rozpínající se nadbytek jako největší překážku správné výchovy dětí. Velmi zajímavý je také příklad č. 53, kde Dolgorsu'ren popisuje nepříznivý vliv rozpadu rodiny na dítě. Obecně u pastevců nejsou tak silné rodinné vazby v porovnání s vazbami komunitními. Adopte dětí z rodiny, která jich má příliš mnoho, rodině, která je mít nemůže, je mezi Mongoly známa a široce rozšířena. Děti v takových případech žijí mimo svou rodinu, vůbec se jim netají, kdo jsou jejich skuteční rodiče, a pro děti to není žádný problém. Stejně tak se stará komunita o děti rodičů, kteří potřebují odcestovat na delší dobu. Kupříkladu většina mongolských migrantů v České republice má své děti u známých v Mongolsku i po dlouhá léta, kdy pracují v zahraničí. Je tedy překvapivá zmínka o tak tvrdém pohledu na rozdělení rodiny, jako je výraz použitý v příkladu č. 53, tedy smrt zaživa (mong. *amidiin hagacal*).

Právě tato vlastnost komunitní starostlivosti o děti jim pomáhá vyrovnat se s dlouhodobou docházkou do školy, která má však jiné negativní vlivy na dětskou mysl, jak již bylo zmíněno výše.²¹⁵ Mezi tyto vlivy patří zhoršená obratnost při práci s dobytkem, ale také vliv na vyjadřovací jazykové schopnosti, kdy se důsledkem agresivního vnucení evropských kategorií vědění a učení ruší v dětské mysli základy mongolského pasteveckého vědění a učení.

*** Příklad č. 54, Dolgorsu'ren:**

„Za odoo c' hu'uhduud bu'r ulam ho'orhon oyun uhaan ho'gz'ic'ihsen yum doo, odoo cagiin hu'uhed. ... *Soyoloo dagaan l bas uhaan ho'gz'il dee s'uu.*“

„Ale teď v poslední době mají děti lépe vyvinuté rozumové chápání. ... **Jak se vyvíjí společnost a člověk v ní, tak se vyvíjí i mysl člověka.**“

*** Příklad č. 55, Damdinz'av:**

„Odoonii hu'uhed tegeed ene ... *ulsiin ho'gz'il dagaad, setgen bodoh c'advar ene ter saintai l daa, багаасаа одоо, yum oilgono, nom bic'ine, sain.*“

„Děti jsou dnes závislé na tom, **jak stát prospívá, a je to lepší, že prospívá i jejich myšlení.** Je to proto lepší, že už od malička rozumějí, dokážou si napsat třeba i knihu, myšlenku.“

*** Příklad č. 56, Dolgorsu'ren:**

²¹⁵ Viz 2.1 a 2.2.3.

„*Odo c' yer ni bolovsrolgu'i hu'n bol yer ni hol yavahgu'i bolc'io dee s'uu. Bolovsroltoi l baiz' baiz' l amidrah, yuutai [argatai] bolz' baina tegne.. Za malgu'i bas amidarmaargu'i baina bas hicu'u l baina.*“

„Myslím si, že **kdo není vzdělaný, daleko nedojde** a nemůže žít v blahu, ale když se člověk soustředí jen na vzdělání, tak se z toho taky neuživí, **je potřeba i dobytek.**“

Pastevci v daných příkladech uznávají, jak současná společnost, včetně školy, hraček, televize a podobně, mění vnímání hodnot. „Dnešní děti kouří cigarety, pijí alkohol, nikoho se nebojí, jsou líné, dívají se jen na televizi a stále si hrají,“²¹⁶ vypráví o dnešních dětech jeden z pastevců. Děti se již nerozvíjí v takových směrech jako doposud, ve škole se učí jiné věci, které jsou podle některých pastevců pro přežití v současné společnosti důležité. Mnoho z pastevců se vyslovuje v tom duchu, že dnes nadchází nová doba a myslí si, že pro tuto novou dobu je potřeba nabýt nových znalostí. Takové myšlení může být pozůstatkem komunistické propagandy, kdy byl vývoj společnosti rozdělen na jasná stadia a právě masová mechanizace v době příchodu socialismu byla vnímána jako vnější projev příchodu tohoto stadia. Tedy masová technologizace, která v životě pastevců probíhá, může na některé působit jako začátek nového, dalšího stadia vývoje společnosti.²¹⁷

Je však sympatické, že pastevci si také uvědomují nezbytnost dobytka pro přežití pastevců ve stepi, jak dokládá příklad č. 56. Modernizace ve vnímání života pastevců je viditelná také v profesích, o nichž malé děti ve čtyřleté škole ve svém budoucím životě sní, některé děti chtějí být *somonním* předsedou, řidičem, jiné učitelem, malířem a další zase profesionálním bojovníkem tradičního souboje *bo'h*, ale často také pastýřem.

2.2.5 PROSTŘEDKY UŽÍVANÉ VE VÝCHOVĚ

Jak již bylo zmíněno, pastevecké děti se učí především pozorováním a napodobováním. Tato didaktická metoda je mezi pastevci nejrozšířenější. „Děti se učí sledováním, toto se takto opravuje, tamto funguje takto.“²¹⁸ Plné poznání (mong. *bu'ren surah*) sestává podle mongolských pastevců ze tří procesů: živé proniknutí (mong. *sonsoh*), abstraktní pochopení (mong. *setgeh*) a praktikování (mong. *byasalgah*). Tyto termíny jsou

216 Mluvčí Sorsorbaram: „*Odoogiin hu'uhed tamhi tatna, arhi uuna, hu'n aihgu'i, kino u'zeed l, zambraagu'i baina. Bainga togloz' baina.*“

217 Viz níže kapitola 3.

218 Mluvčí Damdin'av: „*Hu'uhed tegeed teriig harc' baigaa surna, ter engez' yanzaldag yum baina, engez' yavdag yum baina.*“

v mongolštině obecného rázu (doslova slyšet, cítit a proniknout), v tomto případě jsou však chápány jako filosofické termíny.²¹⁹ Živé proniknutí – *sonsoh* sestává z práce všech smyslů, poznávanou věc je tedy třeba poznat smysly. Abstraktní pochopení – *setgeh* vyžaduje práci umu a přemítání nad informacemi získanými pomocí lidských smyslů. Praktikováním – *byasalgah* si člověk ověří získané vědění a nechá se jím proniknout skrze jeho praktické využití.

Taková je tradiční představa o procesu osvojování si vědomostí, tento proces vyžaduje činnost dítěte, avšak rodiče pro výchovu svých dětí využívají také další prostředky. Lidová výchova nemá charakter systematizované teorie, ale je založena především na osvědčených způsobech a zkušenostech.²²⁰ Pastevci vychovávají své děti tak, jak byli sami vychovávaní, anebo se spoléhají na svůj zdravý úsudek.

„Učíme [děti] jen věci, které sami děláme.“²²¹ Tradiční výchova je tedy závislá především na místních podmínkách: „Děti vždy učíme jak se to dělá doma, pomáháme jim pochopit jak to udělat, aby v životě věci fungovaly, postel se uklízí takto, jídlo se dělá takto, dones dřevu, ruce si umyj a tak podobně, díky domácí výchově je dítě pracovitě a dobré, ... a když vyroste, tak si dokáže poradit se životem.“²²² Je mnoho různých prostředků, jak dosáhnout takového cíle, aby z dítěte vyrostl plnohodnotný člověk, který si sám dokáže s životem poradit. Pastevci se obecně shodnou na základním principu, že dítě je třeba odtaňovat od zlého, špatného a směřovat k práci.

Existují prostředky represivní, ale také prostředky podpůrné. Při výchově by se rodiče měli držet na takové úrovni, aby dítě příliš netrápili tresty a aby mu dávali prostor pro vlastní svobodný rozvoj. „Rodiče mi vynadali většinou, když jsem zaspal na pastvě.“²²³ Dokládá jeden z pastevců příklad, kdy může docházet k tvrdší výchově.

Jednou z prvních věcí, které rodiče dětem vštípí, je nutnost správně si sednout a správně pozdravit. „Dříve se děti vychovávaly i mimo školu. Tady u nás třeba taková tradiční věc od rodičů, to je správně pozdravit, když přijde Mongol na návštěvu – zeptat se ho na zdraví, jel jste dobře, máte se hezky? A takto se ptát.“²²⁴

219 Na základě konzultací s doc. Lubsangdorji.

220 Erdene-Oc'ir (1998, str. 4).

221 Rozhovor 140: „O'orsniihoo hiisen az'il zaaz' baina.“

222 Rozhovor 189: „Hu'uhed dandaa geriin arga, dandaa yumiig amidraltai ui'lduulz' oilguulah, ter ornoo engez' ceverle, engez' hool hii, tu'lee oruul, engez' yuu yaa, garaa ugaa, ter geriin hu'muuz'ileer tegeer sain az'iltai hu'uhed bolno. ... tom bolsood biye yavaad amidrah c'advartai.“

223 Mluvčí Sorsorbaram: „Aav eez' [namaig] mal hariuval untah geed aas'lana.“

224 Mluvčí Luvsansamdan: „Deer u'ed surguulias gadna hu'nii hu'muuz'uuleh bol er em zaaz' o'gno. Manai end eceg eh deer u'ed ulamz'ilz' yaridag baisan mongol hu'n aild orood aman mend asuugaad, sain yavz' irev uu, saihaan amarc' baina uu geed, eceg eh ulamz'ilz' bolno.“

*** Příklad č. 57, Damdinz'av:**

„... *aav eez'iinhee zaasan surgaaliar yavbal sain hu'n bolno.*“

„... když bude **žít podle ponaučení rodičů**, bude z něj dobrý člověk.“

*** Příklad č. 58, Dolgorsu'ren:**

„*Odoo ted nar c'ini tegeed l bas l no'goo ug ni deedsiihee yuugaar ulamz'lalsan, zanaaraa l, tegeed ter ni bolno, ter ni bolohgu'i gedgee tailbarlaz' heleh.*“

„Tak to je samozřejmě **také podle tradice od předků, osobností rodiče**. A tak se to vysvětluje, že říkáš – to se může, to se nesmí.“

*** Příklad č. 59, Damdinz'av:**

„...*aav eez' odoo heldeg odoo sain hu'n bolno s'u'u, tiim yum hiiz' bolohgu'i s'u'u, odoo tiim yum hiivel nu'geltei baidag yum. Ene ter geed l багаасаа, tegeed l ternii daguu.*“

„...rodiče mi říkali, **abych byl vůbec dobrým člověkem – tohle je dobré, tohle je zlé, to je hřích**, a tak se podle toho chovám.“

*** Příklad č. 60, Damdinz'av**

„*Odoo z'is'ee zeregene l: Sain hu'n bol!*“

„Třeba další příklad: **Bud' dobrým člověkem!**“

*** Příklad č. 61, Damdinz'av:**

„*Z'is'ee zeregene: Aild orood odoo suusan c' gesen zo'v, bolovson hu'muuz'iltai. Tiim bai. Tiim baiz' bolohgu'i s'uu, gehiig bolvol, tegeed teriig dagaad baival, tegeed hu'n sain bolno l doo.*“

„Další příklad: **Když přijdeme na návštěvu, jak si má dítě správně sednout**, to je správná výchova. Tak buď, takhle nesmíš, a když se podle toho jde, podle rodičů, tak nikdy nic neuděláš zle.“

*** Příklad č. 62, Damdinz'av:**

„... *sain heleed baival o'oriihon setgen bodoh c'advar nemegdene dee.*“

„... když mu dobře řekneš, tak **začne samo dítě i přemýšlet a vyvíjí se mu tak**

schopnost myslet.“

*** Příklad č. 63, Damdinz'av:**

„... *hu'nii aav eez' bolvol hu'uhedtei yo'roosoo buruu busadiin yer ni helehgu'i, dan zo'v zamruu, sain zamruu zaah.*“

„... rodiče přeci nikdy neříkají nic špatného, ukazují ti vždy jen tu dobrou cestu.“

Podle mongolských pastevců pramení správná výchova z tradic přijatých od starších. Je určována osobností rodiče v proudu těchto tradic, jak dodává příklad č. 58, a je realizována skrze „rodný mongolský jazyk.“²²⁵ „Mongolským jazykem, [se vychovává] na základě zvyků: je všechno dobré na letním kočovišti? Máte se dobře na podzimním kočovišti? Tohle je učíme,“²²⁶ důležité je, aby děti dokázaly správně pozdravit. Tradiční výchova se skrze mongolský jazyk realizuje prostřednictvím ponaučení od rodičů, mluveného slova, mongolsky *surgaal*.

Tento výraz je v literární vědě používán pro označení didaktických básní, nejčastěji inspirovaných indickou didaktickou tradicí. Ve významu, který je zmíněn v příkladě č. 57, má *surgaal* základ v dlouhé tradici předávání zvyků dětem skrze mluvené slovo. „V rodině se vychovává ponaučením: Dělej to tak a tak, ... co sám řekneš, toho se musí [děti] držet. ... [Zvyky] se předávají samotným životem v rodině.“²²⁷ Shrnuje Barnyam předávání zvyků a hlavní výchovný prostředek – mluvené slovo.

Pastevci, kteří zmiňují výchovu skrze mluvené slovo, se však ve výrocích omezují na obecné zákazy a příklady typu „to dělej takto, udělat toto je hřích, tohle nesmíš, tamto nedělej, nepřibližuj se k ohni a horkým věcem.“²²⁸ *Surgaal*, ve smyslu výchovném, tedy pravděpodobně nemá ustálenou podobu konkrétních ponaučení, jako jsou třeba *zu'ir u'g*. Je však možné mezi nimi nalézt opakující se tendenci formální gramatické stavby ponaučení, pro jejíž formulaci však nebyl v rámci výzkumu seskupen dostatečný materiál. Tento prostředek mongolské etnopedagogiky však nabízí cennou motivaci pro další zkoumání. Zajímavý je také výraz *ba ba*, kterým se menším dětem vyjadřuje, že to, co dělají, se dělat nesmí.²²⁹

225 Mluvčí C'uluunbandi: „... *aman mongol hel...*“ (dosl. ústní mongolský jazyk).

226 Mluvčí C'uluunbandi: „... *mongol hel c'ini yoson deer, sain zuslaz' baina uu, sain namarz'iz baina uu, ... ingez' zaaz' baina.*“

227 Mluvčí Barnyam: „*Teg enge gez' zaaz' l hu'muuz'uuldeg ger dotroo ni. ... Odoo o'oroo yuu heleh ni ter ni odoo daguulaad. ... Yag geriihaa amidraliar l [yos zans'il] zaadag gesen u'g.*“

228 Výrazy, sumarizované podle výskytu, které se vyskytovaly v nahraných rozhovorech nejčastěji: „*ene engez' hii, tegez' hiivel nu'gel, tegz' bolohgu'i, engez' bolohgu'i, gal ruu, haluun yum oirtuulz' bolohgu'i*“ Viz také poznámka č. 215 na str. 70.

229 Mluvčí Barnyam: „Ba ba... to znamená, že se něco nesmí.“ Mong. „*Ba ba ... ter bolohgu'i gesen u'g.*“

Na takovéto slovní výzvy děti obyčejně nereagují ihned, výzva, aby šly něco dělat, se jim musí zopakovat několikrát. Rodiče se však nezlobí, že děti na poprvé ani na podruhé výzvu neposlechnou, a dítě samo nakonec odejde a udělá to, co má, aniž by došlo ke konfliktu. Podobný důležitý moment udává příklad č. 62. Podle Damdinz'ava tyto slovní výzvy, které nejsou doprovázeny násilným nucením, motivují děti, aby přemýšlely o tom, co dělají, co jim bylo řečeno a jaké má jejich chování důsledky. Tím se jim rozvíjí schopnost myslet a uvažovat o věcech kolem sebe, která je v životě v přírodě nenahraditelná.

*** Příklad č. 64, Dolgorsu'ren:**

„Hu'uhdiig zodohdoo bis' yer ni **aragaar ni hu'muuz'uuldeg** zu'itei, ... baidag yum daa“

„Než vychovávat děti bitím, vždy je lepší spíše **výchova zručností, vlastním pochopením.**“

*** Příklad č. 65, Dolgorsu'ren:**

„Yer ni hu'uhdiig ih siru'uleh bol buruu, **zo'olon argaar** heleh yum, hu'uhed oilgoh ni iluu sain.“

„Obecně je to špatně, když se dítě vychovává příliš násilně, je lepší to dělat nějak **měkce, zručně**, aby to dítě pochopilo.“

*** Příklad č. 66, Damdinz'av:**

„Hu'uhdiig багаас ni одоо сайхан томоотой сайн hu'n болохииг одоо ецег ех сайн heleed baival tomotoi hu'uhed bolno. Tiim. **Saihan gu'nduugu'i, tiim muu zangu'i, buruu bus zangu'i**, tiim hu'muuz'iltai baina. Tiim. Duraar ni erhlu'uleed, duraar ni. Yum helehgui baigaad baival **sahilgagu'i ee, ayagu'i bol huligan** bolno.“

„Když budeš dítěti od malička říkat, že musí být dobré, tak bude dobré. Tak se vychová, že bude mít **jemnou, vyrovnanou a čestnou povahu**. Ale jakmile necháš dítě, ať si dělá, co chce, budeš ho rozmazlovat, tak bude **nedisciplinované, úplný chuligán.**“

*** Příklad č. 67, Dolgorsu'ren:**

„Za yer ni одоо болохуй ... зан ариис'ангаар бол **zandrana** daa l, tiim bol одоо neg bas zoddog. ..., za tegeel **alsaas ni bas yuu neg yuugiin harc'** l ... hu'muuz'uuldeg. Doliin haraad hu'uhdiig.“

„Nu samozřejmě, když dítě neposlouchá nebo se projeví zádrhel ve výchově, **vynadáme** mu, takhle ho potrestáme (dosl. bijeme). ... Je ale lepší z dálky nějak pozorovat dítě a až potom zasáhnout. Podívat se na dítě kosým pohledem.“

*** Příklad č. 68, Damdinz'av:**

„*Hool undaar z'aahan **dutmag**, o'lsoz' ene ter bariz' baisan bolood, tom bolood sain.*“

„Když dítě vyrůstá, je lepší, když je trochu **nedostatek** a je málo co jíst, má občas hlad.“

*** Příklad č. 69, Damdinz'av:**

„... *odooniih bolvol tegeed l yum bolgon **elbeg**, duraaraa mayagtai. Odoo idez' uuh yumnaas ehleed l, tiimee, o'mso'z' zu'uh odoo ene yum tiim, ene bolvol **hangalttai**.*“

„... dnes jsou rodiče **mírní**, nejsou dost přísní. Nechají děti, ať si dělají, co chtějí – od jídla až po oblečení, dneska je všeho **nadbytek**.“

*** Příklad č. 70, Luutai:**

„...*aav eez' hoyor bolvol sain cever goyo mahaar, c'anartai mahaar hool **hiigeed tend idne**. Hu'uhduud bidnu'ud bolvol tegeed l bas l odoo cuvdaa muvdaa gedes dotor tolgoi s'ir yuu baidaa, tiim l yumnuud idne l dee.*“

„...rodiče **jedli takové lepší, kvalitní maso** a my jsme jedli jen hlavu a vnitřnosti.“

Z daných příkladů vyplývá, že ve výchově je třeba dodržovat rovnováhu mezi výchovnými prostředky násilnými, kdy se na děti křičí nebo jsou trestány fyzicky, a prostředky volnými, kdy je dítě vychováváno skrze práci z jeho vlastní iniciativy nebo jemnými náznaky. Je tedy třeba umět využívat prostředky z obou stran pomyslné osy tak, aby dítě nebylo ani nedisciplinované, ani rozmazlené, ale aby mělo čestnou a vyrovnanou povahu. „Když dítě zlobí, tak na něj křičíme“²³⁰ udává jeden z pastevců příklad, kdy je vhodné sáhnout k tvrdším prostředkům, a babička o pár jurt dál jen souhlasí: „... když dítě neposlouchá a dělá si, co chce, tak je bijeme.“²³¹

V příkladech č. 64 a č. 65 použili pastevci výraz *argaar hu'muuz'uuleh*, který je pro etnopedagogiku zásadní. Slovo *arga* se překládá jako způsob, metoda. Tento výraz popisovali rodilí mluvčí také slovy *argiig ni oloh*, tj. najít způsob, metodu. Je to metoda, která je nutná

²³⁰ Mluvčí Orig: „*Sahilgagu'i hu'uhed bol aas'lana.*“

²³¹ Mlučí Dulamsu'ren: „...*hu'uhed u'gend orohgu'i, sahilgagu'i baival zodno.*“

pro dané dítě, která by vyhovovala myšlenkovým schopnostem daného dítěte. Obecně se předpokládá, že tento prostředek výuky má být nenásilný, je lépe použít slova, mírný tón hlasu a podobně. Tento příklad je jeden z mnoha, které se vyskytují v představě o výchově dětí mnoha národů a je možno jej považovat za univerzální.

Dalším nezanedbatelným prostředkem je sám nedostatek, který je vnímán jako důležitější než současný přebytek jídla a materiálních statků, jenž ve stepi do jisté míry zavládl s příchodem moderních technologií. Více lidí kritizovalo dnešní nadbytek, viděli jej především v hračkách, v možnosti stravování a rozšířenosti televizoru. Nadbytek nejhůře ovlivňuje právě děti, a pastevci mu dávají za vinu úpadek tradičních her a dětských hodnot. Důležitost nadbytku ilustruje také příklad č. 70, kdy dědeček Damdinz'av vzpomíná na to, jak rodiče jedli lepší maso, ale dětem dávali jen takové horší zbytky. Takový příklad uvedlo i několik dalších mluvčích, je snad možné jej považovat za jeden z prostředků výchovy dětí.

Mezi pastevci je mnoho dalších prostředků, kterými jsou děti ochraňovány od zlých sil a jež souvisí s výchovou. Patří k nim také známé přejmenování dětí v případě, že jsou dlouhodobě nemocné, dětem se tak mění jméno na věci nepříjemné či nesouvisející s lidským světem za účelem zmatení zlých duchů a odvrácení jejich pozornosti od dětí.²³² S tím souvisí také oslovení dětí jejich rodiči, kteří je, jak dokládá zúčastněné pozorování, většinou nevolají jménem, ale zástupným *bandi* (chlapec, mnišský novic) pro chlapce a *ohin* (dcera, dívka) pro děvčata. K odvrácení zlých duchů také slouží ochranní duchové. Speciálně vybraní ochranní duchové sídlí v přívěsku, který dítě nosí kolem krku a který je pro ten účel vyrobený učeným lamou.²³³

232 Dětem se dávají jména jako Pokakaný (mong. *Baasan*), Bezejmenný (mong. *Nergu'i*), Syn kotle (mong. *Togoonhu'u*) apod. Některé děti jsou po jisté době přejmenovány, jiným jméno zůstává, a tak není výjimkou vidět třeba televizní zpravodaje s podobným jménem. Děti nemají kvůli takovému jménu žádné komplexy, jelikož je to chápáno jako opodstatněná součást mongolského života.

233 Takový ochranný duch se mongolsky nazývá *sahius*, dítě svůj přívěšek nazývalo medailí (mong. *medali*). Viz obrázek č. 42.

3. Závěry terénního výzkumu

3.1 Konflikt kultur – Moderní společnost v životě stepních dětí

Mongolští pastevci se s moderní společností, jejími výrobky a způsobem života setkali v masovějším rázu až na začátku 20. století s příchodem socialismu. Výrobky, které přijali, brzy začali využívat ke svému prospěchu a s pomocí ostatních zemí socialistického bloku dokonce začali některé vyrábět. Avšak pastevecká společnost má do dnešních dnů problémy vyrovnat se s některými prvky moderní kultury.

Jako jeden z nejčividnějších příkladů je možné zmínit široké využití plastových lahví a sáčků. Pastevci znali v minulosti výrobky především přírodní, které si vyrobili sami. Takové výrobky se v přírodě rozkládaly rychleji a bezpečněji než moderní plastové obaly. Dnes však dochází k situaci, kdy okolí hlavních dopravních tahů a větších sídlišť jsou silně znečištěny plastovými výrobky, jelikož Mongolové je vyhazují všude, kde je napadne, jako by to byly nevinné organické látky.

Současné technologie tedy přinesly Mongolům do života mnohé výhody moderního života. Jejich celkový dopad však zůstává nepochopen v kulturním prostředí jako je to mongolské, které nemá historickou zkušenost kultur produkujících takové technologie. V této části práce bude pozornost věnována především moderním technologiím a vlivu západní společnosti, které mají vztah k dětem. Bohužel nebylo v možnostech práce rozebrat na tomto místě všechny aspekty moderní společnosti, které mají vliv na současné pastevecké děti, ač by taková práce byla nadmíru zajímavá. Byly zde zpracovány pouze ty, o kterých se zmiňovali rodilí mluvčí nebo které byly sebrány v průběhu zúčastněného pozorování.

Nejmarkantnějšími moderními prvky v životě mongolských dětí jsou televizor a současné typy hraček. Podle mluvčích dorazil televizor do zkoumaných oblastí před třemi až pěti lety. V současné době je masově rozšířen prakticky ve všech jurtech. V průběhu výzkumu jsem narazil pouze na několik málo yurtů bez televizoru. Pro získání signálu pastevci používají satelitní přijímače, pro napájení přenosný solární panel a autobaterii. V některých rodinách již používají speciální baterie pro solární napájení.

Internet mezi pasteveckými rodinami zatím rozšířen není, nejbližší internetové připojení se nachází v ajmačním centru, vzdáleném vzdušnou čarou přibližně 150 kilometrů. Mobilní telefon má většina pastevců, se kterými jsem se v průběhu výzkumu setkal, přestože signál se nachází pouze v somonním středisku, vzdáleném 26 kilometrů. Signál je však možné

při dobrém počasí chytit i na vyvýšených místech. V oblasti *Naiman nuur* mobilní telefony neměli, protože signál se vzhledem k odlehlosti oblasti nedal chytit žádný.

Moderní hračky jsou i v současné době vzácností, ne však takovou, jakou byly v minulosti. Podle některých pamětníků se moderní typy hraček objevily až kolem 70. let a v té době byla taková hračka opravdovou vzácností. V průběhu výzkumných cest jsem dětem rozdával jako dárky hračky z kinder vajíček, takové hračky považuji za vhodný dárek vzhledem k jejich malým rozměrům, ale také vzhledem k tomu, že je možné je svou povahou zapojit do hry v přírodě. Dalším typem hračky byla gumová zvířátka.

Děti si vybíraly samy, jakou hračku by chtěly. Největší úspěch měla svým rozměrem větší gumová zvířátka nebo jezdící autíčka z vajíček. Postavičky si děti vybíraly méně a letadýlka, lodičky, truhly a jiné předměty byly oblíbené nejméně. Je zajímavé, že ze zvířátek si děti nejraději vybíraly ta, která znaly ze stepi, nebo ta, která symbolizují roky v lunárním kalendáři. Další oblíbená zvířátka byla například lev či slon, vzhledem k jejich tradiční symbolice. Rodiče měli o hračky také veliký zájem, vybírali pro své děti obvykle zvířátko podle jejich roku narození dle lunárního kalendáře.

Oba typy hraček děti znaly a nebyly pro ně velkým překvapením, avšak činily jim radost, protože takové hračky obvykle žádné dítě nevlastnilo. Jejich nejčastějšími hračkami moderního typu byla autíčka, několik kostek stavebnice, bagr a podobně. Děti obvykle předávaly hračky mladším sourozencům.

*** Příklad č. 71, Damdinz'av:**

„*Ene to'rol bu'riin togloom gargaad, garaad irsen. Tegeed bas hu'uhdiin no'goo neg setgel zu'i, oi uhaan ni bas ho'gz'iltei, o'noog togloomaa dagaad...*“

„Jsou různé druhy hraček, tím se ale dětem **rozvíjí psychika**, mají i lepší paměť...“

*** Příklad č. 72, Dolgorsu'ren:**

„*Hovorhon baidag baisan yum oo, togloom c'ini, hu'uhdiin togloom hovor baidag baisan, bid nariin u'yed. Odoo bol bu'r elbeg bolcson.*“

„[Moderních] hraček byl velký nedostatek. Zatímco **dnes je toho nadbytek**.“

Dosavadní malé rozšíření hraček mezi pastevci je dáno tím, že kočovnický způsob života nedovoluje s sebou nosit velké množství předmětů. Nejčastější druhy hraček tak jsou různé menší drobnosti, ale také *šagai*, které jsou malé a skladné. I když někteří pastevci tvrdí,

že „chlapci si hrají s autíčky, holky s panenkami a medvídky,“²³⁴ není to možné do takové míry kategorizovat. Dívka Sarnai si například hraje nejraději se švihadlem a míčem. V jedné z jurt si děti hrály se skládkou s většími dřevěnými dílky, opatřenou různými barvami z jedné strany a čísly z druhé. Podle dědečka dětí, dostal malý chlapec tuto hračku jako dárek při příležitosti prvního stříhání vlasů ve třech letech.²³⁵

„S míčem se hraje na přesnou střelu, závodí se na kolech, s učitelem se chodí do kopců,“²³⁶ vzpomíná jeden z pastevců na hry, které se hrají v somonním středisku ve škole. Moderní hračky jsou dostupné spíše ve školách než doma u rodiny. Škola nemá potřebu kočovat a může tedy pro své žáky skladovat v internátě hračky i objemnější. Míče a kola jsou ve stepi vzácností, občas je možné je potkat, ale jsou ve špatném stavu a míče jsou častokrát vyfoulé, nebo prasklé – nepřestávají však sloužit svému hracímu účelu.

I přes to, jaký nedostatek moderních hraček mezi pasteveckými dětmi je v porovnání s hračkami v obyčejné české rodině, mnoho pastevců tvrdí, že jich je přemíru. Někteří z nich narážejí na to, že tyto hračky tolik nemotivují představivost dětí kvůli tomu, že jejich forma i způsob hry je již daný. Kupříkladu autíčko vždycky bude jen autíčko na ježdění, panenka jen panenkou na hraní, zato kamínek nebo pěkný kořen stromu může z každé strany být něco jiného, každý den, podle dětské představivosti, něco zajímavějšího a zábavnějšího. Mnoho pastevců však na druhou stranu přiznává, že dnešní hračky rozvíjejí mysl a schopnosti dětí jiným způsobem, což také nemusí být na škodu. Ale stále platí, že „hrát si příliš, je hloupost,“²³⁷ mysl člověka se pak otupuje, je třeba také pracovat.

* Příklad č. 73, Luutai:

„*Tegeed ene televiz meleviz geed ..., bu'h yumiig engeed **yariz' baina**. Ter o'noo uns'iz' uls bidnii ue'd odoo **medlegiig uns'iz' avc' baisan**, odoo nu'deer u'zuuleed yuu yaaz' baina. Tegeheer ter nu'deer u'zuulz' baigaa yum c'ini... il yumiig ingez' haraad yavc'dag baigaa boditoi, yumiig haraad haraad yavz' baina, tegenee?*“

„Ale všechny tyhle televize a rádia na člověka stále **jenom mluví**, zato my, když jsme něco potřebovali zjistit, **tak jsme si to přečetli**. Když se na něco takhle díváš, tak ti to podává už hotovou informaci jako fakt.“

234 Mluvčí Barnyam: „...*eregtei bol mas'in teregeer, emegtei bol huuheldei bambruus'aar*.“

235 Se stříháním vlasů je spojeno mnoho zvyků a pověr. U dětí se věří, že vlasy by neměly být stříhány do tří let.

Na první stříhání vlasů je stanoven přesný den a pro celou rodinu je to sváteční událost.

236 Rozhovor 106: „...*bo'mbogoor lavtai togloom, undaga dugui uralduulna, bags' daguulaad uul yavdag*.“

237 Rozhovor 106: „...*hetreh togloom demii yum s'u'u!*“

*** Příklad č. 74, Dolgorsu'ren:**

„... tiim odoo no'goo zu'gguu hu'uhduud c'ini odoo kino baisan c' ter yer ni bolz' o'gvol yostoi garagmaargu'i yum bol garah yum aa. Hu'uhdiig l yer ni buruu hu'muuz'iltei.“

„... takové ty nestabilní děti pak koukají na ty filmy [a napodobují, co vidí], byla bych ráda, kdyby to přestali vysílat. Je to pro děti zlá výchova.“

*** Příklad č. 75, Luutai:**

„Tend yuu o'noodor zuragt u'zeed hu'n, hu'uhed... yuu medeh ve, medeh ve, surah ve, ... Tiim, yumand l odoo tegeheer l **surah yum yo'roosoo baihgu'i**, ..., terniig nu'deer haraad zu'geer neg ingeed bainga l harz' baigaa yumand bolvol hu'muus yum olz' avdaggu'i.“

„To dítě ... co pak ví, co umí, co se naučí? **Nemá se tam co naučit**, ... a člověk na to kouká svýma očima a za celý život si z toho nic nevezme.“

*** Příklad č. 76, Luutai:**

„Odoo ter ho'gz'iltei oron o'oroo helvel tanai zu'giin ter ih ho'gz'il gez' yariaad baigaa yum baina s'u'u dee ... oo cugaaraa yo'roosoo hu'n gar hu'reh yum baihgu'i, baihgu'i. Tegeh c'ini, neg yosondoo, ene **hu'niig c'i yostoi neg bulc'irhai hamgiin muu mah bol bolz' baina**, hamgiin muu mah.“

„V takových rozvinutých zemích jako je ta tvoje, ... se člověk nemusí ničeho ani dotknout, jen sedí a nic nedělá. Je samozřejmé, že **se z člověka pak stává jenom maso**, maso bez hodnoty.“

Televize se již za těch několik málo let stala stabilní součástí pasteveckého života. Děti, které rády zpívají, se učí písničky nejen od pastevecké komunity, ale také z televize. Některé děti koukají raději na televizi, jiné jsou raději v přírodě, na koni se stády, a stejné je to i s rodiči. Nejvíce zájmu přitahují v televizi sportovní akce jako sumo nebo *nádam*. Děti ve škole se dívaly hlavně na pohádky, ale jejich pozornost se postupně vytrácela. Míra vlivu televize na pastevce je tedy individuální, avšak vliv sám je nepopiratelný.

Názory vyslovené o charakteru vlivu televize na děti, se pohybují mezi dvěma póly. Na jedné straně, že děti se z televize nemohou vůbec nic praktického naučit, nebo dokonce, že se naučí jen zlé věci. Na druhé straně, že je to jen jeden ze zdrojů informací a že dnešní děti vlastně mají, oproti dřívějším výhodu v tom, že dokážou získávat informace z mnoha různých zdrojů. „Televize je dobrá, hlavně na myšlení. Když nic neuvidíš, ničemu nebudeš rozumět.

Z televize můžeš pochopit i dobré i zlé, za našich dob nic takového nebylo.“²³⁸

„Když se děti dívají na televizi, tak je pak baví jen války a bitky, to je špatné. Kdyby dávali hezké věci, tak je to v pořádku, ale v televizi jsou jen tyhle všelijaké špatnosti.“²³⁹

Pastevci si oponují. „Když se děti dívají v televizi na pohádky, tak je to pro ně zajímavé.“²⁴⁰ Je faktem, že příchod televize do pasteveckých domovů změnil formu výchovy. Někteří pastevci po dlouhém výčtu dobrých i zlých faktorů diskusi uzavírají tím, že televize skutečně přináší do jejich života široký rozhled, který je pro život důležitý. Zatímco oni se učili v omezeném tradičním světonázoru od rodičů a učitele, jejich děti vědí z televize o celém světě.

S takovým tvrzením je lehké souhlasit, není však žádným tajemstvím, že i televize má pro podávání informací omezené možnosti a že relevance takových informací může být zpochybněna. Moudra, která se děti dozvídají z televize, jsou, jak si pastevci uvědomují, moudra jiného světa a jiné kultury, jelikož již sama televize je prvním vyslancem této kultury. Mnohdy je moderní „kulturnost“ a její moudra v přímém rozporu s obrazem světa a moudry pasteveckými.

Učitel Luutai kritizuje v příkladě č. 76 velmi silnými slovy moderní „civilizovanou“ kulturu. Mnozí lidé naší kultury by se při takovém nařčení – že se z nich stává spotřební maso – mohli vážně urazit a nesouhlasili by. Je zde však nutné si uvědomit rozdílnost historické zkušenosti mongolských pastevců a obyvatel Evropy. Mnozí lidé v našem okolí na sobě pracují a snaží se, jak je dnes v módě, dělat něco pro své zdraví, aby se z nich ono spotřební maso bez života nestalo. Avšak snad nikdo nebude popírat jisté zneklidňující znaky této naší společné, globalizované západní společnosti. Zde v Evropě s sebou nese západní civilizace kromě těchto „vedlejších“ zneklidňujících příznaků také hodnoty zděděné společnou minulostí, které činí život lidským.

Kultura mongolských pastevců má mnohaleté kontakty s usedlými kulturami Číny a Indie, avšak masovější průnik cizí západní kultury proběhl, jak již bylo zmíněno, s příchodem socialismu ve 20. století. V 90. letech minulého století, s příchodem demokratické revoluce, byla v Mongolsku idealizována Amerika a výdobytky západní civilizace začaly být přijímány nekriticky. Zde naráží Mongolové na absenci kulturních hodnot, které jsou v Evropě vnímány jako samozřejmé. Ty ovšem nejsou tak samozřejmé mezi nomády. V praxi to tedy vypadá tak, že tato „západní vyspělá kultura“ ve svém

238 Mluvčí Dulamsuren: „*Televiz ih sain, uhaan setgel sain. Yum harahgu'i u'zehgui, yum oilgohgu'i baigaa, muu sain televizeer oilgoz' yum baigaa, bid nariin tiim baihu'i.*“

239 Mluvčí Luvsansamdan: „*Televiz u'zeed ene hu'uhduud dain barildaantai sonirhood baigaa, ene muu. Goyo u'zvel saihaan, yanz bu'riin tiim muu yum gardag televizeer.*“

240 Mluvčí Sorsorbaram: „*Televiz bol hu'uheldein haraad [hu'uhded] sonirholtoi.*“

zhuštěném smyslu, jak ji chápeme i my bez kontextu, v mongolských městech dostává hrůzné podoby metropolitního úlu bez minulosti ni budoucnosti.

Učitel Luutai při posuzování „civilizovaných národů“ posuzuje pouze podle televizního vysílání a své zkušenosti s ní, jak ji v mongolských městech vidí. Výstraha, která v tomto příkladě vyvstává, snad platí spíše mongolským měšťanům, kteří ve víru globální společnosti zapomínají na vlastní historickou zkušenost, jež není o nic chudší, než ta „civilizovaná.“ Nezbyvá než doufat, že i přes tlak urbanizace a přelévání obyvatelstva do měst zůstanou ve stepi děti, které si uvědomují, že zkušenosti rodičů jsou to nejceněnější, co od nich zdědily, a budou si dál zpívat písničku, jakou si zpíval i chlapec Altangerel:

<i>Morin huuraa tatlaad</i>	Tahaje struny <i>Morin huuru</i>
<i>Mongol ayalguus u'uslee</i>	Vyjevují se melodie Mongolska
<i>Ayalguunaas ni alsiin salhi</i>	Z melodie vítr dálav
<i>Salhinaas ni cagaan u'ul</i>	Z větru oblaka bílá
<i>U'ulnees ni u'yer boroo</i>	Z oblaků provazy dešťů
<i>Boroonoos ni hargia nargia</i>	Z dešťů hromy a blesky
<i>Nargianaas ni havriin uniar</i>	Z hromů vůně jara
<i>Uniaraas ni uuliin s'ugui</i>	Z vůně háje horské
<i>S'uguinaas ni s'uvuun z'irgee</i>	Z hájů ptáčeků štěbetání
<i>Z'irgeenees ni z'ims togdog</i>	Ze štěbetání keřík ovocný
<i>Togdognoos ni toiron bu'rd</i>	Z keříku oáz okolí
<i>Bu'rdnees ni bo'or els</i>	Z oáz písek drobný
<i>Elsnees ni endes sonduul</i>	Z písku vykukující datel
<i>Sonduulaas ni sonin zereglee</i>	Z datla vidina zajímavá
<i>Zeregleenees ni zeeriin yartilcag</i>	Z vidiny antilop kopýtko
<i>Yartilcagnaas ni yalguun saaral</i>	Z kopýtek prach sívý
<i>Saaralaas ni saivar z'oroo</i>	Z prachu rychlý mimochodník
<i>Z'oroonoos ni z'ooloo culbuur</i>	Z mimochodníka ohlávka a opratě
<i>Culbuuraas ni hu'lgiin hu'rd</i>	Z opratí rychlých kopyt ozvěna
<i>Hu'lgiin hu'rdnaas ni mongol mori</i>	Z rychlosti běhů mongolský kůň
<i>Mongol morin huurand</i>	Do <i>morin huuru</i> se mongolské
<i>bu'gdeeree bagtanaa.</i>	všechno vejde.

3.2 Transkripce

V této příloze jsou uvedeny plné transkripce tří nosných rozhovorů. Transkripce byly pořízeny podle nahrávek tak, aby lexikálně odpovídaly originálům do té míry, pokud byl originál rozeznatelný. Z fonetické stránky byly texty zapsány v transkripci mongolské varianty cyrilice, která sice vhodně zachycuje fonetické znění mongolštiny, avšak mnohé fonetické zvláštnosti hovoru pastevců zkoumaných oblastí byly bohužel tímto zásahem ztraceny. Vzhledem k tomu, že tato práce není svou podstatou lingvistická, zvolil jsem při transkripci tuto metodu, jelikož je rychlejší a dovoluje lepší orientaci v mongolském textu.

Texty příkládám proto, aby měl čtenář možnost podívat se na příklady v kontextu celé rozpravy. Tyto texty také ilustrují tradiční linii neliterární rozpravy. Mluvčí obecné téma rozpravy nevyslovují přímo, avšak krouží kolem něj a uvádějí ho v kontextu dalších témat, která se toho základního dotýkají. Pastevce takto od tématu odbočuje a zase se k němu vrací, prokládá jej vleklými odmlkami, které slouží k zamyšlení a myšlenkové rekapitulaci. Taková rozprava je tedy vedena ve spirálách, kdy je možné pochopit smysl celé rozpravy mnohem přesněji, nežli v případě přímého konstatování. Takové vedení rozpravy má základ v tradičním způsobu učení bez potřeby písemného zápisu. Neustálým odbočováním od zkoumaného jevu a vracením se k němu má žák možnost osvojit si jev ve velké šíři a plně si jej zapamatovat.

Jako nosné rozhovory byly vybrány nahrávky se starým a zkušeným pastevcem Damdinz'avem, dále s učitelem základní školy Luutai bags'em a babičkou, zpěvačkou tradičních táhlých písní *urtiin duu* Dolgorsu'ren. Pro podrobnější informace o mluvčích viz Rejstřík mluvčích. Rozhovory byly opatřeny volným českým překladem, který neobsahuje všechny hovorové zvláštnosti, jež byly zachovány v transkripci. Tato metoda byla zvolena vzhledem k maximální srozumitelnosti překladů i pro čtenáře, neznajícího mongolský jazyk.

Damdinz'av

→ Tanii bodloor odoogiin hu'uhdiin hu'muuz'uuleh, deer u'eiin hu'uhdiin hu'muuz'uuleh yamar yalgaatai ve?
D: U'gui yah ve dee, odoonii ene hu'uhdiin hu'muuz'il c'ini odooniig su'uliin u'eiin odoonii l baidliig l golloh yum l daa deed u'eiin bolvol bas odooniihtai adihan soyol surguuliin ter bu'r deer u'ed bolvol namaig bu'r z'iz'ighen baihad surguuli soyol baihu'i baisan s'u'u dee. Teru'unteigee bolvol bas holbootoi. Odoo bolvol ene ene tendgu'i surguuli soyoliin, ... surguuli soyol baigaa boloh ter, ene ter багаасаа, ороһ деерес c'ini odoo hu'uhdiin hu'umuuz'il bas ter c'anaraaraa zarim taldaar baival dees'lene, aa zarimdaa bolvol odoo tegeed bas neg tiim niitlegduu oc'ih deeres tegeed hu'uhdiin hu'muuz'il bas **dogoldoltoi** muu taaruuhan tal baigaa. Tiim, negendee deer u'eiin z'iz'ighen hu'uhduud bolvol ter eh ecgiigee u'gend sain orno aav eez'iigee u'gend sain orno. Tiim baisan, odooniih bolvol tegeed l yum bolgon **elbeg**, duraaraa mayagtai. Odoo idez' uuh yumnaas ehleed l, tiimee, o'mso'z' zu'uh odoo ene yum tiim, ene bolvol **hangalttai**. Sain boloh deer yavaas tegeed, tiim baigaa... Bidniig z'iz'ighen baihad bolvol odoo tiim huvcas hunar baihu'i, muu, muu, tiim deer u'ed, odoo ene l u'ildveriin odoo ene belen huvcas muvcas tiim baihu'i s'uu dee. Yero'osoo o'orsno'or maliinhaa yumaar hiine, tiim baisan, bu'r deer u'ed. Odoogoos engeed l z'araad z'iliin o'mno ene ter c'ini tiim asuudal baigaagu'i, tiim, odoo gutal gehtel iim, iimerhu'u yum baihu'i yero'osoo. Tiim, o'orsnoo hiisen gutaltai, tiim baisan. Hu'muuz'il bolvol odoo yah ve, ug ni gehdee s'ig tegeed ter ene odoo ene **amidarz' baigaa niigme** l barimz'aah l yum daa hu'muuz'il c'ini, deer u'ed bolvol z'iz'ighen hu'uhed bol surguuli suuhgu'i, baivc' yahav, odoo eceg aav eez'teigee cu'g baina o'or arvan, horin nas hu'rtlee, tegeed ceregt yavah baisan yum. Horin nas hu'reed, tiim. Gehtlee dan aav eez'teigee l ene nom com surguuli baihu'i, baihu'i, gertee l baigaa baina dee, tiim baisan. Tegeed ter c'anaraaraa hu'muuz'il bas tegeed l tiimerhu'u s'aardlagatai yum daa. Sain baisan hu'muuz'il bolvol.

→ Jaký je rozdíl mezi dnešní a dřívější výchovou?

D: To teda není stejné, hlavní rozdíl mezi dřívější výchovou dětí a dnešní výchovou je v tom, že tehdy v dávné době když jsem byl úplně maličký, tak vůbec nebyla kultura školství, s tím taky výchova souvisí. Ted' už jsou všude kolem samé školy, dítě tam je odmalička. A to je na jednu stranu dobré, ale na druhou stranu se tím všichni vychovávají úplně stejným způsobem, příliš všeobecně, a jelikož je jeden učitel na všechny žáky ve třídě, má výchova jisté **mezery**.

V naší době, když jsem byl malý, tak děti víc poslouchaly rodiče, ale dnes jsou rodiče **mírní**, nejsou dost přísní. Nechají děti, ať si dělají, co chtějí – od jídla až po oblečení, dneska je všeho **nadbytek**.

Když jsme byli my malí, ani jsme si neměli co obléknout, oblečení bylo nekvalitní, sami jsme si je šili z toho, co nám dal dobytek. Tehdy nebyla takováhle tovární výchova, tohle hotové oblečení. Před šedesáti lety tyhle věci vůbec nebyly, takováhle boty, to se nevidělo. My jsme si šili boty sami.

Výchova podle mého souvisí se **společenským životem**, děti byly dřív až do dvaceti let s rodiči, do školy tehdy vůbec nechodily a pak když chlapci bylo dvacet, šel do armády. Stále s rodiči, takové věci, jako knihy, to vůbec nebylo. Takže takové byly podmínky tehdejší výchovy.

Aav eez'iinhee **u'gend ordog** yo'roosoo tiim yag l ter o'nooh baigaa ter ho'gz'liihee daguu tiim l baisan yum daa. Odooniihtai bolvol adilgu'i o'or bas, odoo bolvol **saihan** bolsondoo. Surguuli soyoloor yavna, tegeed l ene c'ini har bagaas ni odoo bu'r do'rov tavan nasnaasaa l **hu'neer yum zaalgaz'ee**, tiim, o'orsnoo bas medez' baina. Z'is'ee zeregee ni hu'uhdiin togloom gehtel odoo manai deer u'ed dan **c'uluugaar**, c'uluugaar iim yum engeed bariad l ingeed iim dugui iim bariad l engeed z'is'ee zergene ni geriin... ger gehed avdariig engeed iim do'rvo'lz'in c'uluugaar engeed tavic'ihdag hu'uhed toglohod baina, tiim **to'soololtei l** baisan yum.

Odoo bolvol c'uluu togloom toglohgu'i, toohgu'i. Ene to'rol bu'riin togloom gargaad, garaad irsen. Tegeed bas hu'uhdiin no'goo neg setgel zu'i, oi uhaan ni bas ho'gz'iltei, o'noog togloomaa dagaad, odoo mas'in baiz' baina, teriig c'ini engeed yavuulaad, engeed ene ter bolohtoi c'ini za angi bolc'ihloo. Tiim odoo niigmiin dagaasaa tiim yum l daa. Ho'gz'il bolvol. Deer u'ed bolvol hu'uhed bolvol odoo neg mori gez' odoo neg iim mod, **iimerhu'u modiig engeed unaad**, tegeed yavna, engeed mori bolgood, tiim. A tiim c'uluugaar toglongo angi yum baihgu'i, tiim baisan yum.

Dan c'uluugaar togloom bariz' avaad engeed o'rood l engeed l ene tend. Tegeed mal hariulan z'iz'igneese, malaa tiim. Oir zuur engeed malaa mallana, tiim baisan. Is'ig hurga odoo бага mal oirhon engeed hariulana, tiim. Tegeed багаasaa mori unana, tiim do'rvon nastai, tavan nastaigaas. Deer u'ed zurgaan nastai, tavan nastai hu'uhed ene hurdanii mori, hurdan mori unana. Tiim, tiim baisan. Odoo c'ini yalgaagu'i l dee mori bolvol unana. Tiim, tiim baisan yum

Tegeed l yo'roosoo hu'uhdiin hu'muuz'il yer ni eh ecegii l yuu l daa huvi ulsuud. Eh ecegii l yaaz' hu'muuz'uulen, багаas ni ter **c'anaraaraa l** hu'muuz'uultei bolno. U'g mu'g helehgu'i tegvel duraaraa ni ter baiguuli z'aahan tiim **tanhai mayagtai** bolno. Aa sain heleed yariad tegdegggu'i engedgu'i yum geed tegvel bas hu'muuz'il angi, tiim yum helgehgu'i surgahgu'i ter boldoggu'i yum engedeggu'i

Předtím všechny děti své **rodiče poslouchaly**, nebylo to vůbec jako teď. Teď je to takové **klidné, příjemné**, dnes jde do školy čtyř, pětileté dítě a jiný/cizí člověk ho něco učí, tím dítě víc poznává.

Například, když jsem byl malý, nebyly takové hračky, **hráli jsme si s kameny**, postavili jsme si dokolečka z kamení jurtu a teď v té jurtě nábytek byl třeba hranatý kámen, který byl jako skříň. Taková věc to byla, vytvářeli jsme si hry **v představivosti**.

Dnes si děti kamenů vůbec nevšímají, jsou různé druhy hraček, tím se ale dětem rozvíjí psychika, mají i lepší paměť. Dnes má už dítě hotové autíčko a jezdí s ním, následuje ho a není tam nic jedinečného. ale my jsme měli koně a to bylo jen takovéhle dřevě a **na tom dřevě jsme takhle jezdili** a to byl náš kůň. Společenský život táhne za sebou výchovu a podle společnosti je pak výchova. S kameny jsme si hráli, protože ani nic jiného nebylo.

Dávali jsme kameny na sebe tady i tam, a k tomu jsme od mala pásli dobytek. Kůzlata, jehňata, hlavně ten malý dobytek, protože ten nechodí daleko od jurty. Od čtyř, nebo od pěti let jsme se naučili jezdit na koni a od pěti, šesti let už se na koních závodí. Tohle je dnes úplně stejné.

Takže výchova dětí záleží hlavně na rodičích, čím líp se o dítě starají, tím líp ho **vychovávají**. Když dítě nechají samo sobě a nic mu nebudou vyjasňovat – dělej si, co chceš, tak dítě vyrostě **lajdácké/neukázněné**. Ale když se dítěti říká, tohle můžeš, tohle nesmíš, tím se nic nezkaží. Když ho nic neučíš, je dítě samolibé, na druhou stranu když mu dobře řekneš, tak to dítě i samo začne přemýšlet a vyvíjí se mu tak schopnost

yum tegvel geed baival zu'geer sain taltai. Aa yum helehgu'i baigaad baival duraaraa mayagtai, o'oroo, tiim, haz'uugaasaa sain heleed baival o'oriihon setgen bodoh c'advar nemegdene l dee tiim. Tiim l yum l daa. Tiim l yalgaatai.

Hool hu'ns gehed deer u'ed c'ini odoo mah hovor, mal co'ohon, tegeed cagaan idee, ene maliin su'u cagaan ideenii su'u mu'u, eniig l ih hereglegdeg, tiim, o'noo boov c'iher amttai yum baihgu'i, tiim hu'nii biye sain, biyend sain, o'nooh tiim himiin orolcolgootoi yum bis', bohir yum bis', cever, bu'r sain zuun huviin cever iim yum. Tiim baisan cagaan idee.

→ Odoonii hu'uhdiin, tanii бага байхдаа хойор у'еийн аз'ил ямар ямар ялгаатай вэ? О'дориин аз'ил.

D: U'gui odoo cin' yag neg surguuli soyol yuutai болохтой тэр **uliraliin c'anartai** тэр surguuliin аз'ил бол хийх yum l daa, ene surguuli suuhdaa baisan. Aa ho'doo orood irehdee engehte baigaa bolvol ulirald, zunii cagt bolvol ene maliinhaa аз'илиг ene aav eez'dee tuslana, maliin аз'ил hiine, tiim. Deer u'yed бол surguuli baigaagu'i, zu'geer дан малиин аз'илтай l ene aav eez'teigee neg gertee l baidag. Tiim baisan hu'uhed.

Odoonii hu'uhed tegeed ene orc'in yuugaa dagaad ho'gz'il dagaad ulsiin ho'gz'il dagaad, setgen bodoh c'advar ene ter saintai l daa, багаасaa одоо, yum oilgono, nom bic'ine, sain. Ter l болвол sain, одоо sain болсон. Deer u'yed одоо иим u'zeg harandaa иим caas devter baihgu'i, yuu c' baihgu'i. Baihgu'i, nom bic'ih geed ingehed yum bodsoniig oldohgu'i. Tiim, harandaa marandaa ene u'zeg одоо ene иим myaterial ni yero'osoo baihgu'i. Baihgu'i, tiim baisan. Namaig bagad болвол engeed nom bic'iz' gehed yum baihgu'i. Yuu c' baihgu'i. Tiim baisan.

→ Harandaa marandaa baihgu'i baival yuu baisan ve?

D: U'gui ee, tegeed yo'roosoo l neg hac'in одоо иимерху'у yumantai enenees ene ter engeez' du'rhc'ihheed tegeed ene mod ene yumaar ene ter engeed neg иимерху'у engeed.

myslet. Takový je rozdíl ve výchově.

Tehdy dřív, co se týče jídla, bylo ho málo, bylo nedostatkové. Masa skoro nebylo, málo dobytka. Nejvíc jsme měli mléčných výrobků. A takové bonbóny, koláčky to vůbec nebylo. Měli jsme pak zdravější tělo, nejedli jsme žádnou chemii, všechno bylo stoprocentně čisté dobré jídlo, taková mléčná strava.

→ Liší se nějak denní práce dnešních dětí a v době, když jste byl malý?

D: Nu, teď děti chodí do školy a dělají si domácí úkoly, ve škole jsou činnosti **závislé na ročním období**. V zimě se pracuje ve škole, a když je léto a mají prázdniny, tak děti jdou domů do stepi a tam pracují s dobytkem a pomáhají rodičům. Když nebylo škol, děti byly stále doma s rodiči a stále jim pomáhaly.

Děti jsou dnes závislé na tom, jak stát prospívá, a je to lepší, že prospívá i jejich myšlení. Je to proto lepší, že už od malička rozumějí, dokážou si napsat třeba i knihu, myšlenku. Když jsem byl malý, tak vůbec nebyly propisky, papír ani tužky. Kdybych si chtěl napsat třeba knihu, neměl bych ani na co ani čím. Takové věci se vůbec nedaly sehnat, vůbec nic nebylo.

→ A co tedy bylo namísto tužky?

D: Ale né, takhle se to natře takovým tímhle, vezmeš si do ruky takovéhohle dřevo a takhle s tím čmáráš. Tužka to tehdy nebylo a ani jsem nevěděl, že něco takového existuje. Přišlo to tehdy ze zahraničí, z vyspělých

Tiim, baliin harandaa ene ter baihgu'i. Iim yum ni bu'r baihgu'i. Medehgu'i, ene c'ini su'uliin u'yeiin l yum l daa. Ene gadaadiin ho'gz'iltei ornuudaas oosol irsen ed yum l daa ene c'ini odoo. Manaihand bol iim yo'roosoo baihgu'i. Ee neree bic' ... ene ner u'seg ene yer ni baihgu'i. Neree bic' gehed eniig engeed neg yum ruu engeed du'rc'ihed engeed, tegeed yavuul. Tiim baisan gesen, tiim. Odoo end bic'ig medehgu'i hu'n baihgu'i, tegeed bic'ig baihgu'i nom sursan hu'n baihgu'i. Bi bolvol surguuli sugaagu'i, tiim, u'nen gehdee bol odoo ceregt yavsán, ceregt gurban z'il, hotod, tegeed odoo bol ner meree bic'ne, nom medne. Tiim.

→ Tand teriigee ceregt zaalagsan uu?

D: Tiim, bagadaa c'ini yah ve zaalgaz' l baisan l daa, bu'r tiim odoonii surguuli s'ig tiim surguuli baigaagu'i, surguuli suugaagu'i.

→ Ta surguuli suugaagu'i bol hezee maltai tuslah ehelsen ve?

D: Bi yuu? Az'il hiisen gez' u'u? Bagaasaa tegeed l yo'roosoo l o'noo eez' aavtaigaa neg dor baigaa dahi, ter tegeed l gurav, do'rov nasnaasaa, tegeed l tavan nasnaas maliin az'iliin ene iim yumaa engeed **ayantai oilgood**, hu'neer zaalgagu'i o'oroo l engeed l setgeed, bodood hu'nii ho'gz'il c'ini tiim l yum daa. Orc'indoo zahiragdsan, o'oriigoo ter mal yaaz' mallaz' baina, tegeed o'nooh yavciin dund yag o'oroo, neg ih hu'neer aihatar zaalgaz' inge teg engehgu'i geed l engeed l harc' baigaad, **oilgood avasan yum l daa**. Hu'uhed c'ini bas, ... hu'uhdiin uhaan, tegeed bagadaa ih sain l daa, setgen bodoh c'advar saitai. Tiim baigaa. Bi bu'r eez' aavtaigaa baiz' baigaad, horin nastai ceregt yavsán, dan ho'doo, bi nom som u'zeegu'i, surguulid baihgu'i, surguuli suugaagu'i, baihgu'i baisan surguuli.

→ Maliin az'ilaas ta yamar az'il ehleed hiisen ve?

D: Odoonii l ene baidag mal: aduu u'her, honi, yamaa.

→ Baga nasnaasaa aduutai baisan uu?

D: Tiim, baisan... Za neg do'rov, tavan nasnaasaa mori unana surc'ihgu'i yuu! Tiim.

krajin, ale u nás to vůbec nebylo. A když ti řekli: Napiš jméno, tak jsi něco jako napsal, ale ani se s tím nikdo nechtěl párat. Ted' tady není nikdo negramotný, nebo nevzdělaný.

Já jsem do školy nechodil, tři roky jsem sloužil v Ulánbátaru v armádě a dokážu si napsat jméno, umím číst.

→ To vás naučili v armádě?

D: Ano, ale když jsem byl malý, tak mě to nějak učili, ale to nebyla taková škola jako jsou teď.

→ Jestliže jste nechodil do školy, od kdy jste začal pomáhat rodičům s dobyt看em?

D: Já? Jako dělat práci? Nu od tří, od čtyř, nu od pěti let jsem začal, ale **dítě to samo pochopí**, ani mu nikdo neříká, co má dělat. Rychle si zvykne, v průběhu procesu se samo připojí a začne. Podívá se a pochopí. **Systém si dítě samo najde**, nikdo mu neříká tohle dělej takhle...

Dětský rozum je takový, že to pochopí. Tak to je, já jsem byl do dvaceti let s rodiči, pak jsem šel na vojnu, ani jsem nevěděl co je to kniha, ve škole jsem nebyl, školy tehdy nebyly.

→ Jakou práci s dobyt看em jste dělal nejdříve?

D: Takovou práci, jak se dělá i dneska, s dobyt看em – koně, krávy, ovce, kozy.

→ Od malička jste měl koně?

D: Ano měl, od čtyř, pěti let jsem měl koně. Mongolské děti se brzy naučí jezdit na koni,

*Manai mongol hu'uhed ter morind sain. Odoo ted aihatar hurdanii hu'ctei, anh ni engeed uhashiihed z'ar, dalan miltei, mas'inii mileer, engeed davtag, moriig, tiim, zurgan nastai, doloon nastai, tavan nastai hu'uhed unana, surcsan. Engeed l ... tiim, gadaadiin tamirc'in s'ig, odoo bu'r ... ene gadaadiin odoo ene hurdanii moriig arvan naim, horiod l nastai tamirc'id unadag, tiimee? Engeed zu'geer engez'sen, engeed l. Manaihan bol tegehgu'i, z'izighen hu'uhed, tiim hu'uhed unana surcsan, tom hu'n unahgu'i. Tiim. Hu'uhdiig багаас ni odoo saihan tomootoi sain hu'n bolohiig odoo eceg eh sain heleed baival tomootoi hu'uhed bolno. Tiim. **Saihan gu'nduugu'i, tiim muu zangu'i, buruu bus zangu'i**, tiim hu'muuz'iltei baina. Tiim. Duraar ni erhlu'uleed, duraar ni. Yum helehgui baigaad baival sahilgagu'i ee, ayagu'i bol huligan bolno. Yo'roosoo ene hu'uhdiin hu'muuz'il tom bolood o'oriihon huvi hu'nii asuudal yum l daa. Odoo tomootoi sain hu'n boloh bolvol neg hereg, aa sahilgagu'i baina ter baih yum bolvol odoo ter hu'nii o'oriiho'n l.. uhaan yum l daa.*

→ *Za hu'muuz'uulehiin talaar ta aav eez'ees yuu medu'ulsen ve, бага байхдаа?*
 D: *Bi yuu? U'gui odoo, yah ve dee, tegeed ug ni l gaigu'i s'ig zo'v hu'muuz'iltai baiz'il sursan yum daa, aav eez' odoo heldeg odoo sain hu'n bolno s'u'u, tiim yum hiiz' bolohgu'i s'u'u, odoo tiim yum hiivel nu'geltei baidag yum. Ene ter geed l багаасaa, tegeed l ternii daguu. Bi bol odoo ter ene iim arhi hereglehgu'i, aa tamhi tatahgu'i, tiim. Багаасaa tegeed surcsan, odoo hereglehgu'i, tiim.*

Heregleegu'i, zaluu nasandaa bagadaa heregleegu'i. Tiim. Tamhi tatahgu'i, arhi uuhgu'i. Sogdtuuruulah undaa, iseglen odoo pivo mivo u'gui, uuhgu'i, hereglehgu'i. Ter c'anaraaraa nas ahmad engeed o'ndor nastai bolood ireh deer hu'nii biye gaigu'i, sain. Teriig ih hereglesen bolood muudana. Tiim.

Hu'uhed yo'roosoo bagadaa gaigu'i s'ig hu'muuz'iltei o'sson hu'n yo'roosoo l hu'uhed sain hu'n bolno s'uu. Tiim duraaraa, mayaggu'i tiim. Tegeed ug ni huvi hu'nii l

mají to v krvi. Závodní koně jezdí šedesát až sedmdesát mil, a děti mají jen šest nebo sedm let a ani jim to nevádí, taková rychlá jízda na koni. Jako zahraniční sportovci, ale v zahraničí jezdí velcí žokeji. To v Mongolsku není, dospělí na závodech nejezdí.

Když budeš dítěti od malička říkat, že musí být dobré, tak bude dobré. Tak se vychová, že bude mít **jemnou, vyrovnanou a čestnou povahu**. Ale jakmile necháš dítě, ať si dělá, co chce, budeš ho rozmazlovat, tak bude nedisciplinované, úplný chuligán.

Obecně je to tak, že když dítě dospěje, tak je to jenom na něm, jaké bude. Když si řekne, že bude dobrý člověk, tak je to dobře, když si řekne, že bude zlý člověk, je to jeho rozum. Je to všechno individuální.

→ Co jste se naučil o vzdělávání od svých rodičů?

D: Já? Myslím si, že mám dobré vychování, rodiče mi říkali, abych byl vůbec dobrým člověkem – tohle je dobré, tohle je zlé, to je hřích, a tak se podle toho chovám. Vůbec nepiji alkohol ani nekouřím. Odmalička, ani hořké alkoholické nápoje ani pivo také vůbec nepiju a nekouřím. A takovým způsobem čím víc mám let, tím jsem zdravější. Zatímco když hodně tyhle věci používáš, tak onemocníš.

Když má dítě od malička dobrou výchovu, tak z něj bude dobrý člověk, nebude rozmazlený, nebude mít úchytky. Ale je to individuální, člověk si sám vybere, jaký chce

*o'oriin asuudal yum l daa. Tom bolood odoo yamar hu'n bolood odoo ter c'ini. O'orsdoo du'gnelt
hiigeed, o'oriigoo zasaad, taaruuhan
hu'muuz'iltei baisan bol, teru'uneesee bolood,
teru'untei durgu'itei z'igs'eed, tegeed o'oriihoo
aas' zan zasah yavdag c'ini bii, tom bolood.
Tiim l yum l daa.*

→ Tegvel ta hu'uhed baihdaa aav eez' tand yuu yuu hiiz' bolohgu'i gez' heldeg baisan ve?
D: U'gui tegeed l odoo neg yuu, buruu bus tal odoo tiim hu'nees gaz' buruu mayagtai iimerhu'u. U'gui yadahdaa l l haraal odoo neg tiim muuhai haraal gez' baidag bii l yum l daa. Tiim buruu bust. Tiim yum bitgii hel, tiim. Arhi uuz' bolohgu'i, tamhi tataz' bolohgu'i tom bolood. Tiim. Odoo z'is'ee zeregene l: **Sain hu'n bol!** Ene ter geh odoo tiim zahia ene ter, z'is'ee zeregene l: Hu'uhed muuhed s'ogoz' baina zodoz' bolohgu'i. Ene ter geh z'is'eetei, tiimee. Tegeed l yum bailgu'i yaah ve. Z'is'ee zeregene: **Aild orood odoo suusan c' gesen zo'v, bolovson hu'muuz'iltei.** Tiim bai. Tiim baiz' bolohgu'i s'uu, gehiig bolvol, tegeed teriig dagaad baival, tegeed hu'n sain bolno l doo. Toohgu'i, oi ene yuu helz' baina, ter helz' baigaa u'giig toohgu'i baival o'ort ni tom bolood muu. Tiim l yum daa.
Tegeed l yer ni gol ni huvi hu'nii o'oriin. Ene huvi hu'n o'oroo l, tom bolood yamar hu'n boloh ni tegeed todorhoilogdoz' baina l daa. Aav eez'iin heleed yariad baisan s'u'u. U'gend orohgu'i bolvol ter hu'n muu l baina. Aa helsen yumiig oilgood... hu'nii aav eez' bolvol hu'uhedtei yo'roosoo buruu busadiin yer ni helehgu'i, dan zo'v zamruu, sain zamruu zaah. Tegene. Ter bolno, bolohgu'i s'uu, tegvel bolno, engevel bolohgu'i s'u'u gedeg yum, u'rgelz' helz' zaah surah yum l daa. Teru'uniig sain oilgoz', aav eez'iinhee **zaasan surgaaliar yavbal** sain hu'n bolno. Ter hu'niig zo'rc'ood toohgu'i, oi yuu helz' baigaa yum gez' toohgui' baival, o'ort ni l muu. Tiim l yum l daa hu'muuz'il gedeg c'ini.

být. Když dospěje. Sám usoudí, kde má chyby, a snaží se to napravit, když není dobrá výchova, tak se to snaží změnit a znelíbí se mu ta zlá povaha, upravuje si vlastní povahu a vychovává se.

→ A co vám tedy v dětství říkali, že nesmíte dělat?

D: Hlavně tak všeobecně, abych nebyl zlý, abych jiným lidem nedělal zle, abych nenadával, i když budu velký a jich už na světě nebude.

Takové věci neříkej. Až budeš velký, tak nesmíš pít alkohol, nesmíš kouřit. Takhle. Třeba další příklad: **Bud' dobrým člověkem!** Abych se nevysmíval a nebil ostatní děti. Další příklad: **Když přijdeme na návštěvu, jak si má dítě správně sednout, to je správná výchova.** Tak buď, takhle nesmíš, a když se podle toho jde, podle rodičů, tak nikdy neuděláš zle, ale když ti je jedno, co říkají rodiče, je z toho zlý člověk.

Hlavní je, že to je individuální, člověk, když je velký, musí se rozhodnout sám. Rodiče mu vždycky do toho mluví, a když je neposlouchá, je to zlé. Ale když rozumí, co říkají rodiče... rodiče přeci nikdy neříkají nic špatného, ukazují ti vždy jen tu dobrou cestu. Tohle můžeš, nesmíš, takhle můžeš, takhle nesmíš – a podobně se to říká. Když tohle všechno pochopí a bude **žít podle ponaučení rodičů**, bude z něj dobrý člověk. Když člověk jde proti rodičům, sám si ubližuje. Tomu se říká výchova.

*Tegeed ter hu'muuz'il oo'roosoo l s'altgaalna ene hu'n, huvi hu'n. O'oroo. Tiim yum l daa hu'muuz'il gedeg bol. Tegeed ter orc'in toiron, aav eez' amidarz' baigaa orc'in ih no'loolno. Tiim. Tiim, yum bolgon elbeg, duraaraa бага baihdaa o'svol, yag tom bolood u'rgelz' tiim baih yum s'ig bodood, tiim bas muu, tiim. **Hool undaar z'aahan dutmag, o'lsoz' ene ter bariz' baisan bolood, tom bolood sain.** Tiim. Duraaraa yum bolgon elbeg, hu'uhed o'noo setgen bodoh c'advar muu uc'iraas dan iim baih yum s'ig sanahgu'i yuu – yum bolgon elbeg, tiimee? Tegeed, terc'igtai duraaraa zovoh mayagtai, tiim hu'muuz'il bol hu'uhdiin hu'muuz'il. **Tegeed ter o'soz' baigaa gazar, orc'in toiron,** olon hu'uhedtei ailiinh bol neg angi, aa neg yum uu... Neg bol yum uu hoyor hu'uhedtei ail o'svol neg angi, arvaad hu'uhed neg dor, du'u... yuu baina... du'uteigee ahtaigaa, ene oluulaa bolvol neg angi, hum'uuz'iliin yum*

Takže to vzdělání si každý sám rozhodne, jaký bude. A jeho výchova záleží i na tom, v jakém prostředí s otcem a matkou žije. Když je malý a má nadbytek a rozmazluje ho, může si dělat, co chce, tak si myslí, že to tak bude navždy. A to je zle. Když dítě vyrůstá, **je lepší, když je trochu nedostatek a je málo co jíst, má občas hlad.** To je dítě takové, že nikdy neví, co bude. Když si dělá dítě, co chce, tak je z toho dítě jen nešťastné, jakmile se to změní k jinému. **Prostředí, ve kterém dítě vyrůstá, ho nutně ovlivňuje.** Když má rodina třeba deset dětí, tak je to úplně jiné, než když má dvě děti a podobně. Když je jedináček, nebo má mladší, starší sourozence, když je dětí hodně, je to taky jiná výchova.

Luutai

→ Surgan hu'muuz'uulehiin tuhai z'aahan u'g helehgu'i yu'u?

L: Za... Arai tu'ruuhen: Myang yo'son zuun bi taviin ond bags'ilsan tavin zurgaa. Za tegeed odoo tetgever gartal bags'ilsan daa, бага surguuli s'u'u dee. Za tu'ruuhun u'ed minii u'ed yadag baisan ve geheer hu'uhdiig surgah asuudal bol, odoogoos o'orc'ile'hsen, manai bolovsroliin surgaltiin sistemiin zaah arga, surgan hu'muuz'uuleh yuund sistem u'ndsen o'orc'lolt orson. Namaig bol ter u'eiig odoo bol zaaz' baihad bol **bags' to'vtei**, bags' ni zaadag, iim hec'eel iim surgalt yavagdaz' baisan. Odoo tegehgu'i, odoo **hu'uhed to'vtei**, o'oroo surna aa. O'oroo surna, hu'uhed ni. Oo bags' udirvana tend, ter bags'aas hu'uhed odoo, neg asuudal devs'u'uleed tend tavilaa s'u'u dee. Za z'is'ee ni tu'uhiin hic'eel baina, z'is'ee ni ertnii hui negdeliin u'eiin amidral bailaa uhaan. Tend neg heden asuult bic'ne sambar deer. Teru'un deer ih hu'uhed az'ilna daa. Tegeed odoo o'oroo yamar yuutei bolson yum be, medlegtei bolz' baigaa, ene ter hu'niigee odoo yuu baina daa,... bu'u med. Tiimee?

Aa teru'un c'ini az'ilah hu'uhed bii, haraad suuz' baigaa hu'uhed bii, tiimee – zugeer l odoo yaahuu ene c'ini ... hu'uhedtei az'ilna gedeg nariin yum l daa, hu'uhedtei az'ilna gedeg c'ini hu'uhed bol zugeer baihiig l erhemlene, togloc' baihiig l erhemlene, oo yum suriya gesen bodoltou hu'uhed ehleed bol baihgu'i, surguulid orohod. Za hic'eelleh yum bol manai ene oron bol mal az' ahuin oron, tiimee, tegeed yuudhiin tarhai butarhai, o'oroo bu'r guc' do'cin kilometriin caanaas no'goo naiman nastai hu'uhed surguulid irne, zurgaa nastai hu'uhed irne. Ter hu'uhed geree l bodno, o'or yuu bodoh ve? Tegene l dee. **Eez' aavaa, za o'oriinhoo undag moriig bodno, hariuldag honioo bodno**, tiimee. Tiim yum bodno. Ternees bis' bi tiim yum surna gesen bodol bol baihgu'i s'u'u dee. Tegeed odoo **hu'uhed to'vtei surgalt** gedeg yum ruu oc'ihoor ter onoo hu'uhedu'ud c'ini yalgaraad yalgaraad yavc'ihya, hocirogdol ih dee, o'oriigoo tegvel muu ni muugaaraa, za odoo gaigu'i hu'uhduud bol gaigu'i, gehdee bags' udirval tiim bis'. Heleh yarih yumaa

→ Neřekl by jste mi prosím pár slov o výchově?

L: Nu dost dávno, od padesátých let, od padesátého šestého roku, až do důchodu jsem dělal učitele na naší základní škole. V té mé dávné době jak že to bylo, ptáš se, změnilo se to. Učební metody našeho vzdělávacího systému a vzdělávání je teď průměrné. V mé době tehdy, to **měl hlavní slovo učitel**, určoval, jaké bude vyučování a vůbec učil. Ted' to tak není, ted' **je hlavní dítě**, samo se učí, samo. Ano, učitel je vede a děti, když mají teda nějaký problém, tak to s ním proberou. Ale za nás, když byla třeba hodina historie, měli jsme na tabuli všelijaké otázky o historii socialistických družstev a jiných věcech. Děti se tehdy učily. Ale co ted', jaké mají vědomosti, ... kdo ví, vid'?

Nu a máš pracovitě děti a děti, co jen sedí a koukají, ale to je jemná práce, tahle práce s dětmi. Dítě chce být v pokoji, chce si hrát, to přeci nejdřív nemá takové myšlenky, že by se učilo. Tak třeba, tahle naše země, to je pastevecká zem, široká rozlohou a do školy ti přijde osmileté, šestileté dítě z dálky třiceti, nebo i čtyřicetikilometrové. Takové dítě má v hlavě jen domov, o čem by ještě přemýšlelo? **Myslí na rodiče, na svého koně, na kterém jezdilo, na stádo, které pásávalo**. Na takové věci dítě myslí. Nějaké takové, že se tu budu učit, to v hlavě nemá.

No, a když přijdou do školy, kde **aktivita výuky záleží na dítěti**, tak si všechny děti dělají, co chtějí a nic se pak nenaučí (dosl. je to zbytečné). Nu, když je to normální dítě, tak je to dobré, ale stejně, kdyby to řídil učitel, tak řekne své o látce a všechno

heleed yariyaad za ingeed iimerhzu'u baih s'u'u dee. Za neg iimerhu'u bol... baidaltai yum s'ig bain daa, dan odoogiin surgalt l bol z'is'ee o'or bolc'ildoo yum. Bi tetgevert garaad hori garui z'il bolz' bania. Odoo bags'in tuhai yumaa martsan... o'oroo bags' baitugai zaadag u'seg nomoo c' martsan. Hu'n c'ini... aa no'goo z'ar hu'reed l ternii dees' bol ene oyuu uhaan muuhai baidliig baina daa. Az'ilahaa bol udaan, tiimee, tustah c'advar muutai, tiim bolz' tiim baina s'u'u dee. Aa tegvel hic'eel zu'tgeltei yag ter c'ini yer ni z'aran nasniihaa ter hen oin deer odoo engeed tetgevert garc'laa engeed zugeer suuc'ihlaar bu'ur butarhai baiz' l tiim baina. Aa ter hu'n az'illaad, az'illaad, tegeed dal hamaagu'i, naya hamaagu'i tegeed hu'rtel az'il hiih dee. Az'illad dahin bol ter hu'n c'in.. ene.. yuu bol, tegeed hamaagu'i untarc'ih c'adahgu'i baina, golomt ni. Timee, hu'nii tarihiin golomtuud bii bolno s'u'u dee, medleg gedeg c'in ter biz dee, hu'nii tarihnii bor halisan ter odoo yanz bu'riin golomtuud bii bolno, tiimee tiim. Ter golomtuud bolvol... sergehgu'i bolhoor untraad l baina, untraad l baina. Untarsaad untars baigaad noli... tegeed mu'z'en daa... tiimee tiim? Tegeheer ter o'oroo o'oriigoo bags' bodvol, u'gui yer ni hen c' baisan, bainga l odoo s'ine yum irz', haiz', medez', tegez' yah yum bolvol arag ih baina. Yuu gesen u'g bilee dee. Za bi tiimerhu'u l yum helz' baina. Za tegeed odoo nadaar o'or yuu. Baihav dee

→ Zasvardsan hu'uhdiin tuhai ta yuu gez' bodoz' baina ve?

└: Zavsardah bol zavsardana, zavsardana. Zavsardalt baina. Za tegeheer terniig o'noo neg za hed heden to'roliig yum baina l daa.. Surguuliin dotuur bair hu'relceetei bol ingeed bu'gdiig avaad hamruulaad suulgavc'haiz' neg bolz' baina. Bags' eceg, u'gui bags' odoo hu'relceetei baidag bol gerelten oc'ood zaagaad geriin bolovsrol ezems'iz' geed, engeed yavz' bolz' baina. Eceg ehd ni nom erdene c'i ingeed zaadagiya s'uu gedeg zaah arga hu'uhed surahad iim iim yumand surgahad ene gedeg s'uu dee gedeg ter barimc'aad esvel eceg eh u'gui dehi yum bol. Ter huuhed surguulidaa surguuligu'i surna. Tiimee? Tiim. Tegeheer c'ini to'rol bu'riin arga baina. Ter ternees baina odoo

to bude řídit. Tak takhle to vypadá v současné výuce. Já jsem teď již víc jak dvacet let v důchodu a všechno to, co jsem učil, už jsem zapomněl. U člověka to je tak, že po šedesátce je mysl horší. Práce trvá člověku déle, není k ničemu. A když takhle po šedesátce jen sedíš, nic neděláš, tak to tak dopadne. Když člověk pracuje dál, tak i v sedmdesáti, i v osmdesáti, si uchová síly a může pracovat dál. V mozku máme taková centra pod kůží, v těch jsou vědomosti. A když člověk ta centra necvičí, tak se vypínají. Jedno po druhém se vypnou a jsi na nule, no ne? Takže když je někdo učitelem, vlastně kdokoliv, tak stále musí hledat nové věci, přicházet k nim, vědět je, a když se to tak dělá, tak to má smysl. Nu asi tak to je. A co dál ode mne potřebuješ?

→ Co si myslíte o dětech, které opustily školu?

└: Děti opouští školu, to se děje. Ale důvody jsou pro to různé. Stává se, že když už jsou internáty plné, tak děti dávají do přeplněných pokojů. Kdyby byl dostatek učitelů, mohli by chodit do domácností, nabídnout jim školskou výuku doma, dát rodičům učební pomůcky, návod k učení, nebo i bez rodičů by je mohli učit. Dítě nemusí být ve škole, aby se něco naučilo. Jsou všelijaké možnosti.

Stát má takový cíl, aby každý byl vzdělaný a gramotný. Aby každý měl ukončené

yuu geheer bol manai bolovsroliin baiguulga bol hu'uhed zavsardag bolz' bolohgu'i, zaaval surga. Zaaval surga, o'nootei. O'oroo helvel hu'n bu'r bic'igten... bi'cig u'segtei bolovsroltoi baina. Hu'n bu'r. Ter bolgon manai ulsiin c'ini hu'n bu'ren bus dund bolovsroltoi. hamgiin muu ni. Ternees dees' bolovsrol ezems'sen baina gez' baigaa s'u'u dee. Iim zorilgiig tavidiiig baina daa uls. Aa tegeheer c'ini ter zorilgo c'ini tegez' hu'n bu'r ezems'eed baidgiig yum bis', bis', ter l bu'ren dund bolovsroliig hiiz' baina. Surguulid ni suugaad c' ezems'iz' c'adahgu'i baiz' l baina. -Baihaa c' baihgu'i.

Yer ni horin huvin hocorz' baigaa s'u'u dee. Za tegeed bags' bol o'oriigoo az'iliig u'nelu'ulhiin tuld o'rgood o'rgood dees' dees' ni taviad taviad... gurav surz' baigaa hu'uhed do'rov bal taviaad, tiimee, ingeed ingeed. Tegeed neg iim o'oriihoo az'iliig u'nemluuleh geed s'u'u dee, nad bags' c'ini bas. Tiim. Tiimiin tuld hu'uhed odoo surgaagu'i surgasan boloh geed ingeed hudlaa yuu yagaad bolovsroliin u'ne gerc'ilgee olgood, ingeed ingeed yavc'laa.

Za manai ene ho'doogiin ene no'hcol manaih bolvol ter soyoltoi oronuud s'al o'or, ter hotodson oronuut bol, yer ni odoo... Ene hotodoo l neg gudamz'aar bi tiim yavah gudamz'aar tegeheel esvel odoo huviin ezems'liin yumnuud baigaa s'u'u dee, ter tiim dunduur yavah hac' bas ihte, zo'vs'oorool avc' baigaa biz dee. Zarim gu'ureer zo'vs'ooroltei l garna biz dee, tegne biz? Soyoltoi orond? Tegehgu'i yuu? ... Tiim, mongold bol tiim baihgu'i, manai endeh tiim baihgu'i, tegeed s'u'ud l yavna odoo haana c' yavc' baisan hen c' yavc' baisan ter neg horigloh hereg mongol hu'nd baihgu'i. C'i o'noodor manaid irz' baina, tiimee. Zo'vhon ene gert honoh esgii bolood harin geriihen medne, tiimee. Za gehdee mongol hu'n bol hu'n ho'oz' irsengu'i ee, gereesee ho'ogdoz' buyuu teer s'aaz' u'zeegu'i.

Tegeed, tegeed l odoo ene soyol irgens'il baina. Ih o'orc'legc' baigaa daa, odoo ter ho'gz'iltei oron o'oroo helvel tanai zu'giin ter ih ho'gz'il gez' yariaad baigaa yum baina s'u'u dee, ih o'ndor bais'intai, ih nariin hemz'iz' bagaz' heregsneer yanz bu'riin yum hiine, dandaa o'oroo yum az'liig avtomats'uulc' ni, guril zuurna avtomat, oo cugaaraa yo'roosoo hu'n gar

středoškolské vzdělání, a pak může jít studovat na vyšší instituce. Ale ne všichni mají ukončenou střední školu, ne, ne. Jsou takové děti, které se nedokážou nic naučit. Ani kdyby chtěly.

Asi dvacet procent dětí nedokončí školu, ale učitelé dávají dětem často lepší známky, a takhle si zlepšují svá hodnocení, aby neměli zlé výsledky. Nu a takovým způsobem získávají děti podvodně své závěrečné vysvědčení, ať se učily anebo ne.

Hlavní je si uvědomit, že tyhle naše podmínky ve stepi jsou naprosto rozdílné od těch vyspělých zemí. Ty usedlé (městské) země, když jdeš takhle po ulici, tak ti to někdo může zakázat, protože to je soukromý majetek. Nebo když jdeš po mostě, tak musíš mít povolení, no ne? Je to tak, v těch vyspělých zemích? V Mongolsku takové věci vůbec nejsou, vůbec. Rovnou jdeš, ať jsi, kdo jsi, můžeš jít, kam chceš. Takovéhle zákazy my nemáme. Dneska jsi přišel k nám, vid', a když tu budeš spát, tak ti rozestelem plst', to domácí vědí. Mongolové nikoho nevyženou, to se ještě nevidělo.

Nu a teď tahle civilizovaná společnost. Hodně se to mění, v takových rozvinutých zemích jako je ta tvoje, tam máte vysoké budovy, vyrábíte malinkaté precizní věci, stále svou práci automatizujete. Třeba automat na mísení těsta, dohromady to je tak, že se člověk nemusí ničeho ani dotknout, jen sedí a nic nedělá. Je

hu'reh yum baihgu'i, baihgu'i. Tegeh c'ini, neg yosondoo, ene hu'niig c'i yostoi neg bulc'irhai hamgiin muu mah bol bolz' baina, hamgiin muu mah.

End baigaa c'ini amidrahiin tuld to'ot tend oc'iz' uulaas mod avc'irdag, gal tu'lne, ene c'ini ho'dolmor biz dee, malaa mallana, dandaa ho'dolmor, usaa endees avc'irna, o'noo krant neehgu'i, tanaih bol krantaar, tiimee. Ter c'ini hu'niig yo'roosoo hu'n bis' bolohoor bolc'ihood s'u'u. Medehgu'i tanai soyoltoi ornii ter soyoltoi gazariig bi bol taas'aagdgu'i.

Mongold iim bainga biyen ho'dolmortei ac'aaltai oyun uhaan dandaa ni az'ilna. Tanai ted us heregtei krant ni ongoilohoos o'or yuu bodoh yum baihgu'i s'u'u dee. Ter hu'n manaih c'ini bol ail hotooroo ni ail us avaad neg ni yavaad irvel, daraa dahin yavdal bolohgu'i neg z'aahan u'nic'ih ve gesen yum bodnuud dandaa uhaan bodoz' baiz'... yum bu'rt bodohgu'i ho'dol az'il neg c' baihgu'i, tiimee. Za iim.

→ Tanai oron ter televiz ireed, tanai bodloor ene televiz hu'uhdiin bodlogo uhaand yamar baina ve?

L: Televiz odoo medeelliin heregsel mas' ih bolz'ee, tiimee, medeel hu'n, durtai medeel internet minternet odoo tend. Tegeed ene televiz meleviz geed zuragt muragt, aa ter yuu muu, radio, bu'h yumiig engeed **yariz' baina**. Ter o'noo uns'iz' uls bidnii ue'd odoo **medlegiig uns'iz' avc' baisan**, odoo nu'deer u'zuuleed yuu yaaz' baina. Tegeheer ter nu'deer u'zuulz' baigaa yum c'ini... il yumiig ingez' haraad yavc'dag baigaa boditoi, yumiig haraad haraad yavz' baina, tegenee? Tegehed nomoos uns'aad, za iim iim c' odoo yuu gesen u'g ve gez' hu'n heregz'u'ulz' bodno biz dee, ter hoyoriin hoorond ih zuruu baina biz?

Bi bol ter huuc'in saihan geed bis', ternees odoonii internet minternet ter odoo yuu muu c'ini bol, yah ve ee, yahav, heregtei yuman daa heregtei, ter ih hu'n hereglemeergu'i ho'o, za tegeed caas' ni bol odoo hu'nii eru'ul mended muu baina, hu'uhdiin c'in zuragt haraa suuc'iz'ee suuc'iz'ee tend yuu o'noodor zuragt u'zeed hu'n, hu'uhed... yuu medeh ve, medeh ve, surah ve, gedeg l, tiimee? Tiim, yumand l odoo

samozřejmě, že se z člověka pak stává jenom maso, maso bez hodnoty.

Zato tady pro přežití bereš z hor dřevo, aby sis rozdělal oheň, to je pohyb, paseš stáda, neustále se hýbeš a pracuješ, odtud třeba přineseš vodu, tady nemáme kohoutky, vy tam točíte vodu z kohoutků, vid'? V té civilizované společnosti přestáváš být člověkem.

Nevím, ty vaše vyspělé země se mi nelíbí. V Mongolsku se stále hýbeš, musíš něco dělat, mysl člověku stále pracuje. Tam u vás si nalejete vodu z kohoutku a o ničem už není třeba myslet, zato tady jeden z rodiny musí jít [k řece] pro vodu ostatním, aby si nemuseli chodit každou chvíli, a to je ve všech věcech, není ani jednoho pohybu bez přemýšlení.

→ Ve vaší zemi se teď rozšířila televize, jaký myslíte, že to má vliv na dětské myšlení?

L: Televize to je teď ohromný nástroj pro získávání novinek, člověk si může libovolnou novinku najít na internetu. Ale všechny tyhle televize a rádia na člověka stále **jenom mluví**, zato my, **když jsme něco potřebovali zjistit, tak jsme si to přečetli**. Když se na něco takhle díváš, tak ti to podává už hotovou informaci, bez námětu k přemýšlení.

Ale když čteš, tak přemýšlíš o tom, co ta slova znamenají, je mezi tím veliký rozdíl

Neříkám, že všechno staré je nejlepší, samozřejmě i v těchto moderních internetech jsou potřebné věci. Ale taky je to špatné pro zdraví, a když teď dítě sedí jen před televizí a jenom kouká, co pak ví, co umí, co se naučí? Nemá se tam co naučit, v televizi se lidé jenom hádají a člověk na to kouká svýma očima a utíká mu život pod rukama.

tegeheer l surah yum yo'roosoo baihu'i, hoyor hu'n tend hereldež', hoyor hu'n neg ni nom s'ahaz' yum yarina, no'goo hu'n sonsono. Tiim l yum bolood baigaa s'u'u dee, tiimee, terniig nu'deer haraad zu'geer neg ingeed bainga l harz' baigaa yumand bolvol hu'muus yum olz' avdaggu'i. Hovorhoon ter zuragt z'is'eelbel doloo honogiin hagas sain bu'ten sain o'dor ene hoyor o'dor yumuu az'ilaad az'ilgu'i, ter baihiig bol horin hu'n ternees c'ini yum olz' avaad l. Z'is'ee ter bainga yum gedeg hu'nii ih muuhai boloh gedegiim baina bas, za tiim yum l baina daa. Gehdee c'i yuu s'u'u mongol dendu'u bu'duuleg, dendu'u hocirogdson oron gedeg baisan,... dendu'u bu'duuleg, dendu'u hocirogdson, tiim oron, mongol uls. Delhiin o'or haa c' baihu'i, Afrikand c'ini odoo Afrikd bas neg haayaa neg gazar baidag yum boluu, u'gui yu'u, boluu medehgu'i. Za mongold c'ini mongoliin hu'n am c'ini do'rvon zuun myangan hu'ntei, saya hu'rehgui s'uu dee, tiimee odoogiin tanai tendhiin neg tosgonii hu'ntei, tiimee, ter gazar nutag mani yuu biilee neg saya tavan zuun, guc'in negen myangan havtgai do'rvolz'in kilometr s'u'u dee, metr bis', tiimee, ga bis', gektar bis', kilometr, saya tavan zuun myanga tegeed teru'und odoo bol hu'n, za ter u'ed do'rvon zuun myanga hu'ntei gez' baina, ter hu'nii tal ni lam, lam, avgai avc' bolohgu'i, bu'steic'uud, avgai... lam nar gedeg c'ini avgai avdaggu'i, zo'vhon odoo ter buddiin s'asinii nomiig ceez'leed suudag uls. za yah ve, tiim l neg niigmiin neg heseg. Ul ni seheeten negtei nege hesegtei oroh baihaldaa ter, za neg tiimerhu'u yumnuud bailaa. Tegeed tiim uls c'ini ho'gz'iltei baihu uu hogz'ilgu'i baihu uu, c'i neg bod doo, yaaz' ho'gz'ih?

Bi, manaih end, tiim manaihaas yavaad arvan kilometr neg ail, neg ger ternees caas'aa arvaad kilometr neg ger, manaid am bul gurvuul, ter daraagiin ail am bul arvuul, za arav c' baihu'i dee hoyul yumuu tavuul, gehdee tendegt neg tav zurgaa hu'n bas ene haz'uud. Tednu'ud biye biyendeegge ni z'ildee uulzahgu'i s'u'u, maliin belc'eer deer l ni manai ter odoo haa yavna, surgalsan s'igee biye biyeneesee tegz' l uulzaldaz' baina, baisan, ter hocirogdol mo'n uu?

Hu'n amiin ter do'rvon zuun hu'n am c'in baina

Kdyby to pouštěli jen občas, třeba v sobotu a neděli, tak by to bylo dobré.

Ale tohle naše Mongolsko bylo dřív hrozně zaostalá, primitivní země.

Nevím, jestli je vůbec taková, jako jsme byli my, třeba někde v Africe. V Mongolsku dřív žilo jen čtyři sta tisíc lidí, to je jako jedna vaše vesnice, a rozloha země je milion pět set třicet jedna tisíc kilometrů čtverečných! Ne metrů, ne hektarů, ale kilometrů. Tam žije těch čtyři sta tisíc lidí a půlka z nich jsou lámové. Ti si nesmí brát žádné ženy, jen sedí v klášteře a učí se zpaměti náboženské knihy. Nu, to je jedna část společnosti. Do toho spadá i intelligence. Nu řekni, může být takový stát vyspělý, nebo ne?

U nás tady do další jurty máš deset kilometrů a do té za ní ještě dalších deset. Bylo málo lidí, a to se nescházeli, jen na pastvinách se vídali, říkali si novinky. No není to zaostalost?

Mezi těmi čtyři sta tisíci lidmi byly také

s' dee, za yari o'vc'in gedeg o'vc'in ner
 bu'tegdsen, hu'muusiin hamar noitson, ter yari
 o'vc'in gedeg yum baina. Za ter s'inz'leh uhaanii
 heleen yuu gedgiin medehgu'i, med uu. Tegeed
 odoo tiim orniig geed tedniig c'ini yer ni ih
 muuhai bu'teeleg baiz' l dee zailuul. A su'm geed
 su'muud baina, za odoo tom suurisan gazar
 gedgiin odoo su'm, su'm dugantai, tiim odoo
 hu'ree hiid baidag, hiidees o'or tiim zasag
 zahirgaanii negz'iin ter suurisan gazar barag
 baihu'i s'ig baisan do'o, manai urid ni tal
 Uyanga sum gez' baina, ene Uyanga ene bol
 sain haanii to'v, sain noyon haan, Namnansu'ren
 cogc'in. Ternii hu'ree ene Uyanga, aa iis'ee
 Tus'eet haanii... hu'ree gedgee odoo
 Ulaanbaatar gedgee, Tus'eet haaniih, aa ter
 caas'aa Cecen haan gez' aimag, C'oibalsan
 aimag, Dornod aimag, ul ni odoo, ter odoo o'or
 Dornod ruu baisan, iis'ee, Govi-Altai aimag
 Zasagt haan. Za iim do'rovhon aimagtai, zasagt
 zahirgaanii negeh, za tegeed terniig c'ini
 hoorondoo yaaz' biye biyee medeh, ya hiihee
 medehgu'i, tiim l neg zasmal, avtobusiin odootoi
 adilhan tiim niseh ongoc mongoc tuhai yarih
 geed baihu'i, za ter to'mor s'uvuu deegu'ur
 nisehiig medehgu'i ee.

Hocirogdol mo'n u'u ter? Tegehed odoogoos ni
 nayadah ni z'iliin, u'gui ee zuugaadah ni z'iliin
 o'mno s'u' dee, tiimee. Zuugaadah ni z'iliin
 o'mno tiim baiz', tegvel zuun z'iliin o'mno
 Evroped yaaz' baisan geheer, uuriin tereg ter
 c'igeeree ho'dloz' baisan, uuruu, oo ene galt
 tereg bii bolcson baisan, ongoc baisan, bii
 bolcson baisan, tegeed mongol uls c'ini za
 tiimerhu'u baisan. Za yo'ronhiidee delhiin
 ho'gz'ild c' dee, yah ve Amerik sain saihan l oron
 yum baina, olon ornii erdemted, olon ornii sor
 bolson hu'muus tiis'ee oc'iz' amidraad, tegeed
 o'oroor helvel Ital c' hu'muus tend, sor bolson
 odoo s'inz'leh uhaanii zu'tgelteingu'ud tend
 bailaa, oc'ic'ihdog bailaa, tiimee. Tegseer
 baigaad amerikc'uud bol ho'gz'son sain oron,
 odoo delhiin tergu'unii oron yumaa daa.

→ Gehdee Amerikt bas olon iim yaduu hu'n
 baina.

1: Oo yaduu ni hamaagu'i, yaduu c' hu'n baina,
 tend c'ini yanz bu'riin yum baina, bolovsrolgu'i
 c' hu'n baiz' ter hu'n bol hamgiin gol ni setgeciin
 eru'ul mend l ih sain baival, tegeed l busad ni

nemoci, jako třeba sifilis, to když ti upadne
 nos. A usedlá místa to byly kláštery
 a klášterní komplexy. A po administrativní
 stránce byla země rozdělena na čtyři
 ajmaky, tady v Uyanga, to je tady na jihu,
 tam měl sídlo Sain noyon chán,
 Namnansu'ren cogc'in mu říkali. A pak
 Tus'eet chánův ajmak v Ulánbáataru, a za
 ním byl Cecen chánův ajmak, v dnešním
 Čojbalsanu, a tam v poušti, kde je Altai-
 gobijský ajmak, tak tam bylo sídlo Zasagt
 chána. Jen tyhle čtyři místa měly na
 starosti administrativu, a jak se mezi sebou
 domlouvali, to nevím, tehdy nebyly
 takovéhle asfaltové cesty a autobusy,
 o letadlech vůbec nemluvě.

No není to zaostalost? To bylo ode dneška
 před devadesáti nebo sto lety. A co měli
 v Evropě před sto lety? Parní automobily
 už jezdily sem a tam, vlak vynalezli, letadla
 vynalezli. Nu ale obecně je na tom
 s rozvojem nejlépe Amerika, odjeli a začali
 tam žít nejlepší učenci mnoha zemí
 a dosáhli svou vědou vedoucí úlohu. Takže
 Amerika je dnes jedna z nejvyspělejších
 zemí, je na prvním místě na světě.

→ Ale i v Americe je hodně chudých lidí.
 1: Ale chudí lidé jsou všude. Hlavní je, aby
 mysl byla zdravá, když má člověk zdravou
 mysl, tak už si nějak poradí. V Mongolsku
 jsou teď taky chudí, trpící, nevzdělaní a to
 souvisí se zdravím mysli. V Americe je to

yah ve dee, tiimee. Mongold odoo c'ini odoo yaduu buurai, zovlontoi setgectei, yum surdaggu'i ter c'ini setgecii l yavdaltai baigaa dee s'u'u, ter Amerikt c' yalgaagu'i tiim baina s'u'u dee, tegez' baigaa yuu dee, oo ter, tanaid c'baigaa. Yer ni tegeed s'inz'leh uhaan olon to'rliin u'ye s'adtai ho'gz'irsen baidag yum baina daa. Odoo tegeed bodood baigaad hamgiin su'uliin u'ed odoo ene Yapon, ene talruugaa odoo ene elektron, tiimee, Solongos molongos geed odoo ingeed barag Amerikaas ilu'u s'ahuu yum s'ig. Odoo nano tehnologiin u'ye yumaa daa, odoo bol. Huuc'in bol bas ene elektron tiim u'ye c'in bas l ih davhalsan mundag u'ye tiimee, s'inz'leh uhaan. Ih tom asuult tavicsan yum. Gevc' odoo nano tehnolog garaad irhen c'ini ter c'in yuu c' bis' bolc' baina odoo. Manai u'eiin odoo uuriin ho'tolg'uur c'in yah ve? Iim u'her tereg, u'her unaad yavz' baigaa toli iz'il yum biz dee, tiimee tiim. Tegeed hu'n gedeg c'ini ho'gz'ood geed l yum bolohood. Manai uls yah ve dee, odoo bol u'nendee bas ih hocirogdol doo, Ulaanbaatar s'ig niisleltei uls baih uu?

→ Ulaanbaatar bol ih ho'gz'son, gehde dahin ho'gz'ih yostoi.

L: Tiim, yaag.. tiim Ulaanbaatar s'ig niislesl c' odoo hu'n haraad bol soyoltoi ornii hu'muus haraad: yeee ulsiin niislesl gez' bodno biz dee, tiimee. Soyol s'inz'leh uhaan, za tegeed ter o'noo zasag to'r, tom tomuud ni dandaa tend baigaa, tegehede odoo tend c'ini, u'gui dee medehgu'i ee soyoltoi ornii hu'muus orood l suuh gez' tiim saihaan restoran c' ni... setgel niicsen tiim gazar barag baihgu'i tiim. Tiimee tiim. Za minii yarz' c'adah bailaa iim o'or yum alga.

→ Deer u'eiin mongol togloom yamar yamar baisan ve?

L: Za mongoliin togloomiin yo'roosoo yuu geheer... mongolc'u'ud c'ini haana l sugaad l ene gazar suuz' baigaad, c'i bid hoyor dairaldlaa gehede togloomtoi. C'amd odoo togloom baina uu?

→ Medehgu'i, u'zeg u'u?

L: U'zegeer yaz' togloh ve? Odoo tegvel bi c'i bid hoyor engeed l yuu c' gu'i baiz', s'uud togloho odoo. *** Ene c'ini togloom mo'n u'u? Eei - ingeed togloom, yo'roosoo togloomgu'i tegehede zovlong baihgu'i. Maliin s'agai baina,

stejné, i u vás je to stejné.

Nu ale obecně se věda vyvíjí v různých stupních. Teď, v poslední době Japonsko, Korea a ty další země tam, vyvíjejí elektroniku a jsou v tom skoro i lepší než v Americe. A teď nadchází doba nanotechnologie. Ta stará doba elektroniky to taky byly úžasné vynálezy, ale tahle nanotechnologie to je tak maličké, že už to skoro ani není. A kde jsou naše parní auta, jezdí se tu s dobytčími povozy úplně stejně jako jindy. Takhle se člověk vyvíjí. Ten náš stát je ještě stále přeci jen zaostalý, vždyť máme za hlavní město takové hrozné město jako Ulánbátar.

→ Ulánbátar už se rozvíjí, ale ještě má co dohánět.

To jo, když cizinec přijde do Ulánbátaru, pomyslí si: copak tohle je hlavní město? Jsou tam všichni důležití vědci i politici. Nu nevím, když tam přijde cizinec, nemá si ani kam sednout do nějaké pořádné restaurace. Ve městě není žádné takové místo, které by člověku rozšiřovalo obzory. Nu to by tak bylo všechno, nemám k tomu dál co říct.

→ Jaké hry byly dřív u Mongolů?

L: No mongolské hry ty jsou takové, ať jsi, kde jsi, sedneš si a hraješ si. Ty třeba si teď máš takhle s čím hrát?

→ Nevím, třeba s tužkou?

L: A jak si chceš hrát s tužkou prosím tebe, my dva, jak tady jsme, tak i kdyby co by, vždycky si můžeme zahrát: *** (se zvukem šů ukáže tradiční hru s prsty – viz *huruudah* str. 57). No není tohle hra? Nu, tak i když nemáš žádnou hračku, není to vůbec problém. S dobytčími šagai se dá hrát třeba *do'rvo'n berh* a dalších takových

*do'rvon berh hayaad l, ter yanz bu'riin yum
bolgood l togloc' baina, ter s'agaigaar ih
c'o'noon olon togloom ih togloz' baina. Tiimee,
aa tegeed iim modoor mod zorood l, evlu'uldeg,
zadaldag u'hsardag, hu'n hiiz' c'adahgu'i, tiim
odoo elbii yum s'ig tiim saihaan yumnu'udee
hiigeed togloz' geh baina, tiimee. Ter baigaliin
belen yumaar togloho, aa teriigee yac'iz'gu'i l
bas odoo... Soyoltoi tom ornii hu'n geheed uc'ir
ni olgohgu'i geed l yum hiigeed togloz' baina
tiim l baiz' l dee.*

→ *C'uluugaar togloodog baisan uu?*

*L: Oo togloho togloho togloho, c'uluu, mod, yer
ni yuu l bolvol to'mor mo'mor baina. To'mor
mo'mor c'ini odoo ih su'uld biye bolsniig baih l
daa. Mongold bolol tiim odoo neg... hails'
mayagiin s'ir mir, odoo ene hyatadaas yuu yaz'
baisan orc' irz' baisan. Su'uld ni orosoos orz'
irdeg bolood elbegs'sen. Ternees bis', baihgu'i
s'u'u dee,... medehgu'i. Za tiim baina da ho'o. Za
o'or asuuh yum baina uu?*

→ *Ho'doo baihdaa hu'uhed surguuli orohgu'i
baival, yaz' hu'muuz'uldeg ve?*

*L: Odoo manaihan oo, odoo manaihan ger
cecerleg geed zun odoo hot ailiin dund oc'ood
ene sumiin to'v mergez'iliin hu'muus oc'ood neg
bo'gnuuleed neg zaagaad neg baina. Odoo yah
ve neg... neg do'ngot neg hu'uhduud neg daraat
neg egneegeer zogsoc'ihz' yum uu, za neg ...
suugaad neg odoo hooloo ideheer ni idec'ihz'
yum uu odoo neg cagiin huviariin daguu tegeed
yuu yahav. Tiimerhu'u l yumand suran uu gehees
ilu'u yumand yaz' gancaarc'lah hu'uhed surhad
tegene... tiimerhu'u yumaar mayagaar yavuuliin
cecerlegiin z'urmaar neg tegdeg yum baina.
Aa surguuli tasardsan hu'uhduud c'ini odoo
tegeed l yaz' hiiz' baigaad l bucaaz' avc'ir
surgac' baigaa yum, tegeez' bags' nar zunii
amraltaar oc'iz' geriin oronoor zaadag yum uu
oo zaadag yum. Gertnii yuu yah ve tiim l yuu
baih.*

→ *Mongoliin u'ndesnii hu'muuz'uuleh arga
yamar yamar baisan ve?*

*L: Manai hu'muz'uuleh arga uu? Mongoliin
hu'uhed gedeg bi zu'geer бага nasaar
yaric'ihhaar bolno s'u'u dee. Ah zah hu'n gadnaas*

s *šagai* je nespočetně. A pak třeba dřevo, to se vyřezává, a pak různě skládá dohromady. Všechno to jsou přírodní produkty, to jsou takové věci, že tihle civilizovaní lidé si ss tím ani nevědí rady a hrají si se svou elektronikou.

→ Hráli jste si také s kameny?

L: Ano ano, s kameny jsme si hráli, i se dřevem, nebo železem, které však přišlo až později, slitiny z Číny. Také kožky z Ruska a toho pak byl nadbytek. A další věci, to nevím. Tak na co by ses ještě chtěl zeptat?

→ Jak se vzdělávají děti ve stepi, co nechodí do školy?

L: Tak u nás máme tady jednu jurtovou školku, to přijdou specialisté ze somonního střediska a postaví si ve stepi jurtu, nu a teď tam pošlou děti do řady, a pak si je usadí a učí je podle rozvrhu, ale naučí je maximálně, jak se mají najíst, ale není to stabilní věc, tahle školka.

A když dítě přestane chodit do školy, tak se ho snaží po roce vrátit do výuky, nebo o letních prázdninách chodí učitel do domácností a něco je doučuje.

→ Jaké byly mongolské tradiční výchovné metody?

L: Naše výchovné metody? Tak mongolské děti, to budu mluvit jen o těch menších. Třeba když přijde někdo do jurty, tak dítě

orc' ireed l manaid, hu'uhduud garaad yavc' baina. Eez' aav tomc'uud hoorondoo yumaa yarina. Bidnuud yarih orolcohgu'i. Hervee gert suuh bolvol hu'nii am s'agnaad: **Gar c'i!** geed o'gno. Iim baigaad.

Aa tom bolson hu'n z'is'eel yum bol bi tend oc'ood zuramnii nu'hend us cutgaad, zuram alaad hyataad baiz'ee yum daa, teghe yum bol nadaas ahmad hen c' baisan hu'n ireed namaig' moritoi hu'rc'ihed hoyortoi s'ulbuureer oroolgood, zoodood gesen u'g tiimee, tegeed as'ig c' aas'laad yavna, tegeed eez' aav ni yo'roosoo o'moorohgu'i, o'moorohgu'i. Tegeheer nasand hu'rsen ter tom hu'muus gedeg bol **niiteeree l hu'uhduudee hu'muuz'ilz'** baisan, ternees bis' tanai orondoo geheed u'g uhaan tegz' tom bolson buruu hereg hiiz' baigaad eceg eh ni uurlana daa. Manai end bol uurlahgu'i. Hu'n co'ohon. Ter odoo hu'n hu'muuz'uuleh gez' baigaad sain. Yo'roosoo hu'n c'in hu'n muu l yum sanaz' hu'nii zoodood baina gehees odoo ter muuhai zan baina geh asuudal baihu'i. Ternees manii u'ed bolvol ter muu sonson hu'n hu'uhdiig aas'lah, tiim yum zodoh, tiim yum bol baigaagu'i, sain sonson, buruu yum hiisen u'ed bolvol, dergedu'ur zu'geer yavaad o'ngordog tiim zu'rhte ahmad nasnii hu'n ogt baigaagu'i s'u'ud helne, aas'lana, zagnana. Tegvel bolohgu'i bol hoyor, gurav tegeed aas'laad zagnuulaad zasahgu'i, tegeed buruu yumaa dahiad u'ldez' baihan bolc'ihood medne, tiim l baisan. Za hamtiin hu'muuz'il yum daa. Neg bodoliin iim yum uu, neg bodoliin **hamt olonoo, olon ni hu'muuz'iz' baigaa** biz, bolohgu'i, bu'tehgu'i geed l . Za tiim l yum boluu daa.

→ Su'ulc'iin asuult: Tany бага байхда у'еийн гоуо сайхан дурсамз' хелз' о'огохгу'и уу?
 1: Ter бага байхииг гоуо yumnuud'iin aliig ter gehev ve? Za z'is'ee ni manaid engeed aild orz' ireegu'i hu'n orood irlee eez' ter tend odoo s'ine сайхан tos hailz' o'rom hailaad, hailmag hiiz' o'gno. Tegeed engeed yuu yaz' baihaad ter hu'n hailmagnaas hutgaad his'ig geed o'gno, ene goyo biz dee. Manai ter c'ini tiim ih yum belen z'iliin hool ni, ter elbeg delbeg yuman deer baigaagu'i s'u'u dee. Aa tend odoo aav eez' hoyor hool hiiz' idne, gehed aav eez' hoyor bolvol sain cever goyo mahaar, c'anartai

musí jít ven a neposlouchat řeč dospělých, ani se nesmí míchat do hovoru dospělých. Třeba když přijde dovnitř a sedne si, tak mu vynadají: **Běž ven!**

A také starší mají velké slovo, třeba když támhle půjdu a budu lít vodu syslovi do nory, tak kdokoliv starší, kdo jde okolo, přijde a rovnou z koně ho zmlátí bičem a je jedno, jestli je to cizí člověk. A rodiče, těm to nevadí.

Takže dospělí lidé **vychovávají děti společně**. To není jako u vás, tam když něco řekneš cizímu dítěti, tak se rodiče rozzlobí, co? U nás se nezlobí. Lidí je tu málo a je dobře, že se všichni starají o všechny. Ale v Mongolsku to nebylo takové, že by někdo bil dítě jen z vlastních zlých popudů, to se předtím vůbec nedělalo, děti můžeš bít, jen když udělají něco zlého. A když dítě udělalo něco zlého, tak by nebyl nikdo, kdo by měl to srdce jen tak projet kolem, vynadají dítěti. Kdyby dvakrát třikrát dítě neokřiklo, tak už to příště žádný křik nespraví a bude zase dělat jen špatné věci, to dítě. To je společná výchova. Tak na jednu stranu je to takhle a na druhou stranu je to tak, že **celá společnost vychovává dítě**. Všichni vychovávají.

→ Poslední otázka: neřeknete mi prosím, nějakou hezkou vzpomínku z vašeho dětství?

L: Co z toho všeho krásného z dětství bych ti řekl? Tak třeba, když někdo přišel na návštěvu, kdo často nechodí, tak máma roztavila tuk, a rozpustila škraloup a udělala hailmaga. A z toho jsem si pak mohl vzít, to byla dobrota.

U nás to přes rok nebylo moc pestré to jídlo, rodiče jedli takové lepší, kvalitní maso a my jsme jedli jen hlavu a vnitřnosti. A když nám rodiče dali něco trochu lepšího jídla, tak to je také pěkná vzpomínka.

mahaar hool hiigeed tend idne. Hu'uhduud bidnu'ud bolvol tegeed l bas l odoo cuvdaa muvdaa gedes dotor tolgoi s'ir yuu baidaa, tiim l yumnuud idne l dee. Tegeed tednu'ud his'ig o'gc' baigaad o'glog geed nerldeg yum, zu'geer yum o'glog odoo mahnaasaa hesegiig o'gno l do'o, ter ih goyo sanagdana bailee.

Za tegeed ter c'ihher geed c' yum c'in amisac' u'zuulgu'i surguulid orson baih bi baraa c' tiim bis' manai neg mo'son c'ihher geed neg c'ihher baidag baisan yum cini, deer u'eiin tahilt deer tavidag burhand, teriig za ternees mo'n neg hel deegu'r hu'rc'ihc' s'ig o'noodee helee hu'rgeed du'ng neg amt ni, amt hu'regc' s'ig bi, tiim l yumand baidlaar c'ihher, za tegee baihgu'i baigaa biz yuu c' gu'i baingaa biz. Za tiim yum baisan. Burhan deer cagaan saraar tavidag tiim s'ig mo'son c'ihertai ganc c'ihher, aild, ter bas bayan baina aa! Za tiimerhu'u baisan yum da ho'o. Saihan baihan yum bolvol bailgu'i yah ve dee ter. Odoo aduu malaa mallaz' yavhad tiim neg hangal surgah geed l oic'ihgu'i barihgu'i unahgu'i ene ter bagatai saihan yum bolvol ih l yum baina l daa. An go'roo hiigeed yavz' baihad odoo an dairaldaad l, tiimee. Tegeel terniigee alz' bariaad bayaralgu'i yah ve, bairlah yum bol zo'ndoo l baina. Za tegeed hamgiin ih bayarlah yuu geel gehed eceg ehees l sain s'aliin u'g sonsoh to'or tendeh nastai hu'nees tanai hu'uhed manai aduug o'gloo do'huulz' o'gson s'u'u dee. Tend deer baisan ni naas' ni daraa l do'huuleed o'gc'ihson, oo sain hu'uhedee“ geed engez' helvel tun ih saihan. Za o'or odoo tiim goyo yuu yaa.

Hu'n tus bolsoniig,... tus bolsoniig, tus bolson gedgiig meddeg baisan baina l daa ho'o. A ene nadad tus bollo, tegeed terniig medsnee yag ter oc'iz' ezend ni heldeg tegeed C'i nad ih tus bolloo hu'n, ter aduu do'huuleed o'gdog c'ini baihgu'i l dee geh s'il. Tiim l yum baina l dee.

Nu a takové bonbónky to jsem vyzkoušel až na vysoké škole. Ale byly takové *ledové bonbónky*, to jsme dávali jako obětinu pro *burhana*. Chtěl jsem ho vyzkoušet, a tak jsem se takhle jednou natáhl na *hoimor* a trošku jen tak špičkou jazyku jsem si lízl z toho bonbónu, abych ochutnal, jak to vlastně chutná. Ale obyčejně takové věci v jurtě nebývaly, třeba na *cagaan sar* byl takový bonbon jenom jeden v celé rodině, tak to bylo bohatství!

Spousta věcí je takových krásných, samozřejmě. Když jsem pásal koně, stáda, když jsem zkrotil divokého koně, takových věcí je v dětství mnoho. Když jsem při lovu narazil na zvěř, to je taky krásná vzpomínka. Je toho hodně krásného. Nu, a jestli něco takového nejkrásnějšího, tak to je, když mě matka a otec pochválili, třeba když starý pan soused přišel a říká: To vaše dítě mi pomohlo ráno přihnat koně, támhle seshora až k jurtě mi je přihnal, hodného syna máte – tohle když jsem slyšel, tak to bylo náramně pěkné. Nad takovou věc není.

Když člověk někomu takhle pomůže, tak o tom přeci ví, že pomohl. Ale když ti takhle někdo poděkuje, že Ty jsi mi opravdu hodně pomohl, že jsi přihnal to stádo, tak je to pěkné.

Dolgorsu'ren

→ *Surgan hu'muuz'ulehiin gol onclog yamar ve?*

D: *Bid nar bol odoo ug ni o'vog deedsiihen surgamz'aar l o'sson... Manai yer ni odoo mongol hu'muus cin' odoo yer ni **zan c'anaraar** bol odoo yer ni manai aav eez' bol ih **u'nen s'udrag**, mundag uls baisan, tegeed odoo tedneriihen o'vog deedes minii aav eez'iin aaviin aav eez' buurluuld odoo heden saihaan ulsuud baidag baisan teriig, urt u'ye u'ye zaalgaad l manai hadamiin tal c'in iz'il. Tegeed tedneriihen surguuli **surgaaliar** odoo o'coz' bu'r hu'uhdiin c' gesen odoo tegez' surgaz' hu'muuz'uuldeg*

→ *Mongolc'uud hu'uhdee zoddog baival, hezee zodoz' boloh ve? Ih zoddog uu, бага zoddog uu?*

D: *Za yer ni odoo bolohgui... zan ariis'angaar bol **zandrana** daa l, tiim bol odoo neg bas zoddog. Deer u'yed bas ih zodoz' mododog baisan bailee. Za odoo bid nariin u'yed, bid nariin u'yees ehleed yer ni zoduur ih u'zeegui, za tegeel alsaas ni bas yuu neg yuugiin harc' l ... hu'muuz'uuldeg. Doliin haraad hu'uhdiig. Hu'uhdiig zodozdoo bis' yer ni **aragaar ni hu'muuz'uuldeg** zu'itei, ... baidag yum daa*

→ *Ta Surguulid orson uu?*

D: *Bi бага ангидaa l суusan. Do'rov, do'rovdugeer ангид суугаад l tegeel surguulias гараад l aav eez'tei malc'in. Mal mallaz' baigaa l, tegeed bid hoyor c'in dalan gurav ond ail bolood l, manai hamgiin tom hu'u bol odoo dalan do'rov ond garsan. Bid hoyor c'ini tegeed niitdee guc'in heden z'il, guc'in gurav do'rvon z'il hamt amidarc'iz' baigaa yum. Arav garui hu'uhed eh eceg bolson, tegeed ternees zailuulaad tegsen, horvood oldoz', tegsen min' ter c'in no'goo naiman amid teriigee odoo bid hoyor golduu harc'laa.*

→ *Surguulia duusaad heden nastai baisan ve?*

→ Jaké jsou zvláštnosti výchovy?

D: My hlavně pokračujeme v tom, jak jsme byli vychováni předky. Všeobecně jsou Mongolové, jako i moje rodiče, velmi pravdymilovní, čestní, skvělí lidé, a to nejen mí rodiče, ale i jejich rodiče, odedávna po generace, a stejné je to i ze strany mého manžela. Takže podle jejich **poučení** vychováváme.

→ Biji Mongolové děti? A pokud ano, kdy se k tomu uchylují a biji-li je málo nebo mnoho?

D: Nu samozřejmě, když dítě neposluouchá, nebo se projeví zádrhel ve výchově, **vynadáme** mu, takhle ho potrestáme (dosl. bijeme). Dřív v minulosti to bývalo častější, nu a v naší době, mě třeba moc nebili. Je lepší z dálky nějak pozorovat dítě, a až potom zasáhnout. Podívat se na dítě kosým pohledem. Vždycky je lepší než výchova bitím, spíš **výchova zručností, vlastním pochopením**.

→ Chodila jste do školy?

D: Já se učila jen na prvním stupni. Skončila jsem čtvrtou třídu, a potom jsem musela k dobytku, pást s rodiči. Jenom jsem pásala dobytek a pak jsem se v sedmdesátém třetím roce seznámila s manželem a založili jsme rodinu. Našeho nejstaršího syna jsem porodila v roce sedmdesát čtyři. Už jsme spolu nějakých třicet tři, nebo třicet čtyři let, měla jsem víc jak deset dětí a některé se ztratily ze světa a naživu zůstalo osm dětí a hlavně my dva jsme se o ně starali.

→ A kolik vám bylo let, když jste skončila školu?

D: *Ter c'ini deer u'yed c'ini gez' naiman nastai suudag baisan bol bi arvan nastai suuc'ihsan. Arvan do'rvon nastai surguulias garaad, tegeed malc'in aav eez'teigei mal mallaad l baisan. Manai aav eez' c'ini, bi c'ini bas neg ih co'ohu'ulee l dee tegeed zailuul aav eez'teigee mal mallaad l... Tegeed dalan gurban on ene ailiin geriin ezentei hamtraz' amidral heden z'il baiz' l bolz' baina.*

→ *Yaagaad arvan nastai surguulid suuc'laa?*

D: *Naiman nastai suudag baisan. Manai aav eez' hoyor l bas namaig z'aahan... bi cin' ene namhan z'oohon baisan yum s'ig s'u'u dee. Tiim, tegeed l arvan nastais negdu'geer angid anh suusan.*

→ *Arvan nas hu'rtel gertee baihdaa yaz' yaz' aav eez'dee tuslasan ve?*

D: *Aav eez'dee tuslan, mal bas, bi eez' o'roosoo neg iimeesee l mal mallasan s'u'diya. Yero'soo mal dagah hu'n co'ohon, manai aav eez' hoyor l baisan, tegeed hoyor gurvulhanea amidardag baisan. Tegeed l aav eez'dee ni tuslaad l mald ih yavdag baisan, tegeed l surguulid neg do'rvon z'il bolood l aav eez' hoyor mani zailuulsan, malaa mallaz' diilehgu'i bolvol tegeed l gargasan, hamt malaa mallaz' geed...*

→ *Ene u'yeiin hu'uhduud, tanii u'yeiin hu'uhduud aav eez'teigee tuslah yum o'orc'ilson u'u u'gui yu'u?*

D: *Manai hu'hduud c'in' tegeed manai hu'uhduud yer ni tUSD orsnoosoo o'voo emee nartai ni tuslaad l, surguulid suutlaa zailuulsan, hamt baiz' baigaad l eelz'leer tegeed bas zailuulsan aav eez' o'voo emeedee tusaldag baisan. Manai aav eez' hoyor c'ini aaa naya do'ngoZ' hu'reed, eez' mini dal hu'reed tegeed l burhan bolson. Zailuul.*

→ *Iim z'iz'ighen hu'uhed baival tu'und mongoliin yos zans'il yaaz' zaadag ve?*

D: *Hu'uhdu'uded u'u? Yer ni odoo hu'muuz'uulehediin bolov uu? Odoo ted nar c'ini tegeed l bas l no'goo ug ni deedsihee yuugaar ulamz'lalsan, zanaaraa l, tegeed ter ni bolno, ter ni bolohgu'i gedgee tailbarlaz'*

D: Nu děti chodily obyčejně od osmi let, já jsem šla od deseti let. Když mi bylo čtrnáct, musela jsem jít pást dobytek s rodiči. Naše rodina byla malinká, a tak mě vzali [ze školy] a pásla jsem dobytek... A pak v sedmdesátém třetím roce jsem se vdala do téhle rodiny a od té doby jsem ten, kdo se stará o domácnost.

→ A proč jste šla do školy od deseti let?

D: Obyčejně se chodí od osmi let a rodiče se rozhodli, protože jsem byla malá... Vždyť já ti byla takováhle malinká, a tak jsem šla od deseti let.

→ Jak jste pomáhala rodičům do deseti let?

D: Pomáhala jsem s dobytkem, já už jsem od takhle malého věku (*ukazuje na pětiletého chlapce*) pomáhala matce pást dobytek! Nás bylo málo, co jsme chodili za dobytkem, s otcem i matkou jsme žili jenom tři. Takže pomáhajíc rodičům, hodně jsem s dobytkem chodila. A pak jsem šla do školy jenom na čtyři roky a rodiče mne odtamtud vytáhli, nestačili na dobytek, a tak mě odtud vzali, abychom pásli stáda spolu.

→ Změnily se věci, se kterými pomáhají rodiče dnes a v minulosti?

D: Moje děti, když vyrostly do věku, aby pomáhaly, začaly pomáhat prarodičům než byly dost velké na to, abychom je poslali do školy, tak pomáhaly babičce a dědečkovi. A jedno dítě když odešlo do školy, tak nastoupilo druhé a začalo pomáhat. Můj otec se dožil skoro osmdesáti let, maminka sedmdesáti, potom zesnuli.

→ A v případě takového dítěte (3-5 let), jak ho učíte tradičním zvykům?

D: Děti? Jak je vlastně vzděláváme? Tak to je samozřejmě také podle tradice od předků, osobností rodiče. A tak se to vysvětluje, že říkáš – to se může, to se nesmí. Obecně je to špatně, když se dítě vychovává příliš násilně,

heleh. Yer ni hu'uhdiig ih siru'uleh bol buruu, **zo'olon argaar** heleh yum, hu'uhed oilgoh ni iluu sain baidag. Za odoo c' hu'uhduud bu'r ulam ho'orhon oyun uhaan ni ho'gz'ic'ihsen yum doo, odoo cagiin hu'uhed. Bid naryn u'yed bol odoo ulam ho'gz'ilood l baina daa. Soyoloo dagaan l bas uhaan ho'gz'il dee s'uu.

→ Ta бага байхдаа yugaar yaz' togloodog baisan ve?

D: Togloom uu? Yer ni bid nar bol c'uluun togloomoor l ih togloodog baisan. Bid nariin u'ed c'uluun togloom l ih togloodog baisan. Tegeed l yer ni ail ger bolz' baigaa, mal mallaz' baigaa, tegez' baigaad geen l ih togloodog baisan.

→ C'uluugaar yaaz' togloodog baisan ve?

D: Ger o'rno, geriin hu'reel c'in ger bariad l, tegeed ger dotroo ni odoo manaih, tanaih, ... tegeed togloodog baisan, ail ger oroh, za bas ni c'uluugaar odoo bas mal hiiz' togloono. Tiim mal iim mal tegeed c'uluu, ... c'uluugaar ho'orhon goliin cagaan magaan ho'orhon c'uluunuudiig cini tu'ugeed honi yamaa bolgoz' togloodog, c'uluun togloom bolz', hu'ren malaa bol tegeed yugaar ni zu's zu'seer ni yalgaad l tegeed, ... tegz' l togloodog baisan.

→ Odoo hu'uhduud c'uluugaar togloodoggu'i yu'u?

D: U'gui yum s'ig baina yer ni bolicson yum s'ig baina.

→ Tand bol haramsaltai yuu u'gui yu'u?

D: Toglovol odoo ulamz'ilah baisan, deer u'yeiin hu'uhdiin togloomiig ug ni tooz' togloodoggu'i l. Odoo tiim togloogoor hu'uhduud toglohoo bolison.

→ Ter c'uluun togloom odoo ene Ulaan Amnii nutagt yamar neg baina uu?

D: Ug ni Cagaan Duguin yugaar talaar zo'ndoo l ho'orhon c'uluun togloomnuud baisan odoo o'rood yacsan odoo bu'r s'igdeed orcson

ORIG: Gazar ni no'goo urgaad ?

D: Urgaa l.

ORIG: Tiim, ter cini medne, tegehgu'i bol...

je lepší to dělat nějak **měkce, zručně**, aby to dítě pochopilo. Ale děti teď v poslední době mají lépe vyvinuté rozumové chápání. Když se to porovná s naší dobou, děti se hodně vyvinuly, myslím, že jak se vyvíjí společnost a člověk v ní, tak se vyvíjí i mysl člověka.

→ Když jste byla malá, jak a s čím jste si hrála?

D: Myslíš hračky? Nu hlavně jsme si hráli s kameny. V našich dobách si hodně hrály děti s kameny. Hráli jsme si na domácnost, že paseme dobytek, takhle jsme si hráli.

→ Jak jste si hrála s kameny?

D: Postavili jsme si jurtu, to jsme si udělali takovou ohradu z kamenů dokola, do toho jsme si dali nábytek a hráli jsme si – tohle je moje, tohle je tvoje domácnost, chodili jsme na návštěvy. S kameny jsme si taky hráli na různý dobytek, když jsme třeba našli u řeky bílé kameny, našli jsme ovce, když jsme potřebovali nějaký hnědý dobytek, našli jsme si hnědý kámen. Rozlišovali jsme je hlavně barvou, nu a tak jsme si hráli.

→ Dnes si děti s kameny nehrají?

D: Vypadá to, že už si nehrají, asi to skončilo.

→ A je vám to líto nebo ne?

D: Je to škoda, byla to tradice, ale děti jsou dnes takové, že si toho nevšímají, není to tak významné. Dnes si takhle děti vůbec nehrají.

→ Jsou ještě v této oblasti Ulaan Am takové hry s kameny?

D: Tam v Cagaan dugui existovala všelijaká pěkná hřiště, kde si děti hrály, ale už žádné nejsou, zem je pohltila.

ORIG: To jak se půda sune (dosl. roste)?

D: Jak [půda] roste.

ORIG: Ano, o tom vím, jak by ne...

D: *Sain az'iglaval baiz' mednee c'uluun dator. Ho'orhon c'uluun togloom o'ordson, tiim hu'uhdiin togloomuud zo'ndoo baidag l baisan.*

→ *Ereg deer tend u'u?*

D: *Tiim, enu'uhēn deegu'ur, Cagaan Duguin tiimerhu'u togloom. Hu'uhdiin togloomnuud baidag l baisan s'u'u dee. Yag tiim zurag murag avc'ihya gevel o'rc'ihod yaz' bolno s'u'u dee tiim zurag. C'uluugaar ni togloom o'rood... S'agaigaar ih toglodog baisan bid nariin togloom cin'.*

→ *Ene orc'in u'yeiin s'ig togloomuud hezee irsen ve?*

D: *Za yer ni neg dalaad onii u'yees ehleed l garsan daa. Hovorhon baidag baisan yum oo, togloom c'ini, hu'uhdiin togloom hovor baidag baisan, bid nariin u'yed. Odoo bol bu'r elbeg bolcson.*

→ *Tand yamar neg yanztai togloom yamar baisan ve?*

D: *Minii odoo sonirhodog togloom uu? S'agaigaar hamgiin goe togloom, s'agai s'u'urne, s'agaigaar nyaslaz' togloho, mori uralduulz' togloho, s'agai bol yer ni ih belegtei sain, ho'orhon... S'agaigaar toglodog bol yer ni hamgiin sonirholtoi togloom baidag baisan.*

→ *Surguulid baihdāa tand taalagdsan uu?*

D: *Uul ni c' bi hec'eeldee sain l baisan daa. O'ortoo l bol sonirholtoi baisan tegeed argagu'i erhemd aav eez' hoyor bu'lqui deed l garah'cihz' baisan.*

ORIG: *C'i heddu'geer kurs to'gsson ve, do'rov u'u?*

D: *Do'rov, бага ангид сурэг'из' baisan. ... Багаасаа ih duund ih durтай hu'uhed baisan, duu s'u'leg. Urtyn duu ih sonirholtoi.*

→ *Ta urtyn duu surc' baihad yamar negen goyo dursamz' bii yuu?*

D: *Nadad odoo yer ni morin huur l ih goyo sonsogdog baisan. Manai aav l o'gloo bu'r geriinhen z'avriig arilgaz' baigaa geed l, morin huur toglodog.*

ORIG: *Yostoi goyo tolgoson yum.*

D: *Yostoi, yanziin goyo toglodog baisan*

D: Kdybychom se hodně snažili, něco bychom třeba našli, bylo mnoho takových osobitých (jasně položených) hřišť.

→ Tam někde u řeky?

D: Ano, takhle proti proudu, kde je *Cagaan dugui*, byly takové hry. Dětských hřišť bylo mnoho, ale kdybys chtěl něco jako vyfotit, tak bych ti je klidně mohla postavit. Takhle seskládat kamínky... taky jsme hráli *šagai*.

→ Kdy se objevily takové hračky dnešního typu?

D: Ty se objevily asi tak až od 70. let, byl jich velký nedostatek. Zatímco dnes je toho nadbytek.

→ Jaká hra pro vás byla nejlepší?

D: Myslíš moje oblíbená hra? Nejhezčí je hrát si se *šagajkami*, hráli jsme házení *šagajek* do vzduchu, cvrnkali jsme s nima a taky závod koní se *šagajkami*. *Šagaj*, to je hra, která přináší štěstí, je to ta nejzajímavější hra.

→ Líbilo se vám ve škole?

D: Nu byla jsem vlastně jedna z nejlepších žaček a sama jsem se o to zajímala, ale neměla jsem jinou možnost než jít pomáhat rodičům, neměla jsem sourozence a padlo to tedy na mou hlavu.

ORIG: Po které třídě jsi přestala chodit do školy? Po čtvrté?

D: Po čtvrté, jen na základce jsem se učila. Od malička jsem ale ráda zpívala a recitovala básně. Moc se mi líbí tradiční táhlé písně (mong. *urtiin duu*).

→ Pamatujete si na nějakou hezkou vzpomínku z doby, kdy jste se učila *urtiin duu*?

D: Moc ráda jsem poslouchala *morin huur*, můj otec každé ráno hrál, aby zahnal chlad a nepříjemnosti.

ORIG: Krásně hrál

D: Moc krásně, hrával na *morin huur*, prý

tegeed o'gloo bu'r geriin z'avar arilgaya gez'
 morin huuraaraa toglood l tegeed l ter
 ayalguunaas l bi yer ni ih sonirhoz' ehelsen
 yum doo. Tegeed l mori bas radiogoor ter
 goyo z'u'z'igc'in Norovbanzad duu duulc'
 baihdaa ardiin z'u'z'igc'in Norovbanzad duu
 duulc' baihad ih sonirhoz' ... Lhamz'av guai,
 Dorz'dav guai teriigee duu duulah ene l ih
 sonirholtoi baisan. Tegeed tednereesee yer ni
 surc' avc' baisan duunuudiig. Tiim maliin
 belc'eer deerh duulah gazar oldohgu'i heer l
 duulz' yavlaa s'uu dee. Tegz'il sursan yum daa.
 → Televiz u'zehdee hu'uhdiin uhaan bodlogod
 yamar baina ve?

D: Hu'uhdu'uded bol yer ni taaramz'gui' yum
 ih garc' baina. Hu'uhduud buruu
 hu'umuuz'iheer, zuragtaar bol buruu buruu
 yum ni, teriig odoo hu'uhduud yer ni
 sonirholmaargu'i, tiim odoo no'goo zu'ggu
 hu'uhduud c'ini odoo kino baisan c' ter yer ni
 bolz' o'gvol yostoi garagmaargu'i yum bol ih
 garah yum aa. Hu'uhdiig l yer ni buruu
 hu'umuuz'iltei. Teru'ugeer bol yer ni... yah ve
 bas hu'uhded tohirson yumiin bol u'zuulehed
 bolno l doo. Tiim boliz' o'gvol ter kino mino
 gevel aims'igiin maims'igiin kino mino ih l
 gardag bolcson. Ter ni yostoi... nadad bol
 taalagdaggu'i. Bid nar c' gesen yer ni bas ter l
 o'soz' tornihdoo bi tiim arans'antai baigaagu'i
 bolhoor setgel emzeglu'ulmeer yum ih baina.
 Yag l aims'igiim kino s'ig bolson.
 Neg gert amidarz' baigaa hu'muusuud yer ni
 odoo hoorondoo tegeed ali bolhoor l evtei
 nairtai baiz'ilz' u'r hu'uhdiin sain saihaan u'zez'
 baigaa s'u'u dee. U'r hu'uhdiin ayatai taatai
 hoyor hu'nee l s'altgaz' baigaa. Hoyorhon salz'
 sarnisan bol odoo, ene deer salz' sarnisan
 hu'uhduud bol **amidiin hagacal** barag u'zez'
 baigaa yum s'ig. Yer ni tegeed l buruu
 hu'umuuz'il orz' baigaa su'u dee. Ali negen aav
 eez'teigee o'nor o'tgon ger bu'ltei hu'uhed
 bolson.

Ayatai taatai l amidaria. Ali bolohoor evtei
 nairtai baicgaad l baiz' l, ter u'r hu'uhded ni
 bas zalgamz'lalz' tusgahiig... minii aav eez'iig
 tegez' hu'umuuz'ilz' baisan. Ter hu'umuuz'il bol
 u'ye zalgaad l. No'goo
 sanaa sain bol
 zaya sain gez' baidag baisan yostoi

aby vyháněl chlad, díky té melodii *morin huuru* jsem se začala zajímat o hudbu. Pak jsem poslouchala v rádiu ty lidové zpěváky jako třeba Norovbanz, Lhamz'av nebo Dorz'dav, od nich jsem se naučila zpívat. Ale takhle na pastvinách jsem neměla možnost kde zpívat. A tak jsem chodila a zpívala jsem na pustých místech.

→ Má to nějaký vliv na dětské myšlení, když se dívají na televizi?

D: Strašně moc nevhodných věcí jde z televize a zlá výchova taky z televize vyplývá. Byla bych ráda, kdyby takové věci v televizi neukazovali, aby se v tom děti neutopily – moc dětí je nestabilních a napodobují, co vidí, byla bych ráda, kdyby to přestali vysílat. Zlá výchova souvisí přímo s televizí. Samozřejmě kdyby vysílala televize vhodné věci, ale víc ukazují nevhodné věci, zlé filmy, jako horor, to se mi nelíbí. Sama když jsem vyrůstala, tak takové věci nebyly, a když to teď vidím, tak se cítím být dotčená, hodně věcí se děti naučí z televize a hodně je toho zlého.

Hlavní je v jedné domácnosti, co žijí lidé společně, aby byli sami i dítě v pokoji, harmonii a souladu. Hlavně aby rodiče měli dobrý vztah mezi sebou a rozuměli si, a tehdy to je nejlepší výchova. Děti jsou pro rodiče hlavní příčina, aby byl klid v rodině. Když se rodiče rozvedou, tak dítě zažije něco jako **smrt zaživa** (jako když někdo odejde z tohoto světa, ale zůstane živý) a to je nejhorší vliv na dítě, to je ta nejhorší výchova.

Hlavní úsilí rodičů musí být, aby žili v harmonii a přátelství, sama jsem byla tak vychována, je to tradice a snažím se to zachovat. Myslím si, že když máš uvnitř dobro, nebuduješ zlo, tak budeš mít i dobrý osud. To je stoprocentní pravda.

u'nen.

→ Hu'uhed to'rood heden nasny hu'rtel meemee o'gdo'g ve?

D: Za barag l daraagiinh ni hu'uhed gartlaa, bi bol z'il bolgon... Oigoo hu'rtel yamar c' baisan o'gohvel tegez' baisan meemee. Meemeer ni hooluulah yostoi. Yer ni ehiin su'ugeer hoolloh ni hamgiin tohiromz'toi gedeg yum baidag yum baina daa ni, odoo c' irne, tiim l dee ehiin cagaan su'u s'ig saihan baihav.

→ Hu'uhed taivs'iraagui baival yaz' hiih heregtei ve?

D: Biye sultai tiim davz'aa baival gez' uu? Yer ni oirhon olon to'rohc'ihad ni tegeed su'uliin hu'uhduudiin biye ni bol suliddag baina l daa argagu'i, eez'iinh ni odoo bas cus bagadaltai ene yamar oiny biyenii esregu'uceh s'altgaad l. Odoo manai hu'uhdu'ud bol ehniheesee su'ulc'iinh ni biye ni su'lraad l doroiduul boldog. Gehdee gaigu'i, terniig bol odoo tegeed hool, yuu garna, tohiruulz'ee tordono.

→ Ene nutagt geriin cecerleg baidag uu?

D: Zund neg arvan do'rvon honog geriin cecerleg baidag. Ho'doo'. Arvan do'rvon honogoor az'ildag zuny cagt.

→ Yaaz' az'ildag ve?

D: A ter ni yah ve, a tegeed l oir zuuriin bas neg zuraas muraashan zaagaad l, tegeed odoo cecerlegiin anhnii medegdehu'uniig l medegdu'ul c'ini hamgalttai. Yer ni ho'doo oron nutagt odoo cecerlegt hu'uhed o'good c'adahgu'i zo'ndoo baigaa s'uu dee. Tegeed terend cin' bas neg anhnii medehgdehu'untei bolgoh gez' neg arvan do'rvon honog zaadag. Ter cecerlegeer.

→ Tend yuu zaadag ve?

D: Yer ni odoo ter oir zuuriin surguuliin o'mnoh nasnii hu'uhduuded, yah ve bas neg anhnii medegdehu'untei bolgohiin zuraas yuu zaadag yum bailee. Gar ni zu'gs'ruuleh, zuraas muraas zuruulaad.

→ Ene cecerlegiin tuhai ta yuu gez' bodoz' baina ve?

D: Cecerleg hamgiin as'igtai, cecerleg bol zo'v. Yer ni cecerlegeer yavsan hu'uhed bol arai l o'or, surguulid orohdoo hamaagu'i bas

→ Do jakého věku se kojí děti?

D: Nu pokud se nenarodí další dítě, já jsem se snažila kojit děti alespoň do jednoho roku, nejlepší je dítě kojit, to se říká i dnes i v mojí době se to tak říkalo, že nad matky bílé mléko není nic čistějšího.

→ Když se dítě nemůže uklidnit, co je třeba dělat? (zde otázka pochopena v jiném smyslu)

D: Myslíš, když je dítě malé a nemá sílu? Nu když rodiš jedno dítě za druhým, tak i matka je slabá a

to dítě to ovlivní, ale ze své zkušenosti si myslím, že čím víc dětí se narodí, tak je to dítě slabší a slabší. Ale co, není to tak hrozné, musíš vědět přesně, jak vybalancovat výživu a jídlo, jak to dítě správně krmit.

→ Působí v této oblasti jurtová školka?

D: V létě bývá jedna čtrnáctidenní školka. Ve stepi. Čtrnáct dní pracuje v létě.

→ Jak tam pracují?

D: Funguje přibližně tak, že se tam snaží děti naučit dělat nějaké čárky tužkou. Je docela málo lidí, co mají možnost dát dítě do školky a co si chtějí nechat vychovat dítě na úrovni státních školek. Hlavně je učí základní vzdělání po dobu čtrnácti dní.

→ Co je tam učí?

D: Takové jednoduché předškolní věci, aby dítě dostalo prvotní informace. Přípravu do školy, učí, jak si nakreslit čmáranice. To je zručnost ruky a učí se držet správně tužku.

→ Co si o takové školce myslíte?

D: Školka je úplně nejlepší, je to správné. Dítě, které prošlo školkou, je úplně jiné, když půjde do školy, než dítě, které nastupuje

zu'gs'uursen baidag yum.

→ Ene nutagt surguulid zavsardsan hu'uhed olon baina uu?

D: Baigaa baigaa, zo'ndoo baidag.

→ Yagaad surguuli zavsardag baidag ve?

D: Za odoo ter ar geriihee l amidraliin hicu'u baidlaas l surguulias zavsardag yum s'ig baigaa yum. Mal olontoi baival, malaa hariulahval, mal daraa ni bas gargadag taltai baiz' baina, zarim ni bol odoo surguuliin o'or yuu bas medehgu'i, odoo neg arai bu'duuleg mayagaar yavaad baidag. Tegez' bas hu'uhed zavsarduuldag tiim baidag. Ogt odoo bas neg surah c'advargu'i hu'uhed c' bas baidag yum s'ig bol.

Tiim tiimeesee s'altgaanaas l tegeed zavsarduulaad bolgood baidag yum s'ig bilee, odoo c' uul ni zavsardsan hu'uhduud bas bic'ig u'segtei bolgohgu'i l, caanaas ni tuskai neg yum surguuliin neg orontoo baiguulagdsan cin' yum s'ig. Ter neg oir zuuriin bas hamaragdaad teru'und sur gesen tiim. Cereg mereg, eregtei hu'uhed bol cereg meregt yavahdaa hecu'u l yum baidag yum s'ig baina lee. Tegeed terniig tegu'ulehgui tuld, bic'ig u'seg medehgu'i baigaa hu'uhduud odoo bic'ig u'segtei bolgoh geed tegeed surguulid neg tiim tuskai oron too baidag yum.

Teru'und... ter hamaarc' suuz' c'adval zarim ni bol tegeed hamaarc'ihdaggu'i s'ig oo baina yum.

Odoo c' yer ni bolovsrolgu'i hu'n bol yer ni hol yavahgu'i bolc'io dee s'uu. Bolovsroltoi l baiz' baiz' l amidrah, yuutai (argatai) bolz' baina tegne.. Za malgu'i bas amidarmaargu'i baina bas hicu'u l baina, bi c' odoo heden hu'uhedtei ho'dotei to'vtei baival tegez' bodvol. Tu'ruu c'ini mal deer gargasan baisan, su'ul ih ni surguuliar yavuulaad l yamar c' baisan odoo neg to'vtei ho'dodei bolc'ihloo. Gurav hu'uhed mergez'iltei bolson, ih surguuli to'gsson. Ho'doo az' ahuin ih surguuliin hoyor to'gsson neg ni ene arhangain bags'iin deediig to'gson yum. Za ene Oyunceceg c'ini... Za odoo neg z'aahan bandi baigaa. Yesdugeer angiin. Ene z'il to'gsoz' baigaa, terniigee yamar c' baisan surguuliar yavuulna gez' bodood baina. Tegeed yah ve taliig ni surguuliar yavuulaad taliin malc'in taliin

z domova. Ty děti jsou zručnější, schopnější.

→ Je v této oblasti hodně takových dětí, co nechodí do školy?

D: Jsou, jsou, je jich hodně.

→ A proč nechodí do školy?

D: Hlavní důvody plynou z rodinné situace. Třeba když mají hodně dobytka, potřebují ho hlídat nebo pomáhat při rodech, nebo se dítě chová jako primitiv, také jsou takové, co se nedokážou vůbec nic naučit.

Takové jsou všelijaké důvody. Nu, a když dítě nejde do školy, nenaučí se psát, může to být i kvůli tomu, že není pro něj místo ve škole. Rodiče se snaží, aby byly děti gramotné. Když třeba jde chlap na vojnu a neumí číst, tak tam má problémy. I stát má politiku takovou, aby všichni byli gramotní, aby se lidé vzdělávali.

Myslím si, že kdo není vzdělaný, daleko nedorazí a nemůže žít v blahu, ale když se člověk soustředí jen na vzdělání, tak se z toho taky neuživí, je potřeba i dobytek. A tak se snažím, aby děti měly i dobytek i vzdělání, aby nezůstaly s prázdnýma rukama. Sama jsem vychovala děti tak, že první jsou pastýři, tři jsou vysokoškoláci. Dva vystudovali zemědělskou univerzitu, jedno dítě pedagogickou univerzitu – to je ta tvá Oyunceceg. A nejmladší syn je v deváté třídě a, i kdyby co bylo, tak půjde na vysokou. Takže některé děti mám vysokoškoláky, jiné pastevce, tak jsem to chtěla.

seheeten boloh c'ini. Bolovsrolgu'i hu'n bol odoo hol yavahgu'i ee. Yer ni bol hecu'u bolz' baina. Tegeed odoo u'r, ac' zee naraa yavuulhad l baihlc'ihgu'i tiim odoo to'loo. Odoo manaih c'ini arav neleen garc'ihsen s'u'u dee ac' zee. Arvan do'rvon tav ac'tai bolc', ac' zee nar.

→ *Mal to'lloh u'yed hu'uhed yuu hiideg baina ve?*

D: Mal to'lloh u'yed bol odoo ter oir zuur aav eez'id ni tuslana. ... Tuslah gez' bol neg baihgu'i dee hu'uhduud ni arai ni havart neg mal to'lloz' baih u'yed to'ldiin amralt hu'uhduu c'ini amralt o'gdog baina. Yag ter u'yeer ni bas ho'doo hu'uhduud aav eez'dee ni tuslaad l, mal huugaa mallad l, ... ter bol hu'uhded bol bas l zugeer l ... yer ni tegeed dan mal deer ni anhaarahgu'i aav eez' ni hiic'ee gevel hu'uhduud malaasaa ho'ndiirah sinz'tei.

→ *Saya to'rson maltai hu'uhed toglodog baidag uu?*

D: Oo bailgu'i yah ve, saali saah, enee teree yuman deer o'noo. Hu'uhduud surgana l daa, zaaz' o'gz'ee surgana. Ho'doonii hu'uhduud bol sain saaz' c'adahgu'i mal medehgu'i c' gez' baihgu'i dee, to'v gazar hu'uhduud bol bas malaas ho'ndii l baihdaa. Sain medehgu'i. Ho'doo malc'inii bid nariin hu'uhduud bol maliig bol medelgu'i yah ve. Maltai harcaz' baisan bolhoor. Iimeesee l odoo tegeed bas, maliig medne l dee. Mal olon, uul ni mal ihte baigaa baih. Tegeed l z'aahan zu'g orood c'adal suugaad l ireheer ni tegeed l bas surguuli yavuulahgu'i bol bolohgu'i bolc'loo tegeed z'aahan ho'ndiiru'ulc'iheed baigaa yum.

→ *Hu'uhed surguulid, to'v ru'u yavuulaad, ter ni tend mal martah uu?*

D: Martah ter sinz'ind orood baigaa yarina. Ho'ndii orood baigaa yarina, yer ni maliin zu'g muutai bolz' baidag.

→ *Yarilclagnii ecest, tany бага baihdaa yamar neg goyo dursamz' helehgu'i yuu?*

D: Baga baihdaa ni ... Bi c' odoo morind l ih

Člověk bez vzdělání nepřežije v dnešním světě, určitě i moje vnoučata budou mít vzdělání. Mám teď nějakých čtrnáct patnáct vnoučat!

→ Co dělají děti, když rodí dobytek?

D: Když se rodí dobytek, tak děti různě pomáhají. Ve škole jsou speciální prázdniny v době, když se rodí dobytek, tak děti, co mají rodiče na stepi, jdou domů. Ale snaha není od dětí velká, když je rodiče nenutí, tak se děti od dobytka odtáhnou. Proto se snaží rodiče je do toho zapojit.

→ Hrají si děti s mlád'aty?

*D: Ale jakpak by ne, učí se dojit. Děti, které vyrostly při dobytku a byly ve stepi, tak se naučily, ale děti, které bydlí třeba ve středisku a nejsou s dobyt看, tak se to nenaučí a nevědí nic. Z mých dětí není žádné, které by dobytek neznalo, měly každodenní styk s dobyt看, od takhle malého věku (*ukazuje na čtyřletého chlapce*), čím víc je dítě s dobyt看, tím víc ho má rádo. Děti mají úctu k dobytku, a když jsou zručnější a silnější, tak je rodiče musí dát do školy a děti se pak od dobytka odloučí (ztratí k němu vztah).*

→ Když se děti pošlou do školy, zapomínají na dobytek?

D: Zapomínají na něj a vzdalují se dobytku, nejsou už tak zruční, jako byli předtím.

→ Řeknete mi, prosím, na konec rozhovoru nějakou krásnou vzpomínku z dětství?

D: Z dětství ... Já zbožňuji koně, cválat

*durtai hu'n baigaa. Mori unaz' baisan,
morin del deegu'ur l ih dāvhidag baisan.
Hurdanii mori unan. Ter l ih dursgaltai ih
goyo sanagdaz' baisan. Tegeed olon mal
hai... mal belc'eereer mal idees'lu'uleed, mal
hariulah ih sain, dursgaltai baisan. Yer ni
olon maltai yaah l ih sain. Bagaasaa tegez'
o'sson bolohoor, maliin belc'eer deer mori
unaad l, saihan mori unaad l hamgiin
saihan. Bi ih morid durtai.*

→ *Ta mori hezee anh ni unaz' u'zsen ve?*
D: *Bi c'ini zurgan nastaigaasaa l ehez' mori
unaz' baisan. Eez' aavaasaa nuugdaad heer
oc'ood l iim o'ndor c' hadand dooroos tom
c'uluun deerees moridood l tegeed
yavuulc'ihdag baisan, hulgaigaar. Tegeed
mori unaz' sursan.*

s koněm, nad jeho hřívou, to jsou nejšťastnější okamžiky života, být s koněm, pást dobytek, starat se o dobytek – to jsou nejcennější vzpomínky. Mít hodně dobytka je nejkrásnější. Od mala jsem tak byla vychovaná, a tak na pastvinách jezdím na koni. Cválat s dobrým koněm je skutečně nejlepší pocit.

→ Kdy jste poprvé jela na koni?
D: Když mi bylo šest let, tak jsem se naučila jezdit na koni. Od rodičů jsem potajmu chodila a brala koně, ale byla jsem tehdy ještě tak malá, že jsem si musela najít nějaký kámen, ze kterého bych na koně nasedla. Takhle jsem se naučila jezdit na koni.

4 Závěr

Tato práce má za cíl zaznamenat současný stav vzdělávání a etnopedagogiku mongolských pastevců na základě rozhovorů s rodilými mluvčími z pohoří Hangai. Pojem etnopedagogika rozumím výchovu dětí v tradičním prostředí, včetně didaktických prostředků, které dané etnikum pro výchovu užívá. Práce je založena na příkladech, které ilustrují prostředky mongolské etnopedagogiky nebo ji usazují do relevantního kontextu. Tyto příklady byly vyňaty z rozhovorů s rodilými mluvčími v jejich tradičním prostředí. Za základní a nosné pro tuto diplomovou práci jsem zvolil tři příklady rozhovorů z různých oblastí, z různých terénních výzkumů z let 2009, 2011 a 2012.

Příklady byly doplněny výsledky zúčastněných pozorování a úryvky z dalších rozhovorů, které jsem nahrál v průběhu výzkumů. Všechny příklady i úryvky byly transkribovány a přeloženy. Na překladech i transkripcích jsem spolupracoval se třemi rodilými mluvčími, z nichž jeden byl bilingvní ve slovenštině a češtině. Neocenitelnou pomoc při porozumění hovorovému jazyku mongolských pastevců mi poskytl doc. Jugderiin Lubsangdorji, který sám pochází z venkovského prostředí a osobitosti tohoto prostředí brilantně ovládá.

Z nahraného materiálu jsem vybíral příklady takové, které, podle mého soudu, nejlépe ilustrují současný i bývalý stav mongolské etnopedagogiky a ve kterých se o výchově pastevci sami vyjadřují. Již zmíněné tři nosné rozhovory byly vybrány proto, že obsahovaly největší množství informací o mongolské tradiční výchově, názory na ni a relevantní vzpomínky z dětství. Ve 2. kapitole jsem seřadil příklady do několika skupin tak, aby bylo skrze ně možné poskytnout několik reprezentativních vhledů do mongolské etnopedagogiky ve vztahu k minulosti, ale také na její současný stav.

Při třídění vybraných příkladů jsem se zaměřil na tři aspekty. V podkapitole 2.1 řadím příklady týkající se mongolského školství a jeho vlivu na pastevecké děti. V podkapitole 2.2 jsou příklady, jež se zaměřují na tradiční aspekty etnopedagogiky. Ve 3. kapitole jsou příklady, související s moderní společností a také jsou zde uvedeny tři kompletní nosné rozhovory. Příklady tří nosných rozhovorů jsem zasadil do kontextu a pokusil se je vysvětlit. K tomu jsem využil také příklady z ostatních rozhovorů, které nebyly vybrány jako nosné, avšak také vhodně komentovaly danou látku.

Příklady obsažené v podkapitole 2.1 jsou méně početné než v té následující a je rozdělena do pěti oddílů. V prvním je popis základní čtyřleté školy, založený na zúčastněném pozorování a rozhovorech se žáky a učiteli školy. V dalším oddílu jsou příklady, ve kterých rodilí mluvčí popisují dvě mongolské didaktické metody. Výuka zdůrazňující roli učitele, mong. *bags' to'vtei*, v současné době ustoupila metodě zdůrazňující roli žáka ve výuce, mong. *s'avi to'vtei*. V dalších oddílech jsou seřazeny příklady rozmáhajícího se fenoménu dětí, které do školy nechodí a vyrůstají tak v tradičním prostředí. Dále příklady o kvalitě dnešního školského systému a o mateřské škole v jedné z výzkumných oblastí.

V podkapitole 2.2 je mnohem více příkladů. Tato podkapitola byla rozdělena do pěti oddílů. První čtyři oddíly se zaměřují na tradiční hlediska mongolské etnopedagogiky, a to komunitu, přírodu, dobytek a vztah dospělých a dětí. Pátý oddíl je věnován prostředkům mongolské pastevecké výchovy. Ve 3. kapitole jsou příklady, ve kterých se pastevci zmiňují o vlivu moderní společnosti na současné děti a také závěry o současném stavu mongolské etnopedagogiky a možnosti jejího budoucího přežití. V této kapitole jsou také plné transkripce třech nosných rozhovorů, včetně překladu. Práce je doplněna obrazovou přílohou a rejstříkem mluvčích, od nichž byly příklady získány.

Život mongolského dítěte určují tři základní veličiny jeho světa, je to příroda, dobytek a lidé. S příchodem dvacátého století však bylo toto tradiční schéma narušeno nutností školní docházky a později moderními technologiemi, které se již staly součástí světa mongolských pastevců. Mnoho z nich si tyto změny uvědomuje, drtivá většina je vidí v tom, že děti opouštějí tradiční způsoby her a neznají staré zvyky. Někteří z pastevců tuto novou situaci přijímají, zdůrazňují, že nadchází nová doba, které se není možné vyhnout, a že televize, školy a moderní technologie přináší dětem takové vědomosti, díky kterým se mohou v této nové době zorientovat. Avšak téměř všichni pastevci kritizují nadbytek, který moderní způsob života přináší, jelikož nepříznivě ovlivňuje charakterové vlastnosti dětí. Někteří pastevci také kritizují znečišťování přírody a zdůrazňují, že bez čisté přírody hrozí dobytku nemoce a na stádech je přeci založen pastevcův život.

Mluvčí projevovali tendence rozdělovat práci a činnosti dětí podle pohlaví. Chlapci se podle nich mají zdržovat v průběhu dne hlavně mimo jurtu se stády a dívky mají dělat lehčí práce v jurtě a jejím okolí. V průběhu zúčastněného pozorování zastávali chlapci i děvčata stejné pozice, rozdělení práce podle pohlaví nebylo pozorováno. V pastevecké rodině však je práce rozdělena mezi muže a ženy, je tedy možné, že u dětí takové dělení nastává až

v pozdějším věku. Při výzkumu jsem bohužel narazil jen na velmi málo dětí mládežnického věku a tato otázka tedy může být námětem dalších výzkumů.

Důležitost školní docházky a její vliv na děti byl pro pastevce látkou, na které se jejich názory různily. Starší lidé obvykle podotýkali, že pobyt ve škole děti znevýhodňuje v práci s dobytkem. Jsou při ní méně obratnější a mají od dobytka odtažitější vztah. Pastevci především střední generace chápali školu jako nutnost pro život v nové době a předpokládali, že škola dětem otevře brány ke studnici globálního vědění, avšak i mezi touto generací byli tací, kteří školu pokládali za nevhodnou. Během zúčastněného pozorování jsem narazil na chlapce, kteří neabsolvovali školní docházku a o svých koních se vyjadřovali mongolskými kulturně specifickými výrazy o věku koně. Jako námět dalších výzkumů tedy může být i téma, do jaké míry souvisí u dětí školního věku absolvovaná školní docházka se schopností vyjadřovat se pomocí takových kulturně specifických výrazů a s obratností při práci s dobytkem.

Jako námět pro další výzkumy také můžou sloužit informace, které jsem shromáždil v oblasti her. Celková absence herních polí s kameny, kde by byly vystavěny kulaté herní jurty, je zarážející. Zajímavé by tedy bylo zmapovat, nakolik si děti hrají takovým způsobem s kameny, a pokusit se zjistit, zda skutečně hraní se čtvercovým půdorysem domu již nahradilo hraní s kulatým půdorysem jurty. Mnoho z tradičních her je v současné době téměř ztracených a výzkum, mapující tradiční hry, by tedy v této době byl velice aktuální.

V průběhu výzkumu, i psaní této práce, se ukázalo, že tradiční výchova se vyslovuje obvyčejnými, všem srozumitelnými slovy. V základních poučkách je výchova mongolských pastevců univerzální a platná pro mnoho dalších, i usedlých kultur. Avšak způsoby, jakými jsou tyto univerzální poučky vyjádřeny, jsou pro dané etnikum jedinečné. Jsou to ony, na kterých etnopedagogika stojí a kterými je možno poznat obraz světa mongolských nomádů. Jedním z hlavních rozdílů usedlé kultury a kultury kočovných pastevců je důležitost paměti, vzhledem k tomu, že kočovníkům již z podstaty jejich kočování nejsou dostupné záznamové prostředky. U mongolských pastevců je zdůrazněna nutnost dobré paměti vizuální i sluchové a podobně.

V této práci nebylo možné popsat mongolskou etnopedagogiku v celém jejím rozsahu, avšak s přihlédnutím k omezenému výzkumnému materiálu jsem se pokusil popsat problematiku mongolské etnopedagogiky, zasazené do diachronického výhledu současného mongolského školství. Práce také může sloužit těm studentům, kteří mají zájem

o etnopedagogiku, ale i těm, které zajímá spíše historie mongolského školství. Díky transkripčním rozhovorů nabízí práce možnost vlastního vhledu do problematiky mongolistům, a díky přiloženým překladům také nemongolistům.

Rejstřík informantů

Altansarnai/Sarnai: O'vorhangai 2012, žačka 3. třídy, 9 let.

Altka/Altangerel: O'vorhangai 2011, žák 4. třídy, 14 let.

Barnyam: Arhangai 2009, školní docházka neznámá, 37 let.

C'uluunbandi: O'vorhangai 2012, 4 roky školní docházky, 68 let.

Damdinz'av: Arhangai 2009, žádná školní docházka, základní gramotnost vyučena v armádě, přes 80 let.

Dolgorsu'ren: O'vorhangai 2012, 4 roky školní docházky, věk neznámý.

Dulamsu'ren: O'vorhangai 2012, bez školy, 68 let.

Ganbold: O'vorhangai 2011, 7 tříd školní docházky, 38 let.

Luutai: O'vorhangai 2011, plná školní docházka, učitelský kurs, 75 let.

Luvsansamdan/Luuz': O'vorhangai 2011, plná školní docházka, technická specializace, přes 70 let.

Orig: O'vorhangai 2011, 4 roky školní docházky, 74 let.

Oyunceceg: O'vorhangai 2011 a 2012, plná školní docházka, učitelský kurs, 26 let.

Rozhovor 16: Arhangai 2009, 8 let školní docházky, 58 let.

Rozhovor 28: Arhangai 2009, bez školní docházky, 13 let.

Rozhovor 106: Arhangai 2009, 12 let školní docházky, technická specializace, 47 let.

Rozhovor 140: O'vorhangai 2011, bez školní docházky, 57 let.

Rozhovor 189: O'vorhangai 2011, plná školní docházka, technické vyučení, přes 50 let.

Sorsorbaram: O'vorhangai 2011, 4 roky školní docházky, 66 let.

Použitá literatura

- BADAMHATAN, S. red., 1987, *BNMAU-iin ugsaahnii zu'i, Halhiin ugsaahnii zu'i, 1-r boti* (Etnografie Mongolské lidové republiky, Chalchská etnografie, 1. díl). Ulaanbaatar: Ulsiin hevleliin gazar.
- BAMRS: Bol'šoj akademičeskij mongol'sko ruskij slovar' v četyrjoh tomah (Velký akademický Mongolsko-Ruský slovník ve čtyřech dílech). Moskva: Akademija.
- BATTOGTOH, D., 2011, *Ulamz'lalt surgan hu'muuz'liin lekc* (Lekce tradičního vzdělávání a výchovy). Ulaanbaatar: Bolovsrolyn Hu'reelen.
- DAVAADAS', N., 2010, *Tu'uhén huraanguí, O'vorhangain aimgiin Bat-O'lzii sumiin Ero'nhii bolovsroliin bu'ren dund surguuli* (Historický přehled, Obecná škola úplného středoškolského vzdělání v Bat-O'lzii somonu, O'vorhangaiském ajmaku). Ulaanbaatar: Arvai Barhan.
- ERDENE-OC'IR, G., 1998, *Ardyn surgan hu'muuz'uuleh zu'i* (Pravidla lidové výchovy). Ulaanbaatar.
- ERDENE-OC'IR, G., 1979, *Mongol ardiin surgan hu'muuz'uuleh zu'in ulamz'lalaas* (Z tradice mongolských etnopedagogických zvyků). Ulaanbaatar: Ulsiin hevleliin gazar.
- LESSING, D. red., 1960, *Mongolian-English dictionary* (Mongolsko-Anglický slovník). Bloomington: Mongolia Society.
- OBERFALZEROVÁ, A., 2006, *Metaphors and Nomads* (Pastevci a jejich metafor). Praha: Triton.
- OBERFALZEROVÁ, A., 2008, Fear and contentment as experienced by the Mongolian nomads. Nutag. In: *MONGOLO-TIBETICA PRAGENSIA '08: Ehnolinguistics, Sociolinguistics, Religion and Culture*, Vol. 1, No. 1. Praha: Triton, str. 9-43.
- OBERFALZEROVÁ, A., 2009, J. Lubsangdorji – Life and Work. In: *MONGOLO-TIBETICA PRAGENSIA '09: Ehnolinguistics, Sociolinguistics, Religion and Culture*, Vol. 2, No. 1. Praha: Triton, str. 9-15.
- POUCHA, P. přel., 2011, *Tajná kronika Mongolů*. Vydání druhé, Praha: NLN.
- RINČEN, B., 1964, *Mongol bic'giin helnii zu'i. Tergu'un devter* (Pravidla mongolského pravopisu, první díl). Ulaanbaatar: S'UAH.
- VOLKOV, G. N., 1999, *Etnopedagogika: Učeb. dlja stud. sred. i vysš. ped. učeb. zavedenii* (Etnopedagogika: Učebnice pro střední a vyšší pedagogické školy). Moskva: Izdatel'skii centr Akademija.

Elektronické zdroje:

- GALBADRAH, Z', *Iim baihad alt s'ig ho'tolbor delhiid gaihaqdsan mergez'ilten bags' zaagaad c' nemergu'i* (Když to takhle bude dál nepomůže nám ani zlatý program, ani světově proslulí profesionální učitelé). <http://news.gogo.mn/r/15166> .
- TU'DEV, L., *Horvootoi tanilcsan tu'uh* (Příběhy poznávání světa). Text z internetové stránky „7-r angiihand L. Tu'dev „Horvootoi tanilcsan tu'uh“ zohioloos“ (Z díla pro 7. třídy „Příběhy poznávání světa“ od L. Tu'deva) na blogu <http://byamba12.blogmn.net/50735/-7-r-angiihand-l.tudev-%22horvootoi-taniltssan-tuuh%22-zohioloos-.html>.